5

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1993

ISSN 0350–4220

MARULIĆ

hrvatska književna revija

Izdavač i osnivač: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Izdavača zastupa: Radovan Grgec
Uređuje uredički odbor
Glavni i odgovorni urednik:
Radovan Grgec
Tajnik uredništva: Mladen Jurčić
Godina izdavanja i tiskanja 1993.

Copyright:
HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb

Omot: Ante Starčević
Revija izlazi šest puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac)

Rukopisi se ne vraćaju.

Uredništvo i uprava:

Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
telefon: (041) 431-950

Stranke se primaju svakog dana osim subote, od 11 do 13 sati.

Godišnja pretplata 42000 HRD.

Žiro račun kod Zagrebačke banke, Zagreb:

30101-620-16
012101-2320418628

Cijena ovoga broja: 7000 HRD.
Godišnja pretplata za inozemstvo: 35 USA dolara. Uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke Zagreb:

30101-620-16
012103-2424116225

Tisak: »Tipografija« d.d. Đakovo

Oslobođeno plaćanja poreza na promet rješenjem Ministarstva prosvjete, kulture i športa Republike Hrvatske od 7. srpnja 1992. godine.

Radovan GRGEC

Uz rub (90)

Mnogo smo pisali o značenju memorije za povijest pojedinaca i nacija. Ipak, katkada valja pamćenje i uspomene pročistiti od subjektivnih sudova i emocionalnih reakcija, ne utapajući ih zbog toga u zaboravu. Prije ili kasnije te će uspomene, lišene subjektivnog naboja, postati povijest. Možda će se tada, kad događaji prestanu biti doživljaji, tj. kad postanu povijesne činjenice, djeca i đaci, učeći ih, dosađivati kao kad uče napamet neku *Schillerovu* pjesmu, kako to misli *Horst Krüger*. Na primjer, danas kada pišem o našem lepoglavskom »crnom bataljonu« i o milicionerskim rafalima koji su 5. VII. 1948. pokosili moje drugove robijaše, s kojima sam ležao na velikom krugu, i kada ispravljam netočne faktografske podatke, objavljene u »Glasu Koncila« i u Benigarovu životopisu kard. *Stepinca*, u vremenskoj distanci od 45 godina, sve manje osjećam žalac osobnog resantimana a sve više želju da faktografiju i »ambijentalizaciju« uskladim s određenim historiografskim podatkom. Reagiram, sjećajući se toga krvavog događaja, sve više kao očevidac i svjedok, a sve manje kao žrtva, tj. ljutim se više zbog krivih i netočnih podataka, nego zbog krvi tada prolivene.

U nešto slično uvjerio sam se susrevši na hodnicima ksaverskoga dijagnostičkog centra, u veljači ove godine, *Josipa Špiranca*, koji je 1948. bio upravnik lepoglavskog zatvora. Taj oronuli starac umro je prije nekoliko mjeseci. Tamo na Ksaveru gledao sam ga više kao »druga« pacijenta i davnu uspomenu, koja je za mene već postala svjedočanstvo jednog vremena i povijesni podatak. Neki dan sreo sam intelektualca koji me je prije tridesetak godina prijavio SUP-u. Bio je sposoban čovjek i, iako jugoslavenski orijentiran, komunist samo iz karijerističkih razloga, a prijavio me je jednostavno zato što me se htio riješiti iz ustanove u kojoj je bio direktor. Vidio sam da je i on za mene sada tek povijest i svjedočanstvo jednoga tužnog vremena. Promatrajući ga, nisam osjetio ni trunka mržnje, ali moje sjećanje nije utonulo u zaborav.

Proteklo vrijeme ne odlazi u nepovrat. Pamteći, čuvamo kontinuitet i identitet svojega »ja«. Mi, koji ispovijedamo kršćansku vjeru, imamo priliku da, ne zaboravljajući, opraštamo. Oprost je, kako kaže *Olivier Abel*, historijski čin »par excellence«. Pišući ovo, i opet upozoravam da »oprost« nije nikakva »indulgencija« ni »amnestija«, odnosno da je »mnogoznačje« (polisemija) normalna jezična pojava. To vrijedi, kao što sam i prošli put pisao, i za riječi »pretvorba«, »žrtva« i »laik« itd. Dakle, ne zaboravimo na »mnogoznačje« i »višeznačje«.!

Naravno, pitanje je kolika je vremenska »distanca« potrebna da neka »uspomena« postane »povijest«. Isto je tako veliko pitanje imamo li pravo doživljaje koji su se zbili prije pola stoljeća uspoređivati s još uvijek krvavim i nezaraslim ozljedama i ranama što su ih neki zadobili prije nekoliko mjeseci ili možda jučer. Mislim tu prvenstveno na rane i nevolje što zadesiše Hrvatsku i Hrvate u ovim našim danima.

* * *

Ipak, bilo kako bilo, moramo priznati da je ono po čemu se kršćanstvo razlikuje i odlikuje među drugim nazorima i porukama upravo opraštanje i ljubav prema neprijatelju. Pritom ne zaboravljamo da to opraštanje i ljubav ne možemo poistovjetiti s legalnim i legitimnim postupcima pravne države koja regulira i brani život svojih građana. Ljubav je uvijek veća, ali pravda je katkada »preča«, odnosno bez pravde nema ni prave ljubavi ni pravoga mira. U kršćansku duhovnost uključene su i ljubav i pravda. »Tvrda besjeda« o opraštanju i ljubavi prema neprijatelju, međutim, ostaje kriterij istinske kršćanske duhovnosti, koja ne može biti u suprotnosti s evanđeoskim principima ljubavi i pravde. Kao što je Krist oprostio onima što ga razapeše, tako je, naprimjer, u XI. stoljeću mladi plemić iz Toskane, *Ivan Gualberto*, oprostio ubojici onoga koji mu je bio najmiliji. Da bi još bolje mogao provesti u životu evanđeoska načela, postao je benediktinac.

Slično su postupili i vitezovi *Ivan Kapistran*, koji je postao franjevac, i *Franjo Borgija*, koji je postao isusovac, ali i snažne ženske ličnosti u povijesti Crkve kao npr. sv. *Terezija Avilska* i sv. *Terezija iz Lisieuxa*, koje su postale karmelićanke. Ne znamo čija je žrtva Bogu bila milija: žrtva onih koji su umrli u kontemplativnim samostanima ili onih koji su pali na ratištu poput Ivana Kapistrana ili na stratištu poput karmelićanki iz Compiégnea, čije je mučeništvo inspiriralo snažna umjetnička djela (*Bernanosove* »Razgovore karmelićanki«, *Bruckbergerov* film, roman *Gertrude von Le Fort* »Posljednja na stratištu«, *Poulencovu* operu itd.).

Već smo pisali o tom kako je za nas katoličke laike reevangelizacija drugo ime za duhovnu obnovu. Bez kršćanske duhovnosti i religioznosti, dakle,

kršćanska se obnova ne da zamisliti, kao što se bez borbe za socijalnu pravdu, bez etičkih i karitativnih »korektiva«, ne može zamisliti materijalna i ekonomska obnova. Ipak, ovdje moramo istaknuti da laička duhovnost, tj. duhovnost i religioznost kršćanskih vjernika koji žive u svijetu, ima svoje specifične karakteristike o kojima vrlo rječito govore koncilski i pokoncilski dokumenti. Modeli »samostanske« i »monaške« duhovnosti imaju također svoje karakteristike i ne mogu se nametati svjetovnjacima (laicima), niti se mogu pretpostavljati laičkoj duhovnosti (kao ni život u celibatu bračnom i obiteljskom životu). Valja priznati da se prije Koncila premalo uzimala u obzir samosvojnost zvanja i poslanja kršćanskih laika, koji evanđeosku poruku unose u javni, politički i obiteljski život sebi svojstvenim sredstvima.

Koncil je posebno naglasio autonomiju vremenitih i svjetovnih vrijednosti, ali isto tako i jednakost laika i klerika u dostojanstvu i poslanju a različitost u funkcijama i službama. Naravno da u tom svjetlu moramo promatrati i specifičnost laičke duhovnosti, koja se razlikuje od one »monaške«, ali joj je ravna u dostojanstvu.

No, možda poslije Koncila ipak prelazimo katkada u drugu krajnost. Naime, kao što smo nekad podcjenjivali laičku duhovnost, danas, opijeni »aktivizmom« i »intelektualizmom«, pridajemo veću važnost i iskazujemo veće poštovanje »aktivnom« apostolatu nego tobože »pasivnim« vidovima apostolata s istim poslanjem. Takvi bi »pasivni« oblici apostolata i duhovnosti bili molitva, kontemplacija, žrtva i patnja. Ustvari, ideal kršćanskog života nalazi se u vitalnoj sintezi religioznih i svjetovnih vrijednosti. Akcija i kontemplacija međusobno se ne isključuju nego nadopunjuju.

Obje Terezije, velika i mala, proživjele su svoj život u samostanu strogoga kontemplativnog reda, moleći, trpeći i žrtvujući se za druge. Njihovo je geslo bilo: »Trpjeti ili umrijeti!«. Unatoč tome jedna je proglašena naučiteljicom Crkve (bila je, uz sv. *Ivana od Križa*, i velika predstavnica španjolske literature svojega vremena), a druga zaštitnicom misija (koja je učinila za misije, moleći i trpeći, isto toliko kao i veliki misionari krstareći dalekim zemljama i krsteći pogane). I naš p. *Mesarić*, brat književnika Kalmana (pokojnog suradnika »Marulića«) i pionir naših misionara u Bengaliji, ušao je u kartuzijanski red da bi, moleći, činio za duše ono što je dotad činio na »aktivan« način.

Vidimo kako Duh Božji puše gdje hoće i kako je veliko bogatstvo raznolikosti kršćanske duhovnosti i religioznosti. Na evanđeoskoj ljestvici vrednota kontemplacija kotira kao i akcija. Znamo da je vjera bez djela mrtva, ali bez molitve, razmatranja, žrtve i patnje nema pravog i djelotvornog kršćanstva ni u našem vremenu, u kojemu kao da je čovjek zaboravio kako je važno sabrati se, razmišljati i u tišini razgovarati sa svojim Bogom, moliti i žrtvovati se za drugoga, vjerujući u tajnu »općinstva svetih«.

U sintezi akcije i patnje nalazi se tajna kršćanske vedrine i hrabrosti. Vjerujući u općinstvo svetih i zajednički »fond« milosti, sestra Konstanca u

Bernanosovim »Razgovorima karmelićanki«* prenosi svoju vedrinu i hrabrost na sestru Blanku, plemićku kćer, koja je, ušavši u samostan karmelićanki protiv volje svojeg oca, izgubila hrabrost i upala u »tamnu noć« tjeskobe i straha (Francuskom je bjesnio teror Revolucije). Tajnu vedrine otkriva nam *Claudelova* Doña Musique, koja nas podsjeća na »soeur Sourire« (sestru »Smiješak«).

Nedavno me je pohodila moja rođakinja, koja je odlučila stupiti u Karmel (nakon burno provedenog mladenačkog života). Njezina vedrina bila je zarazna. Sjetio sam se kako mi je mama pričala da se nekako slično ponašala i *Regina Trbljanić*, kći visokog austrijskog časnika i prva poglavarica našega Karmela, kada ju je pohodila prije ulaska u samostan nakon uspješne karijere u svijetu.

* * *

Međutim, život kršćanina nije samo »glazba vedrine«, nego i »tamna noć«, trpljenja, tjeskobe i agonije. Konačno, ni Kristova agonija nije bila lišena tjeskobe. *Bernanosova* djela uglavnom su himan tajni Svete Agonije, tajni Velikog petka. Mnogi i kršćansku literaturu našeg vremena zovu literaturom »Velikog petka«.

Toliki naši sunarodnjaci prošli su i prolaze paklenim stazama patnje koju je donio okrutni rat. Teško je takvima pričati o oprostu, vedrini i nadi, ali valja za njih moliti da nadvladaju bol, koja ih je snašla, snagom Božje milosti, kao što je to učinio biblijski Job, koji je najprije prokleo gorku sudbinu a zatim nadvladao očaj snagom Onoga koji ne ostavlja čovjeka patnika.

Ovo ljetno prazničko vrijeme upozorilo je na nevolje rata i one koji su, za razliku od velikog dijela našeg naroda, pogođenoga direktno ratnim strahotama, od njih ostali pošteđeni. To posebno vrijedi za neke stanovnike hrvatske metropole, među kojima se nalaze i neki koji se obogaćuju nevoljom drugih,tzv. ratni bogataši. Neki su, pak, osjetili da je rat zbog pada osobnog standarda, neki opet što nisu mogli na more jer je Dalmacija, kako znamo, djelomično odsječena od ostale Hrvatske (stoga je i razumljivo naše nastojanje oko gradnje porušenoga masleničkog mosta) a djelomično još uvijek izložena bombardiranju.

Na televiziji gledam slike Jadrana i sanjam hrvatski Mediteran, nekad tako miran i pristupačan (pogotovo za nas »dalmatinske zetove«), a sada tako uzburkan vjetrovima rata. U mojem Biogradu svaka je četvrta kuća bar oštećena. Ruševine i polomljena stabla pričaju o patnjama i tjeskobama stanovnika toga nekadašnjeg turističkog raja.

---

* »Razgovori karmelićanki« u prijevodu R. Grgeca objavljeni su 1967. godine.

U Zagrebu, pak, život teče dalje, naravno, uz porast skupoće, inflacije i oskudice, ali što je sve to prema onom što proživljuju mnogi naši sunarodnjaci u Hrvatskoj i Bosni? Da, Hrvatska krvari, i toga moraju biti svjesni svi njezini sinovi, gdje god se oni nalazili. Potrebna nam je moralna i materijalna obnova da bismo i u ovim prilikama mogli živjeti životom dostojnim čovjeka. Potrebna nam je *etika solidarnosti*. U plan duhovne obnove ulazi svakako i reevangelizacija i rekatehizacija. Potrebni su nam oni koji će vjeru živjeti, ali i vjeru poznavati, a ne oni koji će se »u Očenaš razumjeti kao neki njihovi kursistički prethodnici u historijski materijalizam«, kako piše *Dražen Matošec* u »Nedjeljnoj Dalmaciji« (odgovorio mu je u idućem broju duhovito fra *Stanko Radić*).

Kao što smo već upozoravali, ekonomija nije samodostatna, nego joj je potrebna etika i određeni moralni red, ako želimo da bude na korist čitavom narodu. Odnos praktične vjere i ekonomske prakse treba da regulira našu materijalnu obnovu. Ako to shvatimo, možemo se i danas boriti, u granicama vlastitih mogućnosti, za jedinstvenu i cjelovitu Hrvatsku, nadajući se da će ta borba dati uskoro prave plodove.

NARUČITE PRAVODOBNO!

1. **DANICA 1994.** Hrvatski katolički kalendar. Najpopularnija i najčitanija knjiga među Hrvatima katolicima.
2. **ZIDNI KALENDAR za 1994.** sa slikom u boji.
3. **DANICA 1994. Džepni kalendar** (sa slikama hrvatskih preporoditelja).

Narudžbe prima izdavač:

HKD sv. Ćirila i Metoda (Društvo sv. Jeronima), 41000 Zagreb, Trg kralja Tomislava 21, tel. (041) 431-950.

Trpimir MACAN

»*Spremnost*« 1942.

(bibliografski podlistak – nastavak)

Prijatelji i neprijatelji

»Hrvatska je u ovoj borbi i opet zauzela svoje staro slavno mjesto, te s više mira i postojanosti, nego li i mnoga druga zemlja, bilježi nemoć protivničke promičbe, koja je po nalogu Moskve i Londona kod nas smjela nastupiti jedino s obećanjem 'nove Jugoslavije'. To je samo novi dokaz strahovite stranačke ukočenosti onih, koji misle, da se sviet može vratiti četvrt stoljeća unatrag i da je moguće stvarati pobjedu i novi sviet pomoću fantoma, oživljavanjem neopozivo propalih ideologija i političkih tvorevina, koje su pregazili poviest, život i neodoljivi nastup mlade ustaške Hrvatske«.[82]

Tako je Bogdan pokušao rastumačiti mjesto NDH u zaraćenom svijetu, za koje je smatrao da jamči sigurnost i budućnost. Tjednik je donosio i druge članke, u kojima su pisci nastojali sebe i čitatelje uvjeriti da je vezivanje uz Osovinu i ratovanje na njezinoj strani pravi hrvatski izbor.[83]

Tjednik je dosta strana posvećivao, da tako kažem, »osovinskoj stvari«, od ratnih izvješća i analiza do političkih kombinacija i propagande.Summa toga pisanja već 1942. pokazuje više zabluda u promatranju svjetskih prilika, pa mislim da opsežnije prepričavanje u ovom pregledu nema smisla. S unutrašnjom borbom izjednačivalo se borbu Hrvata na istočnom bojištu kao prinos borbi osovinske Europe proti boljševizmu, koji znači »nered, kaos i propast za sve narode«.[84]

82. I. Bogdan, Sovjetsko-englezki savez, *17*, 2.
83. Mladen Petras, Biologijski značaj političke borbe hrvatskog naroda, *2*, 2. — Antun Bonifačić, Graditelji Reicha, *1*, 7, piše o Fritzu Todtu i Albertu Speeru i njihovim »divovskim djelima. — Isti, Europski duh je našao sebe, *5*, 9, veliča Alfreda Rosenberga i njegovu knjigu *Mit XX. stoljeća*. Isti, Ujedinjavanje europskog duha, *35*, 9-10, piše izvješće s književnoga sastanka u Weimaru (7-11. X. 1942.) Citira Goebbelsa i druge nacističke funkcionare i teoretičare u duhu »sinteze viteštva i pjesništva«. Piše o jedinstvu kontinenta koje spašava temelje europske kulture od Britanaca, Amerikanaca, Židova i boljševika. Govori o ulozi pjesnika za opstanak naroda, raspituje se za Gidea, Valéryja, Giraudouxa i Célinea, snatri »kada će doći onaj divni jesenski ili proljetni dan, kad će se svi hrvatski stvaraoci naći na većanju u Kneževu dvoru naše skladne države?« i zaključuje: »Veliko bratstvo europskoga pejsaža, duševne klime, junaka i ljudi se produbljuje sve više između predstavnika pojedinih naroda. Nigdje više ne treba Židova, da posreduje. Njegov 'PEN' ostaje još samo krinka lažne književnosti, pomoću koje je raztakao narodno tkivo pojedinih naroda«.
84. Usp. članke: Satnik -o -k, Legionari u selima Ukrajine, *5*, 7 i Hrvatski vojnici u ruskoj jeseni, *7*, 9. — Poglavnik na Iztočnom bojištu, *32*, 2. — Hrvatski glas s Iztočnog bojišta, *39*, 4. — Uvjetovanost borbe proti komunizmu i zasluge za Osovinu isticalo se u različitim prilikama: Hrvatska u europskom zbivanju, *43*, 3. — T. Mortigjija (m), Živa predaja europske sviesti Hrvatstva, *12*, 2. — Usp. i Walther Tröge, Hrvati saveznici u europskoj obrambenoj borbi, *34*, 3 (iz *Soldat im Donauland*, kolovoz 1942.) — Slavko Pavičić, Vojničke odlike Hrvata ukorjenjene su od najstarijih vremena do danas u značaju naše zemlje i našeg čovjeka, *7*, 4. — Karl Otto Zottmann, Predstraža na Kupi, *42*, 3.

O tadašnjem odnosu NDH prema Trećem Reichu govori i nekoliko članaka iz kulturnoga života. Lektor na zagrebačkom Sveučilištu, Franz Hille, tiskao je svoje nastupno predavanje, zapravo pregled njemačkih utjecaja. Renata Fertilio piše o nastupima hrvatskih kazališnih i glazbenih umjetnika u Njemačkoj, a Zlatko Milković o njemačkim književnicima koji će posjetiti Hrvatsku.[85]

Dosta se pisalo o Slovačkoj, ponešto o Bugarskoj i Rumunjskoj te o drugim europskim zemljama koje su simpatizirale Osovinu, bile okupirane ili se borile na njezinoj strani.[86]

Spremnost je u rubrici Odjeci prenosila novinske i radijske vijesti iz demokratskoga tabora uz komentar, sa žalcem ili bez njega (porazi, slabost organizacije, nestašice, interni nesporazumi i sukobi), prikazivala knjige ili bilo što drugo što je u lošem svijetlu opisivalo prilike ili ljude u Velikoj Britaniji i SAD, donosila dosta ratnih članaka, osobito u ljeto i jesen kada su se očekivale sudbonosne bitke, zatim propagandne bilješke, karikature i dr. Pisalo se dosta o krivici Britanije za rat i propasti njezina imperija uz dosta simpatija za protubritanske pokrete i pojedince, a znatno se više interesa pokazivalo za područje Sovjetskoga Saveza.[87]

85. F. Hille, Hrvatska i Njemačka. Tisuću godina veza dviju narodnih kultura, *12*, 9. — R. Fertilio, Hrvatski kulturni rad u Reichu, *19*, 10. — Z. Milković, Ličnosti suvremene njemačke književnosti, *27*, 7 (K. H. Strobl, J. Linke, H. Menzel, G. Grabenhorst, K. H. Bischoff [V. Bürkle], J. F. Perkonig). — O Hrvatskoj je dosta pisala njemačka dopisnica Agathe von Hausberg: Poglavnik razgovara sa svojim saborom, *11*, 3; Kako je Hrvatska proslavila godišnjicu, *12*, 3; Amerika sluša o životu u Hrvatskoj, *13*, 3; Rat, rad i crkvena zvona, *20*, 5; Crkvena zvona za svakoga, *21*, 3; Hrvatska vas djela gledaju, *32*, 10 (Biennale u Veneciji); Poglavnik u Rusiji, *33*, 1; Europa ratuje i »ne ide do vraga«. Kulturni Zagreb u ratu, *35*, 6. — Usamljen je prilog slavista i lektora švedskoga jezika u Pragu, Allana Ringheima, Hrvatske knjige u Nobelovoj knjižnici u Stockholmu, *26*, 7. — O Italiji ima veoma malo tekstova, a jedan od njih jest Bogdanov (b), Dvadesetogodišnjica »Pohoda na Rim«, *35*, 2, u kojem on to ubraja »među najznačajnije datume čitavoga stoljeća« i misli da »malo tko u Europi ima toliko razloga da u 'Pohodu na Rim' gleda datum doista velikoga značenja kao mi Hrvati«.
86. I. Bogdan (I.B.), Nezavisnost Slovačke, *3*, 3.— T. Mortigjija (T. M.), Američki ustaše za Slovačku, *3*, 3.- Milo Urban, Naprijed, dalje!, *3*, 3 i 10.— I. Bogdan (I. B.), Usporedba Hrvatske i Slovačke iz god. 1938, *3*, 4.- U., Hrvatska suradnja u slovačkom časopisu, *3*, 9.- Izgradnja slovačkog poljoprirada, *3*, 12.– Veze Hrvatske i Slovačke, *4*, 1-2 (S. Kvaternik, Hrvati i Slovaci na istočnom bojištu; M. Lorković, Veze bratstva i zajedničkih ideala; I. Bogdan, Na proslavi slovačke nezavisnosti). — T. Mortigjija (m), Slovački prievod Poglavnikova djela, *4*, 5 (*Strahote zabluda*). — Isti (m), Najnovije naučno djelo dra Vojtecha Tuke, *4*, 9 (*Die Rechtssysteme*). — Isti (T. M.), Slovensko-chorvátska spoločnosť, *5*, 6.— Isti (m), Hrvatska književnost u suvremenoj Slovačkoj, *5*, 9.— Rasprava Blaža Lorkovića u slovačkom prievodu, *5*, 10.— Tatre i Velebit. Hrvatsko-slovački časopis u Zagrebu, *7*, 13.— Hrvatski književnici u slovačkom prievodu, *8*, 10.— Stipe Mosner, Na bugarskoj obali Egeja, *17*, 6 i Ohrid ponos Bugarske, *23*, 6 (putopis iz okupiranoga dijela Grčke i Makedonije). – A. Boni-fačić, Zemlja i duh Bugara, *19*, 9 i Lice nove Rumunjske, *14*, 7 (piše o krvi i rasi, »židovskoj gamadi« i podsjeća se na Picassove i Cocteauove slike). — Ernest Bauer, Napredni tisak Rumunjske, *11*, 3 — Vladislav Kušan, Kroz rumunjske krajine i gradove, *17*, 10 i *18*, 10 (putopis uz isticanje zajedničkih francuskih književnih simpatija: Baudelairea, simbolista, Valéryja, Appollinairea i drugih do Cocteaua). — Mato Sokolić, Rumunjski generalni guverment, *30*, 7 (o tadašnjoj Transmistriji) — Danijel Crljen, Francuska na razkršću, *10*, 3. — Lavalov program, *10*, 7. — T. Mortigjija, Léon Daudet. Smrt ideologa francuskog nacionalizma i velikog Europejca, *23*, 3. — Leo Mangine, Portugal jučer i danas. Camoens [!] o ljepoti, duhu i junaštvu Hrvatske, *5*, 5. — Dr. Dragičević, Razgovor o Pilar Primo de Rivera, *4*, 3. — Viljo Johannes Marisikka, Odlučnost jednog naroda, *9*, 5 (Finska). — Gubrand Lunde, Norvežka žrtva Englezke, *10*, 3. — Fran Moravec, Dva lica politike Praga, *12*, 3. — Đuro Lipovac, Kako je nastala Čehoslovačka?, *18*, 6-7.— Ivo Lendić, Politika Turske, *1*, 8. — Munir Šahinović-Ekremov, Turska pred odlukom, *5*, 5. — Mirko Kus-Nikolajev, Od marxizma do nacionalizma i europske suradnje. Životni put belgijskog učenjaka i političara Henrika de Mana, *29*, 6 i *41*, 6.
87. Usp. *2*, 3; *6*, 6; *8*, 8; *11*, 5-6; *12*, 8; *21*, 1 (SAD); *12*, 5-6; 14, 1 (Velika Britanija); 9, 6-7 (Kina). Može se

* * *

Sa svoga gledišta listu neprijatelja u Kraljevini Jugoslaviji sastavio je još 1936. Pavelić u spisu *Hrvatsko pitanje,* koji je 1942. pretiskan pod naslovom *Kako je dr. Ante Pavelić riešio hrvatsko pitanje.* On je na prvo mjesto stavio srpsku državnu vlast, zatim međunarodno slobodno zidarstvo, židovstvo i komunizam.

U *Spremnosti* se na prvome kao poznatome ne zadržava. Za slobodno zidarstvo kaže da je cijela državna vlast bila u njegovim rukama, da je ono organiziralo Jugoslavenski odbor, dominiralo Narodnim vijećem, da su Karađorđevići bili njegovi pokrovitelji, da je odobrilo diktaturu te da je svakako i jugoslavensko i međunarodno slobodno zidarstvo neprijatelj hrvatskog oslobodilačkog pokreta koji nastoji difamirati i uništiti. S druge pak strane, ono nije napadalo one koji su bili za autonomiju »u okviru jugoslavenske države na temelju demokracije«.

Paveliću židovstvo u Hrvatskoj kontrolira novčarstvo i gotovo svu trgovinu, a sa slobodnim zidarstvom novinstvo, što je bilo moguće uz potporu države radi jačanja »židovstva odanog Beogradu« i slabljenja »hrvatske narodne snage«. Židovima, koji u višenarodnim državama lakše osiguravaju naklonost vlastodržaca, ne odgovara hrvatska država, to više što je Starčević bio antisemit, pa su uvijek očitovali »svoju odanost jugoslavenstvu i državnom jedinstvu«.

Komunizmu je Pavelić posvetio najviše prostora. On tvrdi da u Hrvatskoj nije prodro u široke slojeve, da ga je propagirao Beograd, da su Srbi studenti i Židovi širili komunističku propagandu, da se komuniste postavljalo na upravne položaje i pomagalo komunističke sindikate, sve, ne bi li se uništio sve jači hrvatski nacionalizam. Komunisti su pak uvijek bili »najbolji 'jugoslaveni'« , jer im odgovaraju višenarodne države, osobito ako su nesređene i nacionalnim sukobima uzdrmane, jer im prostor djelovanja suzuje narodnosno čvrsta država, narodno jedinstvo, seljaštvo, jaka srednjovjekovna kulturna predaja i povijesno poslanstvo. [88]

---

navesti primjer brkanja ratnoga savezništva Velike Britanije i SSSR sa širenjem boljševičke propagande u Britaniji i čak s navodnom njezinom boljševizacijom (V. Rieger, Boljševizam i Europa, *1,* 2). O Indiji usp. *9,* 6-7, *11,* 7. — Đ. Lipovac, Gandhi — prorok, političar?, *13,* 6; Pandit Jawaharlar Nehru, *16,* 7 i Indija maharadža, *20,* 6. — B. A., Chandra Bose o Hrvatskoj, *37,* 1. — A. Šenda, Stranke i političari Indije, *28,* 7. — G. Raspudić, Ime na usnama miliuna, *5,* 4 (Buddha). – Andrija Duić, Buđenje nacionalizma na Nilu, *27,* 6. — Usp. i M. Jeličić, politički događaji oko Rio de la Plata, *4,* 6. — M. Magdić, Provala čovjeka-gomile i čovjeka-stroja. Uz 25-godišnjicu boljševičke revolucije, *39,* 2. — Bruno Brehm, Rusija. Essai, *2,* 4 i *3,* 6 (kombinacija memoara, putopisa i literarnoga domišljanja o predodredljivosti sudbine Rusije između uvjerenja u spasonosnu vlastitu misiju i srljanja u boljševičku propast). — U duhu »novoga poredka« o stanju na okupiranom području, njegovu organiziranju, slabostima gospodarskoga života i nepostojanju političkoga (unatoč znakovima nacionalnog oživljivanja i povezivanja) — pri čemu se unatoč propagandnoj namjeni dosta osjeća okupacijska stvarnost — piše Konstantin Rimarić Volinski: Ukrajina kao »Reichskommissariat«, *4,* 3; Ostland — zemlja budućnosti. Njemačka uređuje baltičko-iztočni prostor, *7,* 6; Kavkaz čeka, *11,* 4; 30 milijuna Turkotatara. Turansko i muslimansko pisanje u Sovjetskom Savezu, *14,* 6; Ingermanland. Je li Petrograd na ruskom tlu?, *21,* 5; Zemlja i narod Kozaka, *25,* 7; Ariziranje i nordiziranje Iztoka. Misli Alfreda Rosenberga o Rusiji, *30,* 6. — A. Š. Čelebić, Sovjetski Savez i islamski sviet. Između ruskog i englezkog imperializma, *31,* 7. — Jacques Doriot, Proljeće nad ravnima Rusije, *4,* 5 (smjesa dobrih dojmova, osovinske propagande i pogrešnih ocjena, ali i s ovakovom rečenicom: »Nalazimo se na tlu, koje se samo od sebe brani protiv nas«). — Stjepan Tomičić je čitajući inozemno novinstvo također znao napisati pokoju bilješku.

88. A. Pavelić, Neprijatelji Hrvatstva, *6,* 1-2.

Pavelićev je spis poslužio kao ideološko polazište i sadržajni okvir piscima u *Spremnosti.* Kako su oni bili nepomirljivi neprijatelji svake Jugoslavije, i one propale koju su držali srpskom okupacijom i ikakve koja bi mogla nastati u ratu, tako su i pisali. Mortigjija je isticao kako oni srpske političare nisu dijelili na dobre i zle, nego da su se jednako odnosili prema oporbi i vladi, zapravo: »Nalazili smo se u podpunom sukobu i neprijateljstvu prema Srbstvu kao cjelini, kao što se u istom odnosu nalazio i srpski narod prema nama«. [89]

Pobijajući Jugoslaviju oni su u cijelosti odbacivali svako slavenstvo, sveslavenstvo, slavenofilstvo, uza što su vezivali velikosrpsku ideju i politiku te širenje komunizma.

Ako se iz prigodnoga publicističkog napadaja na slavenski kongres u Moskvi, iz protuboljševičke retorike (prema stereotipu »žido-ruso-boljševici«) i vjere u osovinsku pobjedu izdvoji bitno, uočava se da Bogdan u svom komentaru ističe ratnu propagandnu svrhu takvih sastanaka u službi interesa sovjetske politike. Pri tome ne napada slavenske narode, nego niječe svaku vrijednost slavenstvu kao kulturnom, etičkom i političkom pojmu te pobija opravdanost slavenske ideje i politike, za koju kaže da je bila i ostala »samo krinka ruskoga imperializma« i da je »svaka slavenska, sveslavenska a dosljedno i jugoslavenska promičba; svaka politička kombinacija na tim temeljima donosila Hrvatima i hrvatskom narodu samo zlo i nesreću«. Bogdan zaključuje kako su »Hrvati dovoljno politički zreli, da bi razumjeli, kako je upravo slom tih rusko-srbsko-četničkih sveslavenskih krilatica hrvatskome narodu donio slobodu«, ali u duhu svojih nazora kaže da se hrvatska politika ima voditi samo na realnosti, a to je »suradnja sa velikim savezničkim i susjednim zemljama«.[90]

Konstantin Rimarić-Volinski slavenofilstvo dijeli na velikorusko, pravoslavno, mistifikatorsko, i na češko s nešto idealizma i više praktičnosti zbog vlastite malobrojnosti i radi čehizacije Slovaka i karpatskih Ukrajinaca. Primijetivši kako Bugare u to kolo dovodi nestanovita ruska politika, kako Hrvate ionako ni Rusi ni Srbi ne vide i kako se Ukrajince nije ni priznavalo, pisac »lažnom hegemonističkom promidžbom« imenuje i Treći Rim, i bratstvo Jugoslavena, i jedinstvo Čehoslovaka, a jedinu stvarnu i plodonosnu suradnju slavenskih naroda vidi u »novom poretku«. [91]

Mortigjija niječe unutrašnji sadržaj i usklađenu povezanost politici i ideji slavenstva i sveslavenstva. One su mu sredstvo »stanovitih političkih zamisli i namjera«, »način i oblik velikoruskog imperializma« i širenja pravoslavlja, što karakterizira kako konzervativne i crkvene tako i liberalne građanske krugove. Srpska pak verzija jest »velikosrbska zamisao jugoslavenstva, slavenstva u južnoj Europi«. Srbija je služila ruskim planovima na Balkanu i u jugoistočnoj Europi i uz njezinu pomoć »provodila svoju zavojevačku politiku u prekodrinskim i prekodunavskim krajevima na njenom zapadu i sjeveru, te u bugarskom i albanskom narodnom području s druge strane«. »Obnova svetosavskog Dušanova carstva pod zaštitom i okriljem 'Svete

---

89. Jure Prpić, Zapadne demokracije i Hrvati. Polemika Šufflaya s Wickhamom Steedom, *33,* 3. — T. Mortigjija (m), Kako smo gledali na Stojadinovića, *10,* 2. On je i potkraj godine ponovio da se »hrvatski narod nalazio u borbi sa svim Srbima kao cielinom, s čitavim srbskim narodom, sa Srbstvom u podpunosti« (Politička vriednost Nušićevih komedija, *44-45,* 4.)
90. I. Bogdan, »Slavenski kongres« u Moskvi. Promašeni pokušaj spasavanja boljševizma, *9,* 1.
91. K. Rimarić-Volinski, Laž slavenofilstva i istinska suradnja Hrvata, Slovaka, Bugara i Ukrajinaca u okviru Novog poredka, *10,* 8.

Rusije', bješe zamisao srbskih državnika«, zaključuje Mortigjija. Zatim piše o rusko-srpskim vezama naglasujući noviji sklad ruskih interesa na Balkanu i velikosrpske ideje i ambicija, osobito u I. svjetskom ratu, koje su u Veliku Srbiju uključivale nesrpske krajeve Bosnu i Hercegovinu, južnu Dalmaciju s Dubrovnikom i Kotorom te Bačku i Banat. Pisac također tvrdi da se socijalizam, odnosno komunizam u Srbiji širio iz Rusije, a ne sa Zapada, i da su tu »srbsko slavenstvo, staro rusofilstvo i komunističke ideje« srastale u srpski kompleks, »koji se povezuje s politiziranim pravoslavljem« i zato hvata čvrst korijen. Budući da je bio uvjeren kako su komunizam i srpski nacionalizam neodjeljivi, Mortigjija piše da je 27. III. 1941. »progovorio srbski narod, otvoreno i jasno«: dinastija, vojska, pravoslavna crkva, intelektualna elita iz Srpskoga kulturnog kruga uz komunističku ulicu i seljačke mase proglašavaju geslo »bolje rat nego pakt« i pobjedu uz rusku pomoć. »Progovorila je Srbija; prava, narodna, tradiconalna, stara i suvremena Srbija«, zaokružuje on svoje političke poglede. [92]

Kao Dubrovčanin Mortigjija je znao da je Dubrovnik »već desetljećima područjem, na koje su bila posebno usmjerena velikosrbska nastojanja, koja su išla za tim, da ovo klasično hrvatsko tlo i jedno od najčišćih krajeva Hrvatske, prikaže kao srbsko«. Stoga se osvrnuo na fenomen Srba-katolika, koji se – kako kažu – pojavljuju od 1840-ih »u vezi s početkom smišljene i planske velikosrbske promičbe, koja je vođena u duhu i uputama vanjskopolitičkog programa tadašnje Srbije,'Načertanija' ministra kneza Aleksandra Karađorđevića, poznatog Ilije Garašanina«. Mortigjija kaže da je Garašanin uspostavio mrežu prekodrinskih agenata, od kojih je samo manji broj znao za pravi cilj misije, tj. ne samo za oslobođenje od turske vlasti nego i »pridruženje hrvatskih zemalja velikoj Srbiji kao obnovljenom Dušanovom carstvu«. Pri tome ističe Matiju Bana, književnika i agenta, koji je u Dubrovniku i na svom širem propagandnom području širio srbokatolicizam. Mortigjija konstantira da to nije dalo većeg uspjeha, »jer je taj pokret bio ograničen samo na veoma uzki krug inteligencije, u prvom redu jezikoslovaca, koji su zastupali mišljenje, da su svi štokavci Srbi, pa prema tome i Dubrovčani«. Najposlije kaže da ih je »poslie srbske okupacije 1918.« bilo nekoliko desetaka i da su bili posebno povlašteni, proganjali dubrovačke Hrvate i provincijalizirali Dubrovnik te da im je NDH zadala smrtni udarac. [93]

O velikosrpskoj politici i *Načertaniju* pisao je i nepotpisani autor u članku o Stjepanu Verkoviću, istaknuvši srpska presezanja na Makedoniju i kasniju srpsku vlast u njoj te zaključivši kako je velikosrpski imperijalizam ugrožavao u prvom redu Hrvate i Makedonce (koje on drži Bugarima), kojih je pitanje riješeno uspostavom NDH odnosno priključenjem Bugarskoj. [94]

Srpstvo je za Franju Peršea negativna politička pojava na Balkanu. On je nasljednik »imperialističkih težnji pokopanih carstva«, nastalo između »mongoloidnih Bugara« i »iranoidnih Hrvata« gdje su »u međuprostoru Morave i Drine bile rasne

92. T. Mortigjija, Srbstvo i Rusija. Carski i boljševički imperializam za politiku Dušanova carstva, *13*, 1-2.
93. T. Mortigjija (m), Početak i svršetak »Srba-katolika«, *21*, 7.
94. Velikosrbska presizanja. Hrvat Stjepan Verković pobornik bugarskih prava na Macedoniju, *28*, 1. O Verkoviću pisac govori kao o »jednom od najuvjerenijih pobornika bugarstva Macedonije«, a na temelju njegove posvete Anti Starčeviću na knjizi *Topografičesko-etnografičeskij očerk Makedonii* (S. Peterburg 1889.) dokazuje njegovo hrvatstvo i piše o njegovu radu.

i narodonosne prilike nejasne, bio je moguć prolaz za mnogo česa, što nije moglo proći kroz prostor sređenih država Bugarske i Hrvatske«. Protuzapadnjačko pak pravoslavlje udara »temelje teokratskoj tvorevini srbske države«, koja je duhovni nasljednik bizantinizma i bizantske mržnje prema Zapadu, a i sve bizantske strasti i mane baštinila je »srbska svetosavska država«. Srpski vladari su »u većini višestruki ubojice, silnici, bludnici i rušitelji prava«. Pod Osmanlijama Srbima se »pružila prilika da pod plaštem svog svetosavskog pravoslavlja pokušaju zahvatiti Balkan i zapadne susjedne zemlje«. Pisac navodi prevođenje »čitavih katoličkih biskupija na pravoslavlje«, čišćenje srbijanskoga područja od muslimana i nepriznavanje narodne samobitnosti Bugarima, Hrvatima i Albancima, ali i ističe kako velikosrpska politika ni u Jugoslaviji nije uspjela ostvariti svoje ciljeve. Perše ponavlja misao da se u Srba proširila boljševička misao (»sveti, srbski, pravoslavni boljševizam«) što je nastavak odnošaja s Rusijom. Nakon tvrdnje da je pobuna protiv NDH srpska, pisac konstantira da se Srpstvo mora pomiriti s novim stanjem, tj. da je Srbija mala kontinentalna zemlja između Timoka i Drine. Preko tih rijeka i nema Srba, nego pripadnika tamošnjih autokefalnih pravoslavnih crkava, a to su Bugari i Hrvati. Potanje dodaje da Srbi u Hrvatskoj »dolaze do spoznaje, da oni nisu Srbi« i da je »pravoslavno pučanstvo u Hrvatskoj nesrbsko i u velikom postotku baš hrvatskog poriekla«, ali da je od njega od XIX. st. stvarano Srpstvo, što je 1941. prekinuto. [95]

U jednoj od svojih bilježaka Bogdan je ovako definirao nacionalizam: »Nacionalizam nije neka politika ili stranka, već obći pokret svih zdravih narodnih snaga. Radi toga je sveobuhvatan, totalitaran. Traži učvršćenje i izticanje svih narodnih vriednosti, poviesnih i suvremenih. Izključuje i odbacuje tuđinske natruhe, da bi sačuvao i izgradio čistoću narodnog duha« Zato su — nastavlja on — oni »u ustaškoj djelatnosti u domovini s punim pravom zahtievali, da se stranci ne miešaju u naše poslove«. Za taj duh isključivosti Bogdan kaže da se »vidno očituje i danas u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«, u kojoj odlučuju samo Hrvati, a dobrovoljno surađuju »s prijateljima drugih narodnosti, koji kao nacionalisti točno znaju načelo i praksu odnosa i suradnje dvaju naroda«. [96]

Ksenofobična crta nacionalizma u NDH prvenstveno obilježuje odnos prema Židovima, što se vidi i u *Spremnosti*.

Židove su njezini suradnici spominjali i napadali kad god su pisali o ratu, savezničkim zemljama, predratnoj politici, politici osovinskih zemalja, kada su pisali analitičke članke ili propagandne bilješke (npr. »Varnice« Danijela Crljena) ili putopise. Uočljiv je nepotpisani članak u povodu zagrebačke protužidovske izložbe i niz članaka o postupcima prema Židovima u nekim europskim državama pod osovinskom kontrolom.

95. F. Perše, Dvojaka kriza Srbstva, *26*, 2. — Mirko Šeper, Pradomovina Srba Egipat! *16*, 11, poslužio se knjigom Save Vitasa *Miši* (Beograd 1897.) da se naruga pretencioznom dilentatizmu, pučkom etimologiziranju i srbiziranju svega i svačega. — Zasebno stoje članci: L(eonard) Bajić, Srbska pravoslavna i Anglikanska crkva. Crkvene veze produbile su i učvrstile srbsko-englezku suradnju, *30*, 7 i Rudolf Baričević, Srbska krivnja, *36*, 3 (uspomena na razgovor s Krstom Cicvarićem).
96. I. Bogdan (b), Bog i Hrvati, *4*, 6. Primjer mu je i sadržaj bilješke sveučilištarska skupština i izbori na medicinskom fakultetu. Tada su nacionalisti izdali letak u kojem su tražili da jedino hrvatski studenti imaju pravo birati, a svima se drugima prijetilo da ne glasuju i da taj dan ostanu doma (»Ako pokušate doći, a naročito vi židovski paraziti i izrabljivači, loše ćete proći. Mi ćemo Hrvati znati očuvati svoje pravo. Zato ćemo upotriebiti sva razpoloživa sredstva.« Jednakost izbornoga prava za Hrvate, Židove, Srbe ili Slovence letak je pripisivao »nenarodnom demokratskom izbornom sustavu«.

U povodu izložbe u Umjetničkom paviljonu neimenovani je pisac zgusnuo protužidovske optužbe. On kaže da im je, osobito 1918-1941, u Hrvatskoj bilo omogućeno »da podpuno izvlaste hrvatski narod, da ga gospodarski zarobe i pomoću Srba politički podjarme«, zatim da su oni Jugoslaviju držali »kao svoju drugu obećanu zemlju, gdje im je bilo omogućeno da do kraja isisavaju hrvatski narod«. Uz to prenosi statistiku židovskih poduzeća i trgovina, piše o eksploataciji radnika, profitu i moralnom rastakanju, da bi zaključio:

»Ustaški pokret izpravno je uglavio židovstvo kao jednog od najvećih neprijatelja hrvatskoga naroda, jer su hrvatski rodoljubi znali, a široki narodni slojevi osjećali, da je židovstvo u službi hrvatskih tlačitelja, da židovstvo pomoću državne vlasti, a putem lihve i trgovačkih spekulacija pljačka i osiromašuje narod, da židovstvo bezdušno iskorištava radne snage hrvatskih radnika i seljaka uz bezsramno nizke nagrade, da židovstvo moralno truje hrvatski narod, a osobito mladež, i time razara odpornu nacionalnu sviest i slabi oslobodilačku borbu hrvatskoga naroda, da je židovstvo duboko protunarodno. Iz tih razloga ustaški pokret formulirao je u svoj program i borbu protiv židovstva do podpunog očišćenja hrvatske zemlje od tih međunarodnih uljeza i parazita.«

Zaključio je da je Židovima donesenim zakonskim odredbama »određen položaj, koji su zaslužili«, da će ubuduće morati živjeti od poštena rada, a kapital koji su nepravedno stekli da se ima vratiti narodu. [97]

Pod udar su također kao tuđe i neukorijenjene ideologije dospjeli liberalizam i komunizam, koje pisci u cijelosti odbacuju i izlaz nalaze u prihvaćanju ideologije »obnovnih nacionalističkih pokreta«.

U povodu knjige Milana Banića *Masonerija i Jugoslavija,* koja je tada izišla u Beogradu, a na temelju Pavelićeva spisa *Hrvatsko pitanje* Bogdan se obara na slobodne zidare kao tvorce i održavatelje Jugoslavije pa kaže da »ustaše odbacuju iz temelja i u cjelini slobodno zidarstvo, ne nalazeći u njemu ništa pozitivna i smatrajući ga u svakom pogledu štetnim po hrvatski narod«. [98]

Milivoj Magdić nastojao je podvrgnuti općenitoj kritici liberalizam i pokazati njegovu neprihvatljivost u hrvatskom javnom životu. On kaže da je »tok razvijanja

97. Židovima je skinuta krinka. Neprijatelj br. 3. Otkriven opasni podmukli i podzemni rad Židova. Uz zagrebačku izložbu »Židovi«, *10,* 4. Podnaslov o trećem neprijatelju unesen je prema spomenutoj Pavelićevoj klasifikaciji neprijatelja ustaškoga pokreta. — O antisemitskoj politici u nekim europskim državama pisao je I. Mkć.: Kako Bugarska rješava židovsko pitanje, *31,* 6; Rumunjska rješava židovsko pitanje, *32,* 7; Slovačka i židovsko pitanje, *33,* 7 i Mađarska i židovsko pitanje, *34,* 7. — U protužidovsku propagandu može se ubrojiti inače zanemariv članak: Franjo P e r š e, Moral »Kajmakčalanaca«. Pismo srbskog časnika židovu Sternu, *35,* 2. — Antisemitske tekstove prenosili su i iz inozemnoga tiska kao onaj Philippea H e n r i o t a, Libérez nous de Juifs, *24,* 4.

98. I. B o g d a n, Slobodni zidari i Jugoslavija, *5,* 1. Banićeva mu knjiga služi da dokaže točnost protumasonske argumentacije nacionalista, a odbacuje i Banićevu kombinaciju kako se drastičnim koracima u Jugoslaviji mogao izgraditi nacionalistički pokret nalik onima u Italiji i Njemačkoj, jer je jugoslavenski nacionalizam — kako Bogdan s pravom piše — bio neprirodan i nemoguć, to više što su već Hrvati bili proti njemu. — I s t i, Židovi i odmetnici — masoni. Dokumenti o podzemnom radu Židova protiv hrvatske države, *29,* 1-2, ponovno varira Pavelićevu listu i pri tome izjednačuje neprijatelje hrvatske države s neprijateljima ustaštva. Bogdan u pobijanju jugoslavenskoga masonstva pobija i mišljenje u tadašnjoj Srbiji da su masoni bili proti Jugoslaviji, pa spominje Šubašića kao srpskog eksponenta i tako tumači njegove dodicaje s masonima 1940 ([b], »Ban« Šubašić i slobodno zidarstvo, *29,* 2). U drugoj bilješci optužuje Jurja Krnjevića za jugoslavenstvo i »povezanost sa židovima i slobodnim zidarima« ([b],Preživjeli ljudi, preživjela shvaćanja, *32,* 2).

misli o hrvatskoj narodnoj samosvojnosti išao ne samo mimo, već i proti volji liberalne Europe« i da se »hrvatski liberalizam pokazao dosljednim svojim europskim uzorima«. Samo prodiranje liberalizma u Hrvatsku bilo je kobno, jer je tu on i bio tuđ i neukorijenjen, i »u politici [se] očitovao u demokraciji, a u gospodarsko-društvovnom životu u kapitalizmu« odnosno posebice u naprednjaštvu, antiklerikalizmu, jugoslavenstvu i masarikovštini, lomeći tradicionalističke veze, uništavajući ustanove narodnoga prava i donoseći zakone pune tuđega duha, slamajući »velika načela auktoriteta, hijerarhije i discipline [koje] čine bit Zapada«.

Ne istražujući Starčevićev liberalizam, Magdić tvrdi kako je hrvatskim liberalcima bila tuđa misao hrvatske narodne samosvojnosti, koju je oblikovao Starčević i koju je razvio i čuvao pravaški pokret. Liberalci su osim toga obeshrabrivali tvrdnjama o »slabosti hrvatskog narodnog tiela za ostvarenje samosvojnog državnog života«, što je urodilo nagodbenjaštvom i sporazumaštvom, a imali su i jak utjecaj na javno mnijenje. Članak Magdić završava svojim drugim autoritetom, M. Šufflayem, i kaže kako je on prozreo liberalističku razornost i »pristupio izgradnji zamisli, koja izvrstno povezuje zahtjeve hrvatskog narodnog bića sa sudbinskim tokom velikog Zapada. Time je dao suvremeno opravdanje hrvatskog nacionalizma« i učinio ono što je u osvit liberalnoga doba učinio Starčević. [99]

U iskorijenjenosti hrvatskog intelektualca, koji se stidi svoje okoline i od koje zazire, Magdić vidi kobno pomanjkanje etike za vođenje narodnih poslova (osobito 1918). Nakon 1918. presvođivanju iskorijenjenosti pridonijeli su kako pravaštvo tako i seljački pokret braće Radića. Sama pak stvarnost u Kraljevini Jugoslaviji uzdrmala je liberalce, i kao unutrašnja reakcija javlja se »hrvatsko konvertitstvo«. Konverzijski proces uzalud je pak pokušao zaustaviti marksizam — koji »u radikalnom vidu eurazijskog boljševizma zahvaća mlađu liberalnu inteligenciju« — »postavljanjem svoje problematike 'nacionalnog pitanja'«. [100]

Magdić će svoju analizu nastaviti pišući o ljudima rođenim oko 1900. Među tim ljudima, koji nastupaju prosvjedujući proti malograđanštini radi boljeg uređenja narodnoga života, on razlikuje dva pokoljenja. Jedni su se »iživljavali u nacionalnom maksimalizmu«, ali u sukobu sa »starom pravaškom elitom«, i zapravo su se otuđili vlastitoj zemlji i narodu. Ti liberalci su nakon I. svjetskog rata produžili »spomenuti pravac nacionalnog maksimalizma u socijalni maksimalizam« s težištem «na izravnom radu u gomilama«, a neki su postali državotvorni Jugoslaveni. Prihvativši pak ideju socijalnoga maksimalizma, uklopili su se »u sustav euroazijskog boljševizma i time podpuno prekinuli sa svojom hrvatskom sredinom«. Drugi, protugrađanski orijentirani nacionalisti, pristaše su izravne akcije, prirođena su im načela hrvatske narodne samobitnosti i državne samosvojnosti, a po svom su voluntarizmu povezani »suvremenim putovima za izgradnju novog europskog poredka«.

Magdić ponovno konstatira krizu »prvošnjega intelektualnog pokoljenja« i piše: »Liberalistički korien marksizma na taj se način potpuno razotkrio. I tako je za sve one intelektualce, koji su se bili priključili maksimalističkom boljševizmu radi ostvarenja nekog socialističkog ideala, a koje nije zahvatila meljava boljševičkog totalitarizma, nastala potreba jasnog uočavanja socialističkog ideala i njegovog odje-

99. M. M (a g d) i ć, Konac liberalizma. Građanska Hrvatska i njen svršetak, *6,* 2.

100. M. M a g d i ć, Hrvatski intelektualac prema liberalizmu i marksizmu. Psihologija hrvatskog konvertitstva, *8,* 2.

ljivanja od marksističkih metoda«. Mnoge je to — kaže on — slomilo, a malo je njih prebacilo most na drugu obalu na temelju »novih stvarnosti kakve su nastale uslied bujanja obnovnih nacionalističkih pokreta«. tj. ostvarenja socijalizma u okviru narodne zajednice u Europi i u Hrvatskoj.

Magdić zastupa pomirenje obiju protugrađanskih struja: »Ustaška Hrvatska, koja prevladava okvire građanske Hrvatske, pruža mogućnost punog stvaralačkog djelovanja pripadnicima i jednog i drugog pokoljenja, te na taj način sukobe iz prvašnjeg liberalističkog vremena predaje prošlosti«.[101]

Magdić će najposlije s toga stajališta pisati i o Pilarovoj knjizi *Južnoslavensko pitanje*. On govori o malobrojnim sačuvanim primjercima kojima je bilo »suđeno, da izvrši [!] u godinama trajanja bivše države neslućeni utjecaj na hrvatsku intelektualnu elitu«, iako je bilo nestalo habsburškoga državnog okvira radi kojega ju je Pilar napisao da upozori na kobno značenje rješenja hrvatskog pitanja »za daljnji obstanak ovog elementa srednjoeuropske ravnoteže«. Magdić uspoređuje Pilarov liberalizam, koji prelazi i preko kobne stvarnosti, zapravo »tradiconalnu hrvatsku vjernost« Monarhiji, sa Starčevićevom analizom odnosa prema Habsburgovcima, na temelju koje je naposljetku »zacrtao temelje hrvatske samobitnosti i samosvojnosti izvan okvira drevne monarkie« i u čemu je »revolucionarno značenje Starčevićeve pojave«. Ustvrdivši da je Starčević antiliberalac, Magdić Pilarovu konzervativizmu pripisuje neosjetljivost za opasnosti liberalizma. Suprostavljajući Starčevića i Pilara, on pobija sve što je Pilar prigovorio Starčeviću, od separatističkog izolacionizma do isključiva protujugoslavenstva kao i nijekanje Strossmayerova jugoslavenstva u kulturnoj sferi. On odbacuje i Pilarovu utemeljenu ocjenu kako se za Mažuranićeva banovanja Hrvatska preobrazuje u »suvremeno ustrojenu zemlju«. Magdića zapravo smeta povoljno ocjenjivanje Mažuranićevih »reforma u liberalnom duhu, koje su udarile temelj uništavanju samosvojnih ustanova u hrvatskom narodu i time doprinijele njegovu slabljenju«.

Trajnu pak vrijednost Pilarove knjige vidi u znanstvenoj obradbi teza »u pogledu potvrđivanja hrvatske narodne samobitnosti i državne samosvojnosti«, koje su nadživjele Pilarovu »fantastičnu koncepciju trializma«. Zatim pozitivno sažima Pilarove poglede o odlučnom djelovanju države na postanak narodnosti, osobito na Balkanu, pa tako i u Hrvata od srednjega vijeka, o elementima srpskoga državnog i narodnog razvitka, narodnosnim različnostima Srba i Hrvata te hrvatstvu Bosne i Hercegovine, a ponovo ističe Pilarov pa i Šufflayev utjecaj na izgradnju gledišta »suvremene hrvatske intelektualne elite«, upravo po shvaćanju prave prirode Srpstva.[102]

Aleksandar Seitz, državni savezničar staliških postrojbi, osvrnuo se na »članke i izjave iz kojih izbijaju utjecaji liberalističkih, marxističkih i drugih neustaških shvaćanja«. Neimenovanom piscu članka »Društveno uređenje u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj« u *Mjesečniku*, glasilu Hrvatskoga pravničkog društva za lipanj 1942, zamjera što *»istom mjerom«* odmjerava i »suvremene nacionalističke autoritativne vladavine i boljševizam, a sve pod krinkom tobožnje širokogrudnosti i tolerancije«, ali ga ne osuđuje do kraja: »Čini se, da nepoznati pisac u 'Mjesečniku' nije čovjek zle volje, ali mu bezuvjetno nedostaje moć uživljavanja u nove prilike«.

101. M. Magdić, Dva hrvatska pokoljenja, *17*, 2.
102. M. Magdić, Pilar, *21*, 7.

Piscu uvodnika u *Gospodarstvu* od 27. VI. 1942. zamjera nepoznavanje terminoloških razlika između »temeljnih pojmova klase i stališa«, a i nekom govorniku koji nije pokazao dovoljno poznavanja organizacije ustaškoga pokreta i razlikovanje pokreta od države, pa zaključuje: »Poslie godinu dana postojanja ustaške države ne bi se smjelo u javnim glasilima govoriti, da je nacionalistički poredak bliz boljševičkome, da su boljševici, protiv kojih se bori ujedinjena Europa, a u kojoj borbi sudjeluje najbolja hrvatska i ustaška krv — idealisti! Ne bi se smjelo podliegati marxističkim klasnim shvaćanjima, a da i ne govorimo o tome, da se ne bi narodu smjelo krivo tumačiti tako očigledne činjenice kao što je struktura ustaškog pokreta«. Toleriranje pak »zbrke u pogledu temeljnih načela, na kojima se izgrađuje Hrvatska« značilo bi potkopavanje njezine državnosti i nezavisnosti.[103]

Protežući luk od Marxova pisanja o Hrvatima potkraj 1840-ih i na početku 1850-ih do *Književne republike* (1926), komunističkog odnosa prema hrvatskom nacionalizmu prije II. svjetskog rata i partizanske pobune proti NDH, ustaše su htjele pokazati kako je djelovanje marksista u Kraljevini Jugoslaviji bilo upereno na to »da Hrvate odvrati od njihove nacionalne ideje, a posebno od rada za uspostavom svoje Nezavisne Države Hrvatske«, kako su oni uvijek bili saveznici »onih političkih struja, koje su išle za jugoslavenstvom, a proti nezavisnosti Hrvatske« i kako to pokazuju i u ovom ratu u kojoj jedinstvenu frontu »protiv samostalnosti i nezavisnosti hrvatskoga naroda« čine marksizam, četništvo, jugoslavenstvo i velikosrpstvo.[104]

Pisci u *Spremnosti* nastojali su svoje čitatelje uvjeriti kako komunistički pokret u Hrvatskoj nije jak, da je djelo uvezene propagande i da su mu na čelu Srbi i Židovi. Oni također pišu kako nisu bili uspjeli ni »pokušaji stvaranja jugoslavenske 'Pučke fronte' među Hrvatima«, dok su se s druge strane »srbski nacionalizam i komunizam tako približili, da su pred očima vanjskog promatrača često mogli izgledati kao jedno te isto.« Negiralo se neopravdano svaku predratnu povezanost komunista i hrvatskih nacionalista u kaznionicama kako bi se pokazalo da su ustaše svugdje zastupale »svoje nacionalističko, a s time i dosljedno protukomunističko obilježje«.[105]

Vilko Rieger također misli kako komunizam u Hrvatskoj nije imao uspjeha, da su beogradski vlastodršci prije rata i s pomoću njega kanili »raztočiti hrvatsko narodno tielo i oslabiti ustašku oslobodilačku borbu« te da su se na čelu Komunističke partije Jugoslavije »nalazili samo velikosrbi«. On među partizanima gotovo i ne nalazi Hrvata, a njihovu borbu izjednačuje kao zločinačku s četničkom. Partizani i četnici su mu razbojnici, pljačkaši, koljači, sadisti u zločinu i proti civilnom pučanstvu. Oni rade

103. A. Seitz, Za bistrenje pojmova, *19*, 1-2.
104. Marks i Hrvati, *5*, 10. U tekstu se citiraju dijelovi knjižice Ive Guberine *Ustaštvo i marksizam* u svojim načelima, za Marxa kaže da je »pisao iz svoje divlje židovske mržnje na Hrvate«, a pisca se u *Književnoj republici* ne imenuje.
105. U., Uz obljetnicu mučeničke smrti Stipe Javora. Komunizam i Hrvati. Napadaj Dimitrija Ljotića na ustaški pokret, *5*, 2; usp. bilješke u rubrici Politički pogledi, *11*, 3 i *12*, 2. — T. Mortigjija, Dva oprečna stava. Hrvati i Srbi opredielili su se već u vrieme španjolske nacionalne revolucije, *42*, 1-2. — Isti, Hrvatska stvarnost u početku »sporazuma« i rata. Trogodišnjica krvavog sukoba komunista i nacionalista — ustaša 24. listopada 1939, *36*, 2. Tumačeći II. svjetski rat kao »sukob nacionalnih snaga Europe s komunizmom« i držeći španjolski građanski rat uvodom u nj, kaže da je čitav »srbski javni život bio u znaku političkog nastojanja 'Narodnog Fronta'«, na strani »republikanske i demokratske Španjolske«, a da se u Hrvatskoj Pučkom frontom htjelo oslabiti i slomiti hrvatski narodni otpor. Na drugom mjestu dodaje kako su komunisti uoči rata počeli napuštati politiku Pučke fronte i djelovati proti hrvatskim nacionalistima.

po nalozima Moskve i Londona. Hoće iskorijeniti sve Hrvate, osobito muslimane, te srušiti NDH i obnoviti Jugoslaviju, »zloglasnu tamnicu naroda«. Partizanska borba nije, kako kaže, samo borba proti ustašama i NDH nego i proti cijelom hrvatskom narodu. Partizanstvo obilježuje »služba tuđinskim probitcima, mržnja na sve što je hrvatsko i neodoljiva težnja za zločinstvom, ubijanjem, palenjem i pljačkanjem«. Ono je »veleizdaja, najveći zločin protiv hrvatskog naroda i države«. Rieger se poslužio Naredbom ministra vojske i mornarice svim Srbima i partizanima, koju je u svibnju 1942. potpisao D. Mihailović. Među tamo navedenim četničkim ciljevima jest obnova Jugoslavije pod Petrom II. Karađorđevićem. U njoj bi Srbija obuhvatila Crnu Goru, Bosnu i Hercegovinu, Srijem, Banat i Bačku, okupirala bi Bugarsku i Albaniju, nesrpske manjine, muslimane Sandžaka, Bosne i Hrvate uništila te istrijebila »sve muslimane i ustaše, koji su uvredili srpski svet«. Za program Rieger kaže: »On je tako jasan i jedinstven u svojoj zamisli, zadojen neopisivom mržnjom na sve, što je hrvatsko i na sve što nije srbsko«.[106]

Kada je u nekoj prilici Mladen Lorković u Sisku »partizane i druge odmetnike« proglasio istim onim elementom koji je u Kraljevini Jugoslaviji terorizirao i uništavao hrvatski narod a borbu proti njemu nastavkom oslobodilačke borbe protiv Jugoslavije, te ih imenovao neprijateljima hrvatske države i njezine nezavisnosti i sređenosti (i naglasio kako među partizanima ima »malo, vrlo malo Hrvata po krvi«), Mortigjiji je to poslužilo da raspravi da li je riječ o građanskom ratu ili ne. On takvu kvalifikaciju pripisuje onima koji žele »da se hrvatski narod razdieli na dva neprijateljska tabora, koji će se međusobno boriti, krvariti i iztrebljivati«, a sam kaže da se »ne radi o nepomirljivom razdoru među hrvatskim pučanstvom, kao ni o nekoj podjeli duhova među Hrvatima, koja bi se očitovala u oružanim nastupima i međusobnim krvavim borbama. Ne vidimo sukoba dvaju hrvatskih političkih shvaćanja, dvaju političkih težnja, koje bi nadahnjivale borbu oko vlasti, političkog ili družtvovno-gospodarskog sustava, odnosno oko smjera unutarnje ili vanjske politike zemlje.« Odbija da su borbe u NDH dokaz njezine slabosti i nesposobnosti i tvrdi da je vode »izvanjske snage« pa je ona stoga »hrvatska samoobrana«. U partizanima »ima minimalan broj onih, koji su hrvatskog podrietla«, nema seljaka i radnika nego nešto »marxizirane razkorjenjene inteligencije i poluinteligencije«, a i ti imaju drugorazrednu i trećerazrednu ulogu. Dijeleći Lorkovićevu karakteristiku partizana, Mortigjija borbama u NDH naposljetku pripisuje »stvarno međunarodni značaj«. Partizansku pojavu, kojoj ne pridaje veliko značenje, povezuje s kominternovskim planom svjetske revolucije i njemačkim napadajem na SSSR, kad su komunisti aktivirani da uzbune »neprijateljsku pozadinu«, pa mu je čudno da Velika Britanija podupire partizane.[107]

Matija Kovačić zastupa istovetna gledišta. To su udarci narodnoga neprijatelja, »pljačkaške družbe nehrvatske narodnosti« (društveni ološ, kolovođe srbijanski časnici i školovani komunisti Srbi i Židovi te zavedeni grkoistočnjaci), koji ubija i ruši, a cilj mu je »spriečiti izgradnju Nezavisne Države Hrvatske, uništiti što više imovine i ometati pobjedonosni pohod vojničke stvari, te spriečiti stvaranje novog europskog političkog i družtvenog napredka«. Neprijateljska pak promidžba hoće širiti malodušje i slabiti državnu svijest Hrvata. On, doduše, vjeruje kako je sve to uzalud.[108]

106. V. Rieger, Tko su naši neprijatelji?, *35*, 1, »Partizanstvo« i boljševizam, *44-45*, 3 i Plan »Nove Jugoslavije«, *12*, 1 i 2, *13*, 1. Donio je faksimil naredbe koji da je u tom obliku umnožen ćirilicom i bez pečata. — List je uz bilješku objavio i zemljovid proširene Jugoslavije (Velika Srbija kakvu je Simović htio ostvariti u 1942. godini, *22*, 3).

107. T. Mortigjija, Da li Hrvatska proživljuje građanski rat, *39*,3. – U tom duhu *Spremnost* prenosi i odlomak postrojnika doglavnika Ljudevita Šolca u Krapini (*41*, 3). T. Mortigjija (m), Pojava partizana u pravom svietlu, *22*, 3. – Slične misli dijeli i I. Bogdan (I. B.), »Partizana nema više«. Ostale su samo pljačkaše horde, *25*, 3.

Marko Čović se interpretacijom o radniku i seljaku, koji se bore za svoju državu i koji se svijesno i pripravno za nju žrtvuju, poslužio u polemičkom članku o ratnim prilikama u NDH i njihovu tumačenju u redovima njezinih neprijatelja:

»Bilo je pokušaja i kod nas, a još više u neprijateljskom inozemstvu, da se obračun hrvatskih oružanih snaga s pljačkaškim i zločinačkim odmetničkim bandama prikaže kao nekakav građanski rat i kao sukob dvaju ideoložkih skupina. Pokušavalo se na sve moguće načine, da se ove odmetničke skupine prikažu ne samo ravnopravnim borcima, ne samo kao suprotnu vojsku, nego se u nekoj čudnoj zaslieplienosti i prevelikoj mržnji prema Hrvatstvu išlo tako daleko, da se ove razbojničke bande htjelo prikazati kao najveće ideoložke junake i borce, koji donose slobodu i pravdu, borce koji spašavaju čast svojega naroda, legendarne junake, koji se tuku i krvare ni za koga drugoga, nego za hrvatski narod, osobito za bolju budućnost hrvatskog seljaka i radnika«.

On tvrdi »da te zločinačke odmetničke bande nisu Hrvati s druge strane barikada, da to nije druga hrvatska vojska, da to nisu nikakvi hrvatski borci za slobodu i pravdu, da ti ne mogu nikako govoriti u ime hrvatskoga naroda, da to nisu nikakve hrvatske ideoložke skupine, koje bi se borile protiv nacionalističke i ustaške Hrvatske za jednu drugu Hrvatsku, za nekakvu demokratsku, pa ako hoćemo, baš i boljševičku sovjetsku, komunističku i staliniščku Hrvatsku«. Ukratko, oni ne mogu predstavljati nikakvu Hrvatsku, jer »velika većina tih odmetnika, uza to što nije hrvatske krvi, nije uopće s područja Nezavisne Države Hrvatske!«

Čović zaključuje da više nije ni potrebno dokazivati da se »oružane snage Nezavisne Države Hrvatske ne bore po našim šumama i planinama protiv t. zv. 'hrvatskoga radnog naroda', kada je svakome jasno, da se baš taj 'hrvatski radni narod', da se hrvatski seljaci i radnici, da se hrvatski puk bori protiv nehrvatskih i protuhrvatskih zločinaca, koji najviše ubijaju baš hrvatskog seljaka i radnika, koji nanose najviše štete baš hrvatskoj sirotinji i onim dielovima hrvatskoga naroda, koji su najizloženiji i najmanje zaštićeni«. Oni se pak bore i »protiv onih nemoćnih i sitnih beznačajnih hrvatskih dušica, koje su do kraja ostale vjerne tuđinu, koje se do kraja bore protiv vlastitoga naroda«, a »ono malo odmetnika hrvatskog imena nije baš seljačkog podrietla, nego je u 99% slučajeva kakav nedoučeni đak, poluinteligent ili odrođeni, pokvareni gospodin, žalostni intelektualac«.[109]

Spremnost nije sustavno pratila ratovanje u NDH, nego je objavljivala ili ratne reportaže, ili podatke o neprijateljskim zločinima, ili pak pokoji komentar.

108. M. Kovačić, Kušnje će prestati. Obrana prava hrvatskoga naroda nije više samo naša stvar, već i stvar naših prijatelja i saveznika, *39*, 1-2. – Isti, Osujećen plan Englezke i Sovjeta u Hrvatskoj. Neobjavljeni dokumenti o stanju u Srbiji i pokušaji stvaranja »druge fronte« na jugoistoku, *29*, 3. — Isti, Povezivanje stvaralačkih snaga. Najhitniji zahtijevi hrvatske sadašnjice, *41*, 1-2.

109. M. Čović, Hrvatski radni narod, *44-45*, 8.

Prvi se javio Munir Šahinović Ekremov. Prema njemu riječ je o »komunističko—četničkoj djelatnosti, zapravo o zločinačkom razbojništvu neprijatelja svega što je hrvatsko u nekim krajevima istočne Bosne«. On smanjuje značenje i opseg pobune, negira da su te »pojave« »ustanak ili pobuna grkoistočnog elemenata protiv države«, a misli da nisu ni »pobuna širokih slojeva« nego da ih je »izazvao komunistički teror kako nad grkoistočnim tako i nad katoličkim i muslimanskim seoskim svijetom«. Komunisti su okupili sve neprijatelje hrvatske države (npr. »narodne izdajice i podmukle bielosvietske Židove«), kojima su postali »naravni saveznici«. I on misli da komunisti najvećim dijelom nisu Hrvati, da su se prebacili u istočnu Bosnu iz Srbije nakon tamošnjega neuspjeha, pa su u Bosni napadali pravoslavna sela i »popalivši kuće i otjeravši blago, prisili mnoge grkoistočne seljake, da pođu s njima u goru«. Njihovi vođe, najčešće Židovi i komunisti, tjerali su ih onda na hrvatska sela da kolju žene i djecu, da pljačkaju i pale. Naposljetku ističe uspjehe hrvatske vojske.[110]

Više je ratnih reportaža o neprijateljskim zločinima i hrvatskim pobjedama napisao Ivo Balentović. Neke govore o socijalnoj bijedi ili slikaju život.[111]

O ratovanju Jure Francetića u istočnoj Bosni, partizanskim i četničkim zločinima piše Ivan Softa, koji ujedno niječe tamošnje ustaške zločine.[112]

U broju u kojem je objavljen popis 229 ubijenih Hrvata u Prijedoru, od oko 700 njih ubijenih u Prijedoru i okolici, neimenovani pisac protupartizanski komentira zbivanje u području planine Kozare.[113]

O protuhrvatskoj mržnji piše i Viktor Živić u reportaži u povodu obljetnice uništenja crkve Gospe od Biskupije na Badnjak 1941. i pokolja seljana Štikova. O odjeku uspostave NDH među tamošnjim Srbima kaže: »Oni se uzbuniše i stadoše mrko i poprieko gledati svoje susjede, malobrojne katolike. Nekad su se i oni među se ženili, išli jedan drugome na slavu, a sad neće ni da čuju za riedku slavu svojih susjeda – uskrsnuće države Hrvatske«.[114]

God. 1942. Pavelić i ustaše još su mogli biti čvrsto uvjereni u pobjedu koju im jamči Osovina, mogli su se zavaravati da se bore za novi svijet, kao Pavelić 15.VIII. kada je izjavio kako će neprijatelj biti pobijeđen i da onda »neće se nitko usuditi ni da uzdahne za bivšim, niti za boljševizmom, niti za komunizmom, niti za Jugoslavijom. [...] Neće od njih ostati kamen na kamenu, ali hrvatska država bit će očišćena i osigurana.« Mogli su i jasno reći da bi kao saveznica Osovine u slučaju poraza NDH bila »osuđena na konačnu propast« i da znaju što ih tada čeka, ali je već bilo i unutrašnjih znakova koji su opominjali. *Spremnost* je spominjala i nastojala suzbiti malodušje uvjeravajući čitatelje kako rat i »djetinje bolesti svake mlade države« rađaju poteškoćama, a ne promjena političkih prilika i uspostava državne nezavisnosti.[115]

110. M. Šahinović – Ekremov, Istina o četničko komunističkim zločinstvima, *4,* 4.
111. I. Balentović, S borcima na snježnim planinama od Romanije do Ozrena, *5,* 3; Nepotpuni naši ljudi, *12,* 4; U Vejsilovoj kahvi, *13,* 5; Na bojištima niče novi život, *15,* 3; Borač i Boračani, *16,* 7; 20 dana s partizanima, *17,* 3; Kroz stvarnost hrvatske borbe, *28,* 6; Srbi su već prije rata pripremali guerillsku i partizansku borbu, *30,* 3; Šokadija u svojoj pjesmi, igri i odjeći, *20,* 3.
112. I. Softa, Čišćenje iztočne Bosne, *14,* 3 i Nevjerojatne priče o krutoj zbilji, *25,* 3.
113. Dokument o radu zločinaca, *26,* 2. – Krv prolivena u Prijedoru, *26,* 1-2. – I. Bogdan, »Dragi druže Jojo!« Rijedak dokument o podmuklim smicalicama odmetnika, *43,* 3; pismo govori o partizanskoj taktici i propagandi.
114. V. Živić, Čudo Gospe od Biskupije, *44-45,* 13-14.
115. Hrvatska će biti temeljito očišćena, *29,* 2. – Usp. *22,* 3. – I. Bogdan (b), Hrvatski narod i sadašnji rat, *28,* 2. – J. Makanec, Put hrvatskog naroda do slobode, *31,* 2. – Vjekoslav Vrančić, Naše poteškoće i naša snaga, *44-45,* 1-2. – I. Bogdan, Sijači malodušnosti, *6,* 2 i Temelj naše vjere u budućnost, *24,* 2. On je svjestan teškoća u zemlji i pokretu, pa ističe da »narodnom snagom, sviestnom i sređenom suradnjom« treba povećati proizvodnju, osigurati pravednu razdiobu namirnica, politiku cijena te opskrbu boraca i postradalih. Vlada pak mora uvesti red i zakonitost, srediti upravu a i društveno i gospodarsko pitanje (npr. osiguranje prehrane zemlje, podržavljenje židovske imovine na opću korist, sprečavanje pojedinačnog i nepovlasna njezina prisvajanja te kažnjavanje krivaca (Hrvatska zemlja reda i rada, *38,* 3). – Prehrana je bila u središtu brige, pa se od dužnosnika tražilo da vraćaju vjeru u mjere ustaške vlade, da tvrde kako se žito nije izvozilo nego dapače uvozilo, da je neprijatelj spaljivao žetvu i uništavao strojeve, da općenito brane ratno gospodarstvo. Pavelić je o partizanskom djelovanju za žetve govorio vukovarskim seljacima, koji su siromašnima i potrebnima u Zagrebu donijeli hranu (V. Rieger, Prehrana Hrvatske, *31,* 1-2. – Riječ najiztočnijem dielu Hrvatske, *44-45,* 2).
116. Herman Pröbst, Posjet koncentracionom logoru. Jasenovac nije ni liječilište ni mučilište, *2,* 4.
117. I. Bogdan (b), Tko širi lažne viesti?, *28,* 2.

O represivnoj politici NDH u *Spremnosti* se malo pisalo. Prenijeli su propagandni tekst novinskog atašea u njemačkom poslanstvu u Zagrebu iz *Deutsche Zeitung in Kroatien* o Jasenovcu, ali 1942. o tome nije pisao nijedan hrvatski novinar.[116]

Ipak, Bogdan je o nečemu progovorio. On kaže da je vladina obavijest od 2. IX. 1942. proti širenju lažnih vijesti bila potrebna i da je kao i obavijest »Ustaške nadzorne službe o izvršenju presuda Priekog suda protiv širitelja lažnih viesti« bila primljena »s iskrenim zadovoljstvom«. Prema njemu, lažne vijesti šire Srbi, Židovi, ljudi s njima povezani i bivši nosioci srbijanske vlasti, jer su uspostavom NDH – koja je značila kraj tuđinske vlasti – samo u Zagrebu »što izravno, što neizravno pogođeni desetci tisuća ljudi«, i oni s rodbinom i prijateljima »ustašku vlast smatraju svojim neprijateljem, koji im je oduzeo povlašteni položaj«. On kaže da su ustašku vlast osjetili »desetci tisuća židova i drugih stranih ugnjetača kao i mnogobrojni sluge svih tuđinskih vlada bez obzira na podrietlo« te da su iz Zagreba »dobrim dijelom uklonjeni Židovi i drugi«. Bogdan od svih njih traži samo da budu mirni građani i da rade svoj posao, inače da zaslužuju kaznu, a tvrdi da su »stroge mjere hrvatske vlade u svakom pogledu legitimne« i strogost u ratu razumljiva.[117]

Bogdan na taj način progovara o onome što je bez obzira na ideološka polazišta, zakonodavstvo, različne razloge i nekontrolirane akcije već tada opterećivalo NDH, ali ni on ni itko drugi nije ozbiljno progovorio o problemu. Doduše, on u idućem broju *Spremnosti* ratnim prilikama opravdava »neizbježiv obračun s našim unutrašnjim neprijateljem«. On se oslanja na Paveličev popis neprijatelja u spisu *Hrvatsko pitanje,* a najviše se obara na Židove, koji da su osnivači slobodnoga zidarstva u Hrvatskoj, podupiratelji komunizma, da su bili povlašteni od srbijanskih vlasti u Jugoslaviji te da širili svoj utjecaj i na kulturno područje. Stoga se proti Židovima u NDH moglo upotrijebiti »i ona sredstva, koja stoje na razpolaganju svakoj suvremenoj državi«, pa je radi obrane hrvatskoga naroda i države »ustaška Hrvatska [...] odmah poduzela mjere, kako bi se skršila gospodarska prevlast židovstva u Hrvatskoj i kako bi se uklonio svaki njihov utjecaj na kulturnom, gospodarskom i družtvovnom području«.

On to opravdava općenitom tvrdnjom da »nema naroda, koji tokom svoje povjesti nije došao u sukob s židovima« i da oni vode »rat živaca« propagandom i defetizmom, u čemu su majstori, a pripravni su počiniti »najokrutnija i najkrvavija djela«. Zbog toga je borba proti njima »stvar legitimne obrane pred protivnikom, s kojim ne može biti sporazuma, jer se on nije u stanju odreći svojih težnja«. Dojam toga protužidovskog teksta ublažuje izjavom da nije riječ o »primjeru kolektivne

kazne« koja pogađa i nevine, a »zlo je, ako se uništi i jednog pravednika« te ponavlja da je riječ o »legitimnoj samoobrani i borbi za obstanak«.[118]

Rieger pak ne pobija Krnjevićevu radijsku izjavu od 29.V.1942, u kojoj ovaj osuđuje »najstrašnije zločine nad nevinim Srbima«, nego kaže da Krnjević »sada žali za četnicima i partizanima, koji su pali u borbi s hrabrim hrvatskim ustašama i domobranima«, a da ne žali zaklane i opljačkane »Hrvate, njihove žene i djecu, katoličke i muslimanske vjere, koje su ti njegovi 'nevini Srbi' nemilosrdno klali i pljačkali«. Uz to citira Mačekovu izjavu iz 1936. o srpskim zločinima nad Hrvatima.[119]

Na kraju ovoga pregleda spomenuo bih predavanje Stjepana Zimmermanna koje je 1.VII.1942. održao u HAZU i koje je *Spremnost* pod uredničkim naslovom »Budućnost Hrvatske i Europe« prenijela.

Zimmermann na početku postavlja »temeljno načelo, da se životni smisao osniva na čudorednim vriednostima, koje su bezuvjetno obvezatne za život pojedinaca i zajednice, narodne i državne«. Na njih je »obvezatno upućen i hrvatski narod u obnovljenom povjestnom životu državne samosvojnosti«.

On i u uspostavi NDH vidi realizaciju »najosnovnijeg uvjeta čovjeku dostojnog života – svoje slobode«, ispunjenje pravde kao kulturnog prinosa čovječanstvu nakon premnogih žrtava, povijesni kontinuitet, djelatnu spremu naroda i pobjedu moralne svijesti čovječanstva. Njemu su sloboda i nezavisnost dva sukladna pojma u životu naroda, i to je kulturna činjenica, pa je stoga i »očevidan kulturni smisao uskrisenja hrvatske države: jer kulturni je smisao toga povjestnog čina prvenstveno taj, da jedan narod prestane biti rob«. Osnutak hrvatske države ima i pravnu osnovu: »povjestni opstanak hrvatskog naroda, koji je borbenom voljom nastojao postići nezavisnost«, a »državna je nezavisnost preduvjet za razvitak narodnog života«. Kulturna snaga hrvatskoga naroda pokazala se u jedinstvu 10.IV.1941. da u odlučnom trenutku pruži »otpor tlačitelju svoje slobode, i tako zasvjedoči individualnu osebujnost kao narod, koji je voljan živjeti nezavisnim životom«, a vođu je dobio u A. Paveliću.

Ustvrdivši tako da je uspostava NDH bila pravedna, Zimmermann se pita: »A tko od nas može danas predviđati, kako ćemo na zaokretima budućnosti ostati pod zaštitom pravde?! Koliko do nas stoji, mi joj utiremo puteve samo onda, ako se kao narodna država izgrađujemo na narodnim temeljima. Samo tako možemo dati svoj doprinos kulturnoj obnovi Europe«.

On kaže da ne treba biti slijep ni za negativno: »Kad prosuđujemo etički negativne pojave, treba se dakako držati onih načela, koja u obzir dolaze za imputiranje: jer na pr. nije svejedno, da li je sav narod za neke čine odgovoran, ili samo

118. I. Bogdan, Židovi – odmetnici – masoni. Dokumenti o podzemnom radu židova protiv hrvatske države, *29*, 1-2. Riječ je o dosta neurednu, površnu popisu nepoznate provenijencije, koji nabraja Židove koji su sami partizani i slobodni zidari ili s njima djeluju protiv NDH. U svezi s pogrešno unesenim imenom Wilhelma Hegera, uredništvo je priopćilo da su popis »primili s vjerodostojnog mjesta« pa ga nisu »uobće provjeravali« (*35*, 2).

119. V. Rieger, Plan »Nove Jugoslavije«, *12*, 1. – Kada se već spominje izostanak osude represalija, zanimljivo je spomenuti podatak o raspravi u mađarskom saboru 15.VII.1942. U njoj je ministar predsjednik Nikola Kallay obećao Srbima da im Mađarska kao njihova domovina »jamči sva istinska, mirna, čovječanska i narodna prava«, a za represalije (2550 srpskih žrtava) je rekao da Mađari snose svu odgovornost, koju on preuzima na sebe i da će poduzeti zakonske korake. *Spremnost* to prenosi, ali je uočljivo da se sličnih riječi s hrvatske strane ne može naći. Doduše, ni s drugih strana. (Rasprava u Zastupničkoj kući u Budimpešti o pobuni Srba i represalijama, *22*, 4).

pojedinci, kakvih se može svagdje naći. Ne bi se mogao smatrati objektivnim sudcem, tko se sablažnjava nad izvjestnim pojavama samo na jednoj strani, dok je spokojne sviesti nad jednakim pojavama na drugim stranama [...] .« Da bi se »u suvremene sukobe« unijela »istinska nota čovječnosti«, nastavlja on, treba se prvenstveno vratiti mudrosti: »istina ne zavisi od toga, da li ona komu godi ili ne, da li mu koristi ili ne, a najmanje od toga, da li je tko dozvoljava ili ne, da li joj priznaje slobodu ili nastoji ugušiti njezino pravo na opstanak«. Nedosljednost u zastupanju istine jest »glavni izvor zla«, toga ima, i povijest je puna »fabriciranja tobožnjih istina o narodima«. Istina je i pravo naroda na opstanak i njegova volja za samostalnošću, pa tako i hrvatskoga naroda, ali: »Zato mi moramo dosljedno istinu zastupati o bilo kome i bilo čemu, ponajviše kad se radi o nama samima; jer nije moguće prosuđivati dobrobit države, ako mi sami sebe ne prosuđujemo«. Stoga istinu, po svaku cijenu, treba zastupati i po dolasku na vlast, a ne da tada ona postane »progonjeno pastorče« a njezini propovjednici »neprijatelji naroda«. »Bilo je uviek i svagdje slučajeva – piše Zimmermann – da su pobjednici zamienili sebe i svoje položaje s narodom, proglasili sebe narodom i tada u ime naroda ograničili pojam slobode na pravo pljeskanja. Smatrati nečije mišljenje neizpravnim, sasvim je nešto drugo, nego privilegirati sebe na izricanje nekog mišljenja: to bi naime značilo svoj privilegij postaviti mjerilom za ispravnost tuđeg mišljenja. A istina mora biti svetinja za svakoga [...] .«

Potanje on kaže da treba »poznati kulturnu kakvoću narodnih slojeva« kada se narod promatra kao kulturni subjekt, da li se jednako kažnjavaju oni koji se nedopušteno bogate i oni koji se smatraju narodnom elitom a »svoj patriotizam vješto uglavničuju«, da li se jedni progone zbog nacionalne neispravnosti, a drugi »sa službenom iskaznicom rodoljublja snalaze u svom oportunizmu«. Načela sama po sebi nisu dovoljna. Njih treba oživotvoriti tako da reda bude tamo gdje ga treba biti, da narod ne bude više objektom.

Ispitivanje poretka ne može se zamijeniti »nekritičnim hvalospjevima«, »apstraktno naglašavanje 'velikih linija' u stvaranju novog stanja značilo bi promičbenu retoriku, a ne narodnostnu psihologiju«. Potanko valja analizirati rad državnog aparata, a opet se ne smije smatrati »narod nedoraslim za prosuđivanje«, inače bi se obnevidjelo za »povjestnu istinu, da su baš na pitanju narodnog zadovoljstva nastajali revolucionarni pokreti i nestajale države«.

Do nepristrana se pak suda dolazi uzimajući u obzir i zle i dobre pojave, pa do njega neće doći ni onaj »tko bi zle pojave vidio samo u hrvatskom narodu, a ne i drugdje, makar to bilo u zapadnjačkoj kulturnoj sferi«. Uz to ne smiju se previdjeti izvori zla. Zabluda je stvarnost subjektivno prosuđivati, uklanjati kritike kao »štetne pojave«, prelaziti preko svega što se protivi »unutarnjem preoblikovanju novog čovjeka«, osuđivati narod zbog činâ koji se mogu naći i u svojoj povjesnici, proglasivati kritičnost znakom »malograđanske sentimentalne skupine« (navodnici S. Z.). »Takvima je sve dogmatski sigurno i očevidno, – možda zato, jer istinom smatraju ono, što im želji odgovara«, piše Zimmermann i otvoreno dovodi u pitanje stanovitost zaključka da je nakon ovoga velikog rata »izključena mogućnost budućeg moralnog sloma Europe, – kao da je Europa neko skladište u moralnom smislu samo najboljih snaga, i kao da intelektualni i materialni potencijal sadašnjega ratnog sukoba, uključivši ovamo i etički visoke zastave, ne dopušta pitanje, da li će baš te zastave voditi onu budućnost, koja će slijediti u vezi sa sadašnjim sukobom«.

Zimmermann kaže da su nositelji subjektivnih prosudbi osobito oni »koji su bilo kako stekli domovinske zasluge i zatim nezasluženo koristi, pa nemaju razloga da priznaju išta negativnim«. Nabrojavši loše elemente u državnom aparatu, polovično suzbijanje korupcije, nedopušteno bogaćenje, nemar u podizanju životne razine širokih slojeva, nedovoljnu ustrojbu kulturnoga rada i »sve što se protivi obnovi družtva u novom poredku«, pisac se jedva nada da će kraj rata donijeti kraj izrabljivanju, otimanju i tlačenju, da će se krenuti prema općem materijalnom napretku i obnovi ljudskoga dostojanstva koji je »postradao već u tolikoj mjeri«. On je zapravo protivnik rata i dvoji da će nakon njega pojedinci uspostaviti pravdu (»tada bi stope Kristove dotakle ovu zemlju, blagoslivajući svršeni užas sadašnjih muka«), jer kada pomišlja da to ovisi »o nekolicini ljudi, — upravo se čovjek onesvješćuje pred tragikom«. On misli da »čovječanstvo mora već jedanput pristupiti takvom rješavanju međunarodnih zapletaja, kojim će biti zaštićeni ljudski životi« i zanosi se »prevlasti duha po ideji svečovječanske pravde«.

»Ako pojam životnog prostora — kaže Zimmermann — ne bi značio na pravu osnovani životni prostor, onda bi on bio nepravedan, i zato nećudoredan, i zato nekulturna svojina«. Stoga treba naći jamstvo i provesti ga tako da se bilo kome onemogući razarati skladnu i smirenu međunarodnu budućnost te na temelju tako osiguranih međunarodnih odnosa osigurati narodima »pravo samoodluke ili slobode u izboru državnoprostornog uređenja«. To bi pak bila moralna pobjeda na kraju rata i jamstvo trajnosti NDH na što ona ima pravo tisućljetnim opstankom, borbom za slobodu i trajnom suradnjom u europskoj kulturi, završio je svoje predavanje Zimmermann.[120]

120. S. Zimmermann, Kako će filosofija kulture prosuđivati našu sadašnjost?, 20, 1—2.

Ivana ROKIĆ-RADIĆ

Veseli vrtuljak

Cijelu se jesen
vrtuljak vrtio,
prštale kapi,
slap je šumio.

To mlin je
svoju pjesmu pjevao
i sitnim prahom
vreće punio.

A sad ga zima
plaštem zavila,
bijelu mu krunu
na glavu stavila,
svijećama dugim
kotač ovila
i ledenim dahom
slap okovala.

U carstvu bijelu
mlin se odmara
i proljeće sanja
i proljeće sanja.

Albino LUCIANI (Papa Ivan Pavao I.)

Na izmaku smo...

Dragi Dickens![1]

Ja sam onaj biskup koji se primio zadaće da svaki mjesec za *Glasnik sv. Antuna* napišem pismo ponekom od uglednika.

U vremenskoj oskudici pred Božić baš nisam znao koga odabrati. Kad, evo, u novinama zatječem reklamu Vaših pet glasovitih *Božićnih knjiga*. Odmah sam rekao: čitao sam ih kao dijete i jako su mi se dopale, jer su sve prožete osjećajem ljubavi prema siromašnima i društvenom obnovom, sve tople od mašte i ljubaznosti, pisat ću njemu. I evo me da Vam smetam.

* * *

Maloprije sam podsjetio na Vašu ljubav prema siromasima. Veličanstveno ste osjetili i iskazali tu ljubav, jer ste kao dijete živjeli među siromasima.

S deset godina, kada je tata bio u zatvoru zbog dugova, došli ste raditi u tvornicu premazâ, ne bi li pomogli mami i mlađoj braći. Od jutra do večeri Vaše majušne ruke pakirale su kutije s laštilom za cipele pred očima neumoljiva gosodara: noću ste spavali na tavanu: nedjeljom, ocu za društvo, s cijelom ste obitelji bivali u zatvoru, gdje su se Vaše djetinje oči začuđene otvarale pred stotinama tužnih slučajeva.

Zato sve Vaše romane ispunjava siromašna čeljad, koja živi u dirljivoj bijedi: žene i djeca, čak i ispod šest godina, po tvornicama ili dućanima; nikakva sindikata da ih zaštiti; nikakve zaštite od boleština i nesrećâ; ponižavajuće plaće; produžen rad čak i do petnaest sati dnevno, što — uz iscrpljujuću jednoličnost — vezuje tako krhka stvorenja uz snažne i bučne strojeve, uz moralno i tjelesno bolesno ozračje, koje često potiče da se zaborav potraži u alkoholu ili se pokuša naći olakšanje u prostituciji.

To su potlačeni: prema njima se iskazuje sva Vaša simpatija. Nasuprot njima tlačitelji na koje Vi stavljate pečat perom što ga vodi genij bijesa i poruge, perom koje je spremno iskovati likove za obrazinu skoro kao u mjedi.

* * *

Jedan je od takvih likova zelenaš *Scrooge*, protagonist Vaše *Božićne pjesme u prozi.*

Dva gospodina došavši u njegov ured s bilježnicom i olovkom u ruci, obratiše mu se: » Božić je, tisućama ljudi nedostaje ono neophodno, Gospodine!«. Scroogeov

1 Za pojedinosti o Dickensovu životu i djelu pogledati tekst Balda ŠOLJANA: »Charles Dickens: Život našega Gospodina« u ovom broju MARULIĆA, str. 710.

odgovor: »Zar ne postoje zatvori? A gostinjci za uboge više ne rade?«. »Postoje, rade, ali premalo mogu učiniti da za Božić razvesele duše i tijela. Zamislili smo prikupiti sredstva pa ponuditi siromasima hranu, piće i ogrjev. S kojim iznosom možemo upisati Vas?«. »Nikojim. Želim da me se ostavi na miru. Ne slavim Božić i ne dozvoljavam sebi luksuz da omogućim zgubidanima slaviti ga. Plaćajući porez na siromahe, dajem pomoć zatvorima, ubožnicama; tko živi u neimaštini, tamo se može obratiti«. »Mnogi ne mogu otići tamo, a mnogi bi radije umrli nego li tamo otišli«. »Žele li umrijeti, bolje da to učine što prije, ne bi li umanjili prenapučenost. A osim toga, oprostite, to me se ne tiče«.

Tako ste opisali zelenaša Scroogea: zaokupljena samo novcem i poslovima. Ali kada o poslu govori s utvarom svojega »duha blizanca«, pokojnim ortakom zelenašom Marleyem, ovaj se bolno žali: »Poslovi! Imati ljudskosti trebao je biti moj posao. Opći boljitak trebao je biti moj posao: plemenitost, blagost i dobrohotnost, sve to je trebao biti moj posao. Zašto sam prošao kroz mnoštvo sebi sličnih očiju uprtih u tlo, ne podigavši ih nikada prema onoj blaženoj zvijezdi koja je mudrace vodila k jaslicama? Zar nije bilo drugih siromašnih kuća prema kojima bi me svjetlo moglo povesti?«.

* * *

Otkako ste napisali ove riječi (1843.), prošlo je više od sto i trideset godina. Zacijelo biste rado doznali *jesu li* i *na koji način* su zaliječena ta stanja bijede i nepravde, koja ste prokazali.

Odmah ću Vam reći. U Vašoj Engleskoj i u industrijaliziranoj Europi, radništvo je osjetno poboljšalo svoje stanje. Na svojoj su strani kao jedinu silu imali broj. I to su iskoristili.

Govorahu stari socijalistički govornici: »Pustinjom je prolazila deva: njezini papci gazili su po zrncima pijeska, a deva ohola i likujući govoraše: »Satrt ću vas, satrt ću vas!».

Zrnca su se prepuštala gaženju, ali se podiže vjetar, onaj strašni *samum*.[2] »Hajde, zrnca,« — reče vjetar — »sjedinite se sa mnom, zajedno ćemo išibati zvijer i pokopati je ispod brda pijeska!«.

Radnici su od podijeljenih i raspršenih zrnaca postali sjedinjeni oblak u sindikatima i raznorodnim socijalizmima, kojima pripada neporeciva zasluga da su gotovo posvuda bili temeljni uzrok ostvarene promidžbe radništva.

Oni su, od Vaših vremena, ostvarili napredak i stečevine na razini gospodarstva, društvene sigurnosti i kulture. Danas, međutim, uz pomoć sindikata, često uspijevaju oglasiti se čak i gore, u visokim državnim sferama, gdje se doista odlučuje o njihovim sudbinama. Sve to, uz cijenu prevelikih žrtava, svladavši oporbu i zapreke.

Jedinstvo radništva za obranu vlastitih prava u početku bijaše proglašeno nezakonitim, zatim biva podnošeno i napokon zakonski priznato. Država je prvo bila »Država policajac«, ugovor o radu proglasi posve privatnim poslom, kolektivne ugovore zabrani: vlasnik je u svojoj ruci držao nož; nezaustavljivo je prijetila »slobodna konkurencija«. »Budu li dva gospodara trčala za radnikom — radnička će plaća rasti. Budu li dva radnika potezala gospodara za rukav — plaća će padati«. To je zakon, govorilo se, koji će automatski dovesti do ravnoteže snaga! Naprotiv, donio je zloporabe kapitalizma koji je bio, a u stanovitim je slučajevima još uvijek, »zlokoban sustav«.

* * *

A sada? Ajme! U Vaše vrijeme socijalne su nepravde bile jednosmjerne: od radnika koji su morali prstom upirati na gospodara. Danas prstom upire veliko mnoštvo: poljodjelci koji se tuže da im je gore nego tvorničkim radnicima: ovdje u Italiji, Jug protiv Sjevera; u Africi, u Aziji, u Latinskoj Americi narodi »Trećega Svijeta« nasuprot onima u blagostanju.

Ali i među ovim potonjim narodima brojne su bisage bijede i nesigurnosti. Mnogi su radnici neuposleni ili nesigurni za mjesto, nisu posvuda dovoljno zaštićeni od nesretnih slučajeva, često osjete da se prema njima odnose samo kao prema strojevima za proizvodnju a ne kao prema protagonistima.

Štoviše, frenetična utrka za boljitkom, pretjerana i luda uporaba stvari koje nisu neophodne, kompromitirala je neophodno potrebno: zrak i čistu vodu, mûk, unutrašnji mir, počinak.

Vjerovalo se da su izvorišta nafte, kao i zdenac sv.Patrika, nepresušna; iznenada postajemo svjesni da smo na izmaku. Govorilo se u povjerenju da se može računati s nuklearnom energijom, kada se u dalekoj budućnosti iscrpi nafta, ali nam već govore da u proizvodnji iste leži opasnost od radioaktivnoga otpada koji je štetan za čovjeka i njegov okoliš.

Strah i zabrinutost su veliki. Za mnoge zvijer u pustinji koju treba napasti i pokopati nije više samo kapitalizam, već i sadašnji »sustav« koji treba oboriti prevratničkom revolucijom. Po drugima prevrat je već otpočeo.

Jadan današnji Treći Svijet, kažu, ubrzo će se obogatiti, zahvaljujući izvorima nafte, koje će iskorištavati samo za se; svijet potrošačkoga blagostanja, raspolažući naftom samo na kapaljku, morat će ograničiti svoju industriju, svoju potrošnju i podvrgnuti se gospodarskoj krizi.

U tom zgušnjavanju problema, zabrinutosti i napetosti, još uvijek vrijede, proširena i prilagođena, načela koja ste vi, dragi Dickens, zagovarali makar pomalo i sentimentalno. Ljubav prema siromahu, i ne toliko prema siromahu pojedincu, koliko prema siromasima, koji nakon što su odbačeni, bilo kao pojedinci bilo kao narodi, osjetiše se kao klasa i međusobno se solidariziraju. Njima, bez okolišanja, prema Kristovu primjeru, treba dati iskrenu i otvorenu kršćansku prednost.

Solidarnost: jedan samo jedini brod pun naroda već toliko približenih prostorno i običajima, ali u odveć uzburkanome moru. Ne želimo li krenuti ususret teškim nedaćama, pravilo je ovo: svi za jednoga, a jedan za sve; uznastojati oko onoga što sjedinjuje, zaobilaziti ono što nas dijeli.

Povjerenje u Boga: na usta Vašega Marleya zaželjeli ste da betlehemska zvijezda obasja kuće siromaha.

Danas je kuća siromaha cijeli svijet, kojemu je Bog tako potreban.

Preveo: **Mato LUKIN MARKIČIĆ**

2 Suh i vruć vjetar u pustinjama Afrike i Arabije, čest je u proljeće i ljeto, noseći velike količine pjeska.

Baldo ŠOLJAN

Charles Dickens: Život našeg Gospodina

(The Life of Our Lord)

Charles Dickens (1812 — 1870) jedan je od najvećih i najčitanijih pripovjedača ne samo u Engleskoj, nego i u svjetskoj književnosti.

Rodio se u Portmouthu, u porodici nižeg srednjeg staleža i, kada je imao tek dvanaest godina, oca su mu zatvorili zbog dugova. Majka i još nekoliko djece pridružili su se ocu u zatvoru (jer je to bio običaj u to vrijeme), dok se maleni Charles morao zaposliti kao običan radnik u tvornici laštila.

Djetinjstvo mu je bilo vrlo sumorno. Lijepi dječak, kovrčave kose i plavih očiju, vrlo je rano doznao što znači biti ponižen i postiđen.

Iskustva iz mladih dana ostala su trajna u njegovu sjećanju, pa uspomene iz tog vremena opisuje u više romana.

Naobrazbu je stekao više iz knjiga, koje je čitao i iz samog života, nego iz svog oskudnog školovanja.

Postao je sudski novinski izvjestitelj, a kasnije je izvještavao iz engleskog parlamenta. Proputovao je gotovo čitavu Englesku, boravio u SAD, susreo bezbroj ljudi, te je iskustva iz rane mladosti, kao i svoje doživljaje na putovanjima, obilno koristio u svojem pripovjedačkom radu.

U doba kada je postao novinar, stanje radništva bilo je prilično jadno, te je došlo do masovnog radničkog pokreta, tzv. »*čartističkog pokreta*«, do burnih protesta i strastvenih rasprava u engleskom tisku i u samom parlamentu.

Već početkom devetnaestog stoljeća prilike u sudovima, zatvorima, bolnicama, školama i u mnogim ustanovama bile su vrlo teške i težilo se za obnovom društvenog života.

Nekoliko je životopisa o slavnom književniku zabilježilo da je mladi Dickens, u svojstvu novinara i književnika više doprinio poboljšanju uvjeta engleskog proletarijata, nego svi državnici u parlamentu.

Bio je prijatelj bijednih i napuštenih poput ruskog genija Dostojevskog, te ga je austrijski književnik Stefan Zweig nazvao »zastavnikom socijalne pravde«. Imao je mnogo divnih ljudskih osobina, bio je dobar gotovo do besmislenosti, ali se nije mogao oteti strasti da pobjegne iz stvarnog života, negdje u izmišljeno duhovno područje, koje je postojalo samo u njemu, u njegovim snovima.

Bio je pjesnik života, vedar, duhovit i optimističan, te je često životnu prazninu pretvarao u poeziju.

U svojim romanima opisao je srednji stalež, naročito srednji stalež Londona. Najpoznatiji su mu romani (jedan ili dva ste, vjerojatno, pročitali ili ste ekranizacije barem gledali na televiziji): *Oliver Twist, David Copperfield, Posljednji spisi Pickwickova kluba, Nicholas Nickleby, Velika iščekivanja, Dombey i sin, Mala Dorrit* (to je roman, čija se radnja dešava u zatvoru u kojem je njegov otac bio zatvoren zbog dugova) i drugi.

Stekao je slavu svojim božićnim pričama, od kojih je najpoznatija *Božićna priča.*

Nakon pomnog razmišljanja, odlučio je darovati svojoj djeci, svojim mališanima, osobni dar, napisati i tiskati knjigu pod naslovom *Život našeg Gospodina.* Knjiga se temelji na četiri Evanđelja, protumačena laganim i pristupačnim stilom. Imao je devetero djece i svaki je dan prije spavanja čitao pokoji ulomak sve dok nisu zaspali. Prije spavanja Dickens je sa svojom djecom molio Gospodnju molitvu.

Kada su djeca odrasla i odlučila da se upute u bračnu luku, njihov je otac svakom od njih darovao primjerak i usto im preporučio da odgoje svoju djecu u kršćanskom duhu. Posjećivao ih je do kraja života. Nakon piščeve smrti, njegova je obitelj dopustila da se djelo tiska za njegove milijunske obožavatelje.

Ivo BALENTOVIĆ

Monolog starog samotnika

Fanfare ugođajno sviraju u krošnji jasena.
I sve se vrti i ponavlja – i varke i zanosi.
Vrba u ludom valceru kao sumahnuta žena,
a u meni tamnosivi nanosi, svakodnevni nanosi.
I ruka koja vapi, i srce koje prosi.

Stojim kao kip na zaravanku, u noći. A jesen
prosipa lišće po meni kao u počast neku.
U mraku šumor. Kiši. List se grči stresen.
U sebi čujem davnu, s bićem srođenu jeku.
Dani mi teku, jednolično teku.

Ljubio sam, hajd, oko trideset žena
i u snu, i na javi.
Naslikao sam i razdro mnoge slike puste pūti.
Danas nemam kose na glavi, a nebo se jednako plavi.
Iskustvo kruto moje srce kroti.
I nebom jure oblaci bijeli, modri, sivogaravi.

Odmahnem rukom. I stojim na crnoj obali
s koje ću otploviti vodom beskraja sinja.
Što se ima oplakivati, žaliti,
kad će i dalje rasti paprat i šumoriti krošnje jasinja,
i život nove ludosti u svome toku tkati.
Eh, bilo je na mome putu toliko silnih, pa ipak su pali.
Kad umrem, zar će netko zaplakati?
A i što bi plakao, što bi imao žaliti?

Više sivo nego maslinasto

J. Liscu, M. Puhlovskom, Z. Žižeku
i drugim suputnicima na prisilnoj
dionici Jarčujak – Kovači – Ratina

I.

pisao bih
pjesme bih pisati htio
srokove neusiljene

ne ide
srce se steže
i jed se u želucu množi

plakao bih
od boli rado bih
zaridao

II.

zabludjela pogleda spazih
vrapčići gdje skakuću
bezbrižni u mlaki

zaludu ih dozivam
ne dolaze
već uplašeni bježe

a htjedoh samo
da ne budem
sâm

III.

stražarimo tako stari hrast
i ja s puškom na ramenu
a pod pazuhom IL CANZONIERE

dok kiša oblaka puna
šapće krvavim glasom
sivomaslinastu stvarnost

o nezaustavljivu rodoskvrnuću
nesebične razvratne matere
i nezasitnih joj sinova generala

Pisac i Robinson Crusoe

Na zadivljujuće jednostavni razvoj radnje »Robinsona Crusoa« (a radnja je tu doista primjer sadržajne jednostavnosti) mogli bismo gledati i kao na alegoriju uspona duha od najopćenitijeg k najjedinstvenijem, od izvanjskog k unutarnjem, a odatle ponovno u preobraženo, osobnim vrijednostima osmišljeno izvanjsko, ali i kao na put od tjeskobna nemira plodnom smirenju, od unutarnje praznine k punoći stvaranja.

U početku Robinson, kao toliki prije i poslije njega, nastoji na puki izvanjski način iskoristiti širine i mogućnosti što ih nudi »svijet«, pa žarko teži za putovanjima, pokretom, za punim, raznolikim životom, svježinom uvijek novih obzora. Neugasiva težnja koja se užasava bezbojne statičnosti, goni ga na put zbog puta samog, prema zamamnim daljinama gdje ga, kako smatra, očekuju uspjeh i bogatstvo, ali prije svega, čeka ga ostvareni, *pravi* Robinson, jer vjeruje da će u neprestanu, hrabrom, šarenom pokretu pronaći sebe. U neku ruku ima pravo — i filozofi nam govore da je samo pokret životvoran, a statičnost donosi truljenje, propast, smrt, pa što je prirodnije nego da mladi čovjek nezadrživo žudi za daljinama, novinom, sjajem i opasnošću pustolovine, za svim mogućnostima koje, kako smatra, negdje daleko čekaju samo na njega?

Kao i umjetnik, Robinson je čovjek krajnosti, rizika, pothvata i nepokolebljive čežnje, pa odbacuje razumnu, ali ravnodušnu i za njega ubitačnu »zlatnu sredinu« smirena života u konformizmu, čiju mu je tromu primamljivost tako krasnorječivo opisao otac. No umjetnike — kao i velikane uopće: istraživače, inovatore, a možemo reći i sam svijet — oduvijek je pokretao duboki i neugasivi stvaralački, pustolovni nemir, koji je vrlo plodan, premda je i opasan, jer može ponuditi samo nesigurnost i lutanje, a na kraju možda pustoš, u kakvoj Robinson i završava. Pa ipak, što bi naš junak bio bez svog nemira, otiskivanja, putovanja, bez otoka, koji mu je istodobno i kazna i blagoslov?

Robinson se čak nekoliko puta nezadrživo i neustrašivo otiskuje i... što se događa? Za njega to je najstrašnije što može zamisliti. Poslije brojnih nedaća, ali i uspjeha, kad se čini da tek dohvaćeni svijet leži pred njim i da će sve teći upravo kao što je zamišljao, daljine su mu odjednom nemilosrdno uskraćene, otrgnut je od onoga čemu najviše teži. On, koji je mogao doista disati samo u neograničenoj slobodi pokreta i pothvata, postaje zarobljenik pustog otoka. Umjesto da se pronađe i ostvari u raskošnoj slikovitosti novih, egzotičnih obala, postaje najusamljeniji čovjek na svijetu, štoviše — simbol usamljenika. Vjerovao je da sam sebe očekuje usred mogućnosti neviđenih zemalja, a ostaje sam sa sobom u potpunoj pustoši, podnošljivoj tek koliko je sam (iako je isprva izvan sebe od očaja) bude mogao učiniti podnošljivom. Skučeni život kod kuće, od čijeg je ubitačna sivila pobjegao, zamijenio je najskučenijim mogućim životom, na otoku usred pučine.

I što mu preostaje? Najkraće rečeno: ništa i sve. Umjesto mnoštva izvanjskih otkrića on, postupno ali sigurno, dolazi do samo jednog, bitnog: nema pustih otoka osim onih naše duše, ni beznadnih položaja, osim naše slabosti. Polako, ali sve jasnije shvaća da je pokret doista životvoran, a statičnost smrtonosna, ali najvažniji pokret nije izvanjski nego unutrašnji, pokret mogućnosti duha, stvaralaštva, koji se iz nas toči prema van, pa obuhvaća i stvara naš osobni svijet. Robinson je vjerovao da ga njegov ostvareni Ja čeka negdje u daljinama, u prostoru, no čekao ga je u njemu samom, u unutarnjim prostorima kojih prije nije bio ni svjestan, premda je ono izvanjsko oko nas samo njihov odsjaj i mogućnost.

Nema mu druge — ili da jadno propadne, ili da svojim rukama, sposobnošću, snalažljivošću, upornošću, duhom, stvori cijeli svoj svijet. On upravo to i čini, stvara ga — uzima ono što mu je na dohvatu, što nalazi oko sebe, makar koliko se ta sredstva činila nedovoljna i škrta. Upornim, pomnim radom stvara najviše što može, a može mnogo. Ta ograničena sredstva odjednom postaju nevjerojatno raznovrsna i bogata, ne nedostaje mu gotovo ništa od stvari potrebnih čak i za razmjerno udoban život.

U tom doista velikom i jedinstvenom liku mnogi mogu pronaći dosta za sebe, no Robinson je oduvijek bio posebno drag umjetnicima, jer na određen im način pruža sliku njihovih nastojanja.

U svom svijetu, umjetnik je doista nalik na Robinsona, jer u taj u sebe i svoju istančanu, zahtjevnu raskoš nužno zatvoreni svijet stvaranja, rada, nitko drugi nema pristup, niti može bitno pomoći umjetniku, koji u lutanjima, istraživanjima, šetnjama po »otoku« svog možda jednolična i samotna postojanja, također uzima ono što može, prikuplja sirovu građu nalik na onu koja okružuje Robinsona, a taj je brodolomac mora odlučno i usredotočeno do kraja iskoristiti, bez žaljenja, tužaljki i malodušnosti. Ljepota, dojmovi, osjeti, ideje, ljubav, načela, iskustva, vjernosti, raznovrsnost i živost prizora, građa su umjetnika, od koje on pomnim izborom, pročišćavanjem, radom stvara sklad i gradi duhovno boravište na otoku svog svijeta, okružen oceanom svemira i vječnosti — nepoznatog i nedohvatljivog.

Književnik opisuje ljepotu prolaznog trenutka, neku lijepu, efemernu sliku, pa ona postaje neprolazna, čak besmrtna, a njegov dojam univerzalan, jer umjetnik posvećuje, kristalizira, čara onim besmrtnim i univerzalnim u sebi, dubinom svog bića (koja se stapa s dubinom trenutka i ovjekovječuje ga kroz uvid, a kasnije i kroz marljivi rad), snagom svog duha, intenzitetom ljubavi i bliskosti, a sve to ljepotu trenutka čini vječnom, jer joj udahnjuje našu vječnu dušu.

Dojam, osjećaj, nadahnuće i ushit trenutni su, vrlo prolazni, nalik su na nestalnu rijeku, ali u njoj nalazimo zlato građe, ispiremo ga, skupljamo, pročišćavamo, topimo, a onda marljivim radom koji podsjeća na precizni zlatarski (ali i na Robinsonov) oblikujemo, izrađujemo dragocjene ukrase. A kao i kod zlatnog nakita, nije važna veličina, nego samo pomnost i ljepota izrade, svejedno je li riječ o romanu, ili o kristalnoj pjesmi. Kao što Robinson negdje kaže da nije imao pojma kakvo je neobično mnoštvo stvari potrebno da se pripremi, zamijesi i ispeče kruh, tako, nažalost, ni mnogi umjetnici uopće ne razmišljaju koliko je toga potrebno da se ostvari doista puno, posve osmišljeno djelo.

Pisac također ide u lov na ideje koje su, kao i Robinsonova lovina, brze, pa se ponekad ne daju uhvatiti u prilično slabu i nedovoljnu klopku jezika, ili ih je pak nemoguće pripitomiti, pronađena se građa ne da na zadovoljavajući način oblikovati

niti poslije duga i uporna rada, kao što čamac što ga naš junak izdubi u osušenu drvu i od kojega toliko očekuje, zbog svoje veličine ostaje ležati ondje gdje ga je Robinson pokušao napraviti. Ponekad možemo iskoristiti samo mali dio pronađenog, ali upravo se zato moramo potruditi oko što bolje izrade, kako bismo ono što je preostalo učinili što dragocjenijim. Mnoštvo ispisanih stranica i nespretno nabacanih misli ne znači baš ništa, nego zatrpava, guši i uređuje duhovno boravište, usred kojega onda više nemamo mjesta biti *mi*, izraziti ono što nas najdublje određuje.

Robinson ima vremena koliko hoće i koliko mu je potrebno za bilo kakav rad, potpuno je oslobođen žurbe, pa sve radi (stvara!) pažljivo, strpljivo i dugo. U svom svijetu, umjetnik također mora raditi bez obzira na vrijeme, koliko god je to moguće, jer zapravo stvara u nadvremenskoj dimenziji. Ako je doista vrijedan, stvara djelo koje će odoljeti vremenu, jer predstavlja pobjedu *biti* nad prolaznim.Zato nije važna ni količina rada, niti dužina vremena utrošena da bismo nešto stvorili, nego samo krajnji rezultat. Na pojedinim stvarima u svom boravištu Robinson radi mjesecima, a neki su pjesnici godinama pisali neku pjesmu srednje dužine, ili su, kao Robinson svoj »dvorac«, pokućstvo i vrt, cijeloga života stvarali samo nekoliko knjiga. No ako i utrošimo život da dubine svog bića i doista bitnih spoznaja utjelovimo u nekoliko vrijednih djela, postojanje nam je posve osmišljeno.

Naši uzori, utjecaji, iskustvo, najdraža umjetnička djela, sve što smo potpuno upili i učinili svojim (jer je *a priori* odgovaralo našim uvjerenjima i težnjama, pa smo se u tome prepoznali), nalik su na stvari što ih je Robinson spasio s broda, prevezao ih na svoj otok i učinio ih prisnim dijelom svog kućanstva, polaznom točkom kasnijeg truda. Sve od čega su drugi prije nas gradili svijet, kako su ga objašnjavali, osvjetljavali, uči nas i od velike nam je koristi, ali samo kao temelj, polazište, jer u svom smo radu posve sami.

Neki pisci više su nalik na uspješne moreplovce nego na Robinsona, jer i izvanjski zahvaćaju zadivljujuće širine (Balzac, Dickens ili Faulkner, primjerice, u stanju su stvoriti brojne, vrlo životne i snažne likove, zaplete, previranja, oni su »pisci-svijet« — premda je svijet inače prečesto kaotičan), dok se drugi, prividno skučeniji, umjesto u širinu, filigranski spuštaju u dubinu, a za pozornicu imaju samo svoj otok. Njihova remek-djela nisu »romani rijeke«, ne ispunjavaju ih naraštaji likova, ne nastoje preslikati slučajna i besciljna strujanja »svijeta«, nego se sastoje možda od samo nekoliko dojmova (ali općeljudskih, koji obogaćuju riznicu naše unutrašnjosti i zato beskrajno vrijednih), od čistih dragocjenih trenutaka koji u nama postaju nadvremeni, od osjećaja, izlaska ili zalaska sunca, srebra na podnevnoj morskoj pučini, možda od blaga pronađenog na običnoj šetnji, ili čak samo od slutnje. Ipak, sve je to do kraja produbljeno, tako da u tim dojmovima, principima i slutnji čitatelj prepoznaje duboke trenutke i pitanja vlastita bića. To *točno*, začudno prepoznavanje zadivljuje kao i debeli romani s raznolikom galerijom likova.

Pisac je doista dobar samo ako je, golemim trudom i radom nalik Robinsonovu, do u pojedinosti izgradio vlastiti svijet s unutrašnjim zakonima, utemeljen na autorovu jasno određenom svjetonazoru, spoznajama, načelima, spoju osobnog i objektivnog, univerzalnog.

Svojom simbolikom Defoeov »Robinson Crusoe« govori nam što umjetnik koji izvanjski živi čak vrlo skučeno, može učiniti u duhovnom pogledu (iz dubine svog jedinstvenog bića, ondje gdje je svatko istodobno najsamotniji, ali i najmanje sam, jer

je sa svojim mogućnostima i uvjerenjima), što može stvoriti zauzetošću, upornošću i senzibilitetom: zaokružen, skladan i dovoljan svijet svog djela. Jer mi i jesmo svoje djelo i svoj svijet, a i onaj izvanjski, koji nas okružuje, stvaramo iz nas samih, pa smo ono i u onome što uspijemo spoznati, osmisliti i izgraditi.

Mladen JURČIĆ

Slikar krajolika

Svjetlosnog jezika vali dalj izriču,
iz jezgre mu – duha – svijet osvježen griju,
bojama ga srca, spomena proniču,
u zreli spoj osjet i krajolik liju.

Svih sjajnih vidika u duši nam vrelo,
bilo kista ništi besmisao, mijene,
prirodu rimuje s nutrinom nam smjelo,
dah djetinjstva piri kroz mirisne sjene.

On ... kroz zelen kroči, sraz ćuteć, suglasja,
da jesmo ljepotom (obećanjem sklada
vrhovnog što, neznan, slutnju nam obasja)
– prisni predjel kistu stalno nov sjaj zada.

Izrazom obasjan žrtvenik mu biće,
a slike mu žrtve bitnoj ravnoteži,
otajstvenoj, skritoj, što u srži niče.
Samotan i sabran te krasote teži

(jer krajolik lijepi kroz dojam tek diše,
osjećaj – kalež duha i vrijednosti)
oblikom obrubit što ih stalno njiše
– zna: tek zlatni izraz nestalnost premosti.

Pa stane gdje krošnje čežnjom nam žubore
– sa zvonikom počnu neizmjerju rasti –
sliku duše luči zrcalom joj gore:
nemirne oblake promišlja i časti.

Antonija ERCEG ŠOP

Posvetnice

Suprugu Nikoli o desetogodišnjici smrti

I.

Tebi
koji si se darivao
s Isusom drugovao
tebi hrli duša moja
snove budi
za opoje dana.

II.

Tvoji razgovori
zastali
u mojoj suzi
na ruci
tvojoj
rominjanje
bezglasno.

III.

Zvona se glase
gase se riječi
pod uzglavljem mojim
ljubav

tvoja ruka
pisma mi piše

jutro odiše milinom.

IV.

Otvaram prozore dana
otvaram prozore noći
očekujem riječ dubina
da mi se šapatom javiš
bar početnim slovom
da ime mi promucaš

da znam
da me čekaš
na zavijutku puta
da klija
proklija suza
u ljubavi.

V.

Sanjam tvoje snove
tvoje želje
i uzdahe.

Tvoj kucaj u vrata
tvoj doziv
u prozore

ormare otvaraš
miris rublja upijaš
cvijeće zalijevaš.

U vrtu bujanje.

Jorgovan
rascvao
pod kruškom plodovi
rasuti
čekaju
nedodirno

tvoju ruku čekaju
tvoje riječi čarobne
tvoju misao neiskazanu
tvoju želju nedohvatnu
tvoje šetnje svadbene
tvoje svemirske tajne
tvoje korake bez koraka
tvoje kućice nedovršene.

VI.

Da l' me čuješ
dozivam te
u snu
i na javi
razgovore naše
da nastavimo
ruku ukriženih.

Pustoš zemlje odjekuje
sve do neba
sve je više
praznih htijenja
rasipnosti
prije mrijenja.

VII.

Na licu mi osmijeh titra
u oku mi suza blista
gorku tugu da zatomim.

Gutam suze turobnice
da se smjeste nepovratno
dubinama.

Što te nema
da se nađeš na domaku
da mi čuješ jecaj gorki
da mi ruku pomiluješ
da zadržiš boru jada
sa lica mi
veliš
tvoga.

Da ne svane Boga moliš
trajna mladost
da ostane

ljubav
u
ljubavi.

VIII.

Sjena tvoja ja sam
bit si moja ti
kako smo se sreli
mijenjali smo sve.

Trpke staze procvale su
bogazama gazili smo
bosonogi
bez ozlijede
ubirali trnov plod.

Hranile nas ptice s gora
zvale obećanja
s puno snova.

Pod pazduhom nosile nam
mnoštvo slova
razgovora
bijele plahte osvježenja
s neba dare
ruku bez dodira.

Sipile su sanje.

IX.

Disanje tvoje
život je cijeli

kad ono mine
nestat će
cvata proljetna
nestat će
ljetnjeg sunčana dana

jesen će proći
kraj našega stana

ledena
doći će
mrzla zima

sanjat ću
o tebi
uz tebe.

X.

Pjesma ova
srcem napojena
traži vrata
s drugoga svijeta
da te nađe
u kom kutu drijemaš
sanjaš
dodire zemaljske.
Pod uzglavlje moje
spuštaš
sve uzdahe tvoje.

Rosi kapi
srce moje
slijeva
kap
po
kap

sprema u pehare

nek se opojno pjenuše

za sutra.

Anton KOŠTRE

Na postelji pustoj punoj moje majke

Na postelji pustoj
punoj moje Majke
na uzglavlju leže
Kristovo raspelo
i suho svelo
darovano cvijeće
a trak lumina
draga njeno čelo
i ko da se miču
usnule joj vjeđe
sa usana mekih
bujne riječi niču
i zaklinju sjene
što u tmini leže
nek razagnaju velo
tame oko mene.

I dan mi vrate
pun vedrine njene
i dan mi vrate
pun dobrote njene
i dan mi vrate
pun ljubavi njene
i dan mi vrate
pun mekoće njene.

Sa postelje puste
pune moje Majke
s uzglavlja bijelog
svjetluca žižak
veselog lumina
i nestaju sjene
i nestaje tmina
tame oko mene.

U ozračju tom
postelje puste
sunca sjaj se
oko mene širi
ozaren njom.

V. H.

Vjerska pripadnost u svjetlu postanka Subotice slobodnim kraljevskim gradom 1779. godine

Pored namjere da čitatelje prigodno podsjetim na 22. siječanj 1779. godine, na ovaj kratki rad me potakla još jedna stvar. U posljednjem desetljeću u subotičkoj historiografiji, a posebno posljednjih mjeseci među političarima i novinarima u službi velikosrpske politike, kvaziznanstveno se govori o odnosima katoličkog i pravoslavnog puka u Subotici XVIII. st. Pri tom se ne preza od laži, poluistina, izostavljanja temeljnih stvari, a uz sve to ide i neznanje notornih historijskih tokova u Europi i Srednjoj Europi tog doba.

Kako bi se o tome moglo opširnije pisati, ovdje će biti riječi samo o položaju pripadnika određenih vjera (posebno pravoslavnih i katolika) u doba postanka Subotice[1] slobodnim kraljevskim gradom (22. siječnja 1779.), djelimice i poslije toga.

Navedenog dana naš grad je stupanj slobodnog kraljevskog grada (zajedno s novim imenom — *Mariatheresiopolis)* dobio posebnim privilegijem.[2] Sastavljen je od 20 dugih paragrafa različitog sadržaja, s tim da su etnički i konfesionalni elementi zanemarivi. Ipak, nekoliko je mjesta u privilegiju gdje se oni spominju.

1) Jedino mjesto u čitavom privilegiju gdje se spominje etnički termin jest XIII. paragraf. U njemu se kaže da se srpskom pravoslavnom stanovništvu (*Rascianae Graeci Ritus non Unitis)* u ovom gradu garantira uživanje carsko-kraljevskih privilegija koje su inače uživali na cijeloj teritoriji Madžarske.[3]

Dakle, uopće se ne radi o tome da su »srpske privilegije Subotici onda bile umanjene«, »da su Srbi bili diskriminisani«, »bili građani drugog reda«, »da je onda došlo do proterivanja Srba iz Subotice« itd., a što se sve moglo čuti i pročitati posljednjih mjeseci. Zapravo se radilo o tome da su njihova kolektivna prava izražena u privilegijama bila zajamčena. Kako su nastali ti privilegiji i kakav im je bio sadržaj?

Bježeći pred Turcima, Srbi ispod Dunava su se još od XV. stoljeća stalno sklanjali u Hrvatsku i Madžarsku, od čijih su kraljeva dobijali određene povlastice koje su se ticale njihove vjere. Kada je koncem XVII. stoljeća habsburški car ratovao s turskim

1. Valja pripomenuti da su bački Bunjevci ovaj grad nekada zvali *Subatica.* No, ovaj hrvatski naziv grada je uspješno istisnut ubrzo nakon 1918. godine, budući da je u upotrebu bio unešen oblik koji su koristili Srbi — *Subotica.*
2. Izvorni latinski tekst privilegija objavljen je u : *Iványi István, Szabadka szabad királyi város története II, Szabadka* 1892. Prijevodi na srpski (ekavicu) i madžarski jezik su objavljeni u zborniku: *Svedočenje vekova, pravni položaj i stanovništvo Subotice 1391—1828,* Koreni I, Subotica, 1991 (u daljnjem tekstu — Koreni I).
3. *In Regno et Partibus eidem adnexis degentes et constituti Graeci Ritus non uniti, Rascianae gentis homines antiqua Caesareo-Regia privilegia in anno millesimo septingentesimo quadragesimo tertio etiam per Maiestatem nostram benigne confirmata haberent; Ideo incolae huius Civitatis Graeci Ritus non uniti, in quantum in usu illorum privilegiorum ibidem fuerint, in illo iuxta genuinum illorum sensum et tenorem etiam in posterum permaneant...*

sultanom,[4] pozvao je kršćane koji su bili pod Turcima (katolike Albance — tzv. Klimente i pravoslavne Srbe) na bunu i obećao im zaštitu. Kada su Turci krenuli u protuofenzivu, ovi kršćani su pobjegli pod skute habsburškog cara (koji je bio i madžarski i hrvatski kralj) — opet u Madžarsku (tzv. Velika seoba Srba 1690. godine). Otada su im habsburški vladari svakih nekoliko godina izdavali povlastice koje su se opet ticale samo njihove vjere.[5] Ova seoba je smatrana samo privremenom te su svaki očekivali da će se »Raci« vratiti u prijašnje domove čim za to bude uvjeta.

Habsburška monarhija je u XVIII. stoljeću bila tipična konfesionalna država kakve su bile gotovo sve feudalne države. Zato je položaj građana zavisio i od vjerske pripadnosti (u Ugarskoj su tzv. dominantne vjere bile katolička rimskog i grčkog obreda, zabranjena je bila npr. anabaptistička, tzv. usvojene su bile npr. istočnopravoslavna i evangelistička itd.).[6] Takve su bile i druge države onog doba (naravno s drugim redoslijedom vjera): Rusija, Turska itd. Zato je srpskim privilegijama osiguravana njihova vjera, koja nije bila dominirajuća u katoličkoj Habsburškoj državi. Tek će slijed događaja (u cijeloj državi a ne u Subotici) srpske povlastice povećati krajem XVIII. stoljeća pa će srpski kler dobiti mjesto u ugarskoj skupštini staleža, a Srbi sva građanska prava.[7]

2) Vjersko se u privilegiju spominje samo na tri mjesta:

a) u XIII. paragrafu se, među ostalim, kaže da pravo građanstva mogu dobiti samo rimokatolici;[8]

b) u VI. paragrafu se, među ostalim, kaže da članovi gradske uprave, mogu biti izabrani samo od rimokatolika;[9]

c) i u V. paragrafu se, opet među ostalim, kaže da je varoš dužna povećati broj obrtnika, pa se na kraju dodaje da oni mogu biti samo rimokatoličke konfesije;[10]

Dakle, po slovu privilegija, ne-rimokatoličko stanovništvo (dakle, ne samo pravoslavno, nego i židovsko, protestantsko, grkokatoličko itd.) bilo bi diskriminirano kod ishođenja statusa građanstva (vrsta gradskog patricijata u koji se ulazili najimućniji i najugledniji žitelji), u upravljanju gradom, te u doseljavanju.

Međutim, za davanje cjelovitog (i tako objektivnog) odgovora na taj problem moraju se imati u vidu dvije stvari: prvo, voditi računa o tom da je *Mariatheresiopolis* bio dio Habsburške monarhije, i drugo, ispitati kako su paragrafi iz privilegija ostvarivani.

Kad je riječ o prvom pitanju, na njega je djelimično već odgovoreno u uvodu, i može se samo ponoviti da je feudalna habsburška država, kao i sve druge srednjovjekovne države bila konfesionalna država. Zbog jake povezanosti i međusobnog prožimanja države i crkve, te ogromnog značaja religije u svakodnevnom životu, država je svojim aktima štitila vladajuću konfesiju. Mi možemo danas kazati da to nije

4. Bečki ili Morejski rat (1683—1699).
5. *Cf.* Jovan Radonić i Mita Kostić, *Srpske privilegije od 1690. do 1792,* SANU, Beograd, 1954.
6. *Cf.* Mihajlo Lanović, *Privatno pravo Tripartita,* Zagreb, 1929, 145 *etc.*
7. *Ibidem,* 180 etc.
8. *...Dehinc autem nonnisi Romano Catholici ad ius concivilitatis admittantur.*
9. *Admittimus praeterae et concedimus Communitati huius Liberae Regiaeque Civitatis ut... Iudicem et duodicem Senatores pro Magistratu suo ac praeterae alios quoque civitatis Officiales et Servitores ex mere Romano Catholicis... eligat...*
10. *Ut non solum numerum civium et incolarum suorum mechanicis et cuiuscunque sortis manufacturarum fabricatoribus ac publico utilibus opificibus mere tamen Romano Catholicae religionis augere...*

pravično, ali jedno od osnovnih pravila historijske znanosti kaže da se *suvremeni odnosi ne smiju projicirati u prošlost.* Gledaju li se stvari na taj način, vidjet će se da ove odredbe privilegija ne idu ispod tadašnjih standarda, već su u skladu s ondašnjim društvenim shvaćanjima koja su važila u svim feudalnim sistemima.[11] Na regulaciju konfesionalnog statusa građana *Mariatheresiopolisa* u privilegiji je zato utjecao opći pravni položaj konfesija u državi. Samo iznimno je ta regulacija išla iznad toga, na što su mogli utjecati velik broj, bogatstvo, značaj pripadnika nedominantne vjere itd. U Subotici brojnog, bogatog i utjecajnog pravoslavnog stanovništva nije bilo,[12] zato što se većina pravoslavaca iselila četrdesetih godina kada nije htjela prihvatiti civilni status, nego je radije nastavila živjeti vojničkim životom (to je posebna tema, pa se nadam da ću i o tom moći jednom nešto napisati.)

Ostvarenje tih regula je egzaktnije pitanje i ne stvara nikakva dvoumljenja: navedeni paragrafi slabo ili uopće nisu ostvareni, i da, zapravo, nisu doveli ni do kakve konfesionalne diskriminacije prema pravoslavnim vjernicima, a još manje su, kako se tvrdi u aktualnim kvazirasprama, dovele do progona pripadnika te konfesije (do takvog apsurdnog zaključka se ne može, kao što smo vidjeli, doći ni samim čitanjem teksta privilegija). Dakle:

a.) iste 1779. godine, suprotno odredbi privilegija, u prvi popis građana Marijatereziopolisa uvršteno je i 38 Srba.[13] Razlog relativno slabog učešća pravoslavnog puka u sastavu građanstva (oko 5%) jest posljedica navedenog neprihvaćanja civilnog života četrdesetih godina XVIII. stoljeća, što je imalo za posljedicu odlazak u druge graničarske krajeve upravo najimućnijih i najutjecajnijih graničara.

b.) Prvi pravoslavni građanin je izabran u varoški senat već sedam godina nakon privilegija (1786.) i zvao se Jovan Popović.[14] To je bila posljedica donošenja čuvenog Patenta o toleranciji (1781) Josipa II. kojim su pripadnici nekih vjeroispovijesti (među njima i pravoslavni) približeni u svom položaju pripadnicima dominantne državne vjere. Do tada oni uopće nisu mogli biti članovi gradskog senata zbog konfesionalne osnove dotičnih državnih regula. Jedan predstavnik Srba u senatu otprilike odgovara procentualnom učešću srpskog stanovništva u Subotici (oko 12%).[15]

c.) slična situacija je bila i sa doseljavanjem obrtnika, kao mnogo manje značajnim pitanjem u odnosu na prethodna dva. Sigurno je da su Srbi obrtnici doseljavani, kako prije izdavanja privilegija (najveći broj lica doseljenih u Subaticu do 1765. su bili baš Srbi),[16] tako i nakon toga. Iako je još četrdesetih godina XVIII. stoljeća u određenoj mjeri favorizirano katoličko stanovništvo prilikom doseljavanja u varoš, srpsko stanovništvo ne samo što se nesmetano doseljavalo poslije toga, nego su oni bili dominantni doseljenici.[17]

11. A danas, koncem XX. stoljeća, trpimo posljedice težnje aktualne srbijanske i srpskopročanske politike stvaranja etnički čistih država, politike osuđene od cijelog demokratskog svijeta.
12. *Cf.* broj pravoslavnih domaćinstava u Subotici 1748. i 1765., u: Koreni I, str. 152—189, str. 193—234, pa *Ivanyi II., op. cit.* 322—325.
13. *Ivanyi I., op cit.* 323—324; *Ibidem, Okmánytár,* 55—61.
14. *Ibidem,* 13 i 324.
15. *Ibidem,* 245; Koreni I, 193—234.
16. Koreni I, 227-8
17. *Iványi István, Szabadka szabad királyi város története I, Szabadka* 1886, 142, 183.

* * *

Bezobzirno jeftino politizirajući i polazeći od premise da se sve što nije neposredno srpska povijest mora odbaciti kao crno-žuta, vatikanska, masonska i ina zavjera protiv srpstva, aktualna subotička SPS politika baca ljagu na jedan stvarno veliki događaj u povijesti Subotice, koji je donio dobra svim žiteljima grada bez obzira na vjeru i naciju. Stav ovakve politike je možda i shvatljiv jer većina SPS-ovaca, odnosno njihovih predaka nisu imali nikakve veze sa Subaticom, a pogotovu prije »oslobođenja 1918«, nisu ni čuli za nju.[18]

Nadam se da je ovim skinut dio ljage koji se bezočno baca na povijest naše varoši, i ujedno joj čestitam ovaj tako važan dan. Poželimo joj svi da ga još mnogo puta slavi.

18. Valja pripomenuti da je Subotica sve do 1918. godine spadala među općine i gradove s najvećim brojem hrvatskoga žiteljstva, i to kako u apsolutnom, tako i u relativnom (procentualnom) broju.

Božidar BREZINŠČAK BAGOLA

Istina i mir

istina je
da sam oženjen
ženom koju volim

istina je
da imamo troje djece
tri izvora ljubavi

istina je
da u našoj obitelji
radost cvijeće zalijeva

istina je
da u slavlju i u stravi
mir nam srca prožima

istina je
da onaj tko istinu ljubi
u miru počiva

Nikica TALAN

Prvi hrvatski istraživač Amazone

»Nemo propheta in patria ... « – misao kojom je Krist pred skoro dvije tisuće godina, bez ikakvog diplomatskog taktiziranja s javnim mnijenjem, »ošamario« svoje zaprepaštene sugrađane, mogla bi, nažalost, naći obilnu potkrijepu i u trinaeststoljetnoj povijesti Hrvata na ovim »stresnim« prostorima. Stotine i stotine hrvatskih intelektualaca najrazličitijih profila: od umjetnika do znanstvenika (ne računajući političare i športaše, jer bi tada čitava stvar poprimila žalosnokomične razmjere!) uvijek su iznova proživljavale gorko iskustvo Nazarećanina, uzalud očekujući domovinsko priznanje za zasluge koje nisu znali ili, što je još gore, nisu htjeli otkriti njihovi sunarodnjaci. Objektivne povijesne okolnosti (tisućljetna tuđinska vlast, neprestani ratovi) pritom nipošto ne mogu iskupiti poslovičnu hrvatsku zavist, raznorazne sektaške interese i neprikriveni nehaj za one koji su, po bilo kojoj osnovi, »ugrožavali« vladavinu mediokriteta. No baš takvih je, na sreću, u našoj krvlju pisanoj povijesti ne mali broj. Njihov doprinos svjetskoj kulturnoj i znanstvenoj baštini naše će, donedavno režimski dirigirane enciklopedije i leksikoni elegantno zaobilaziti ili pak ideološki »retuširati«, jer bi u protivnom, valjda, mogao »uznemiriti javnost«! Stoga su takvi »sumnjivi tipovi« pravo javnosti mogli steći jedino unutar krajnje stručnih i široj publici nedostupnih publikacija. U tu su seriju povijesno »nepodobnih« spadali, dakako, i hrvatski isusovci – misionari u prekomorskim zemljama, koji će ustrajnim znanstvenim i karitativnim radom ubrzo ući u nacionalne povijesti svojih novih, privremenih ili stalnih domovina, dok će im matična domovina njihov »gastarbajterski« trud za dobrobit čovječanstva najčešće naplatiti posvemašnjim zaboravom.

Takva je naslovna sudbina zadesila i prvog hrvatskog istraživača Amazone, kraljevskog matematičara i astronoma portugalskog dvora, te pisca prve kajkavske gramatike – Međimurca *Ignacija Szentmártonyja* (1718-1793), čije ime, za razliku od domovinskih, registriraju sve veće enciklopedije Zapada, posebno one unutar portugalsko-španjolskog govornog područja[1]. Obrađivali su ga i mađarski i njemački povjesničari, a od Hrvata o njemu su, između dva rata, pisali jedino Predragović i Vanino[2], istražujući uglavnom razdoblje njegova sedamnaestogodišnjeg tamnovanja, dok će se o njegovu znanstvenom radu u Brazilu i kajkavskoj gramatici sustavnije progovoriti tek početkom osamdesetih godina ovog stoljeća, zahvaljujući ponajviše Miji Koradeu i Alojzu Jembrihu[3]. Podaci koje ću ovdje iznijeti temelje se na portugalskoj, odnosno brazilskoj velikoj enciklopediji, kao i na onim malobrojnim hrvatskim tekstovima koji se bave Szentmártonyjevim životom i djelom.

U godini kada se spominjemo petstote obljetnice otkrića Amerike, odnosno (kako bi to danas poncijepilatovski formulirali potomci konkvistadora, želeći ušminkanim rječnikom otupiti agresivni žalac svojih nimalo nježnih predaka) »susreta dviju civilizacija«, sjećanje na hrvatskog isusovca, humanistu i znanstvenika Szentmártonyja, koji se u 18. stoljeću uključuje u brazilsku istraživačku misiju otpočetu tri stoljeća ranije ekspedicijom Pedra Álvaresa Cabrala, može nam znatno

pomoći da se (sukladno usudu našeg naroda u odnosu na druge, zapadnoeuropske narode) oslobodimo eventualnog kompleksa manje vrijednosti, uspoređujući se s, u nas nerijetko bajkovito pojmljenim Zapadom. Pritom ne bismo smjeli zaboraviti da je p. Ignacije Szentmártony upravo paradigma hrvatskog »konkvistadora«, koji je ljude »osvajao« ne pokoravajući ih, nego služeći. Da potkrijepimo ovu tvrdnju, olakšavajući time ujedno i razumijevanje doista neobičnog Ignacijevog »slučaja«, upozorit ćemo ukratko na nekoliko hrvatskih misionara isusovaca, ograničavajući se, naravno, isključivo na one koji su djelovali u Južnoj Americi, te tako uistinu pripomogli *susretu dviju civilizacija* (ovaj put opravdano bez navodnih znakova!).

Ivanu Ratkaju (1647-1683), potomku glasovite hrvatske plemićke obitelji, poligloti i polihistoru, profesoru etike u Linzu, svi su proricali blistavu sveučilišnu karijeru. Stoga se sav bečki dvor prenerazio čuvši da bivši kraljev paž »odlazi na put u Indije« (kako su u ono doba zvali obje Amerike). Nagovorivši pretpostavljene da ga pošalju u »najdivlje« krajeve, završava u meksičkoj pokrajini Tarahumara koju je nastanjivalo istoimeno indijansko pleme. Tamo je, prema izvještaju svog redovničkog subrata Neumanna, »sve što je imao, pa i plaću koju su misionari dobivali od španjolskog dvora za uzdržavanje, sve bi dijelo svojim Indijancima ... Nikad ni jednom riječju nije isticao svoj visoki rod. Kad su to drugi pokušavali, pokazao je da mu to nije drago, nego mu je čak i mrsko«[4]. P. Ratkaj bio je i izvrstan pripovjedač. Njegov opis flore i faune, kao i običaja tamošnjih domorodaca, prvi je geografski i etnografski prikaz Tarahumare u povijesti. Prema navodu spomenutog njemačkog mu subrata, ovaj je prvi hrvatski putopisac i geograf Amerike, odnosno Meksika, otrovan u 36. godini života samo zato jer se nekim Indijancima nije svidjela njegova zabrana noćnog opijanja i orgijanja.

O jednom od najslavnijih istraživača meksičkog poluotoka Kalifornije, Varaždincu *Ferdinandu Konšćaku* (1703-1759) relativno je malo povijesnih podataka. Pouzdano se, međutim, zna da je Konšćak prvi u povijesti koji je dokazao kako je Kalifornija poluotok, a ne otok (kako se do tog vremena smatralo). Kao uglednom matematičaru, astronomu, prirodoslovcu, geologu, graditelju putova i nasipa, te nadzorniku svih isusovačkih redukcija u Meksiku, Meksikanci su mu se odužili prozvavši njegovim imenom jedan otok na sjeveru Kalifornijskog zaljeva[5]. Američki povjesničar Dunne napisat će: »Njegova hrvatska energija nije mu nikad dala da miruje ili da zastane u svom napornom radu«[6]. Prema izvješću Konšćakovog poglavara i životopisca Zevallosa, smrt se ovog Zagorca (koji je, kako tvrde suvremenici, različita indijanska narječja govorio kao da je domorodac) »duboko dojmila Indijanaca. Hrpimice su dolazili, glasno jecali i plakali, a nisu se dali odvratiti od toga da grle i cjelivaju pokojnika te da ga suzama zalijevaju. U velikoj žurbi i bez ikakve opreme nagrnuše sa svih strana, čak iz udaljenosti od 20 milja, da bi imali bar tu utjehu što su vidjeli njegovo mrtvo tijelo, i da mu iskažu odanost, poštovanje i ljubav te da posljednji put pokažu koliko cijene njegova brojna dobročinstva ... Još nakon mnogo mjeseci, kad bi pribivali sv. Misi dolazili bi odrasli i djeca da pozdrave grob mrtvog misionara. Licem bi se okrenuli prema sobi u kojoj je umro, oči bi netremice upirali u nju i bez ijedne riječi proplakali. Neku olakšicu u boli nalazili su u tom da se isplaču na njegovu grobu, izmole tamo krunicu i druge molitve ... «[7].

Osim meksičkim, Hrvati su podarili poglavara i daleko poznatijim – paragvajskim komunističkim (u »neotuđenom« značenju te riječi!) isusovačkim državama

iliti redukcijama. U jednoj od tih redukcija, imenom S. Borja, na rijeci Urugvay (gdje je danas istoimeni brazilski grad) otpočeo je, naime, svoju misionarsku službu, kao pomoćnik upravitelja, Riječanin *Ivan Marchesetti* (1704-1767). Prošavši u toku svog trinaestogodišnjeg misionarskog djelovanja kroz još pet različitih redukcija (jednoj je bio poglavarom!), ovaj se riječki plemić osobno osvjedočio u upravo nevjerojatnu učinkovitost utopijskog ustroja života koji je, na sveopće zgražanje španjolske i portugalske imperijalne birokracije, odista postao, makar i kratkotrajnom zbiljom. Toj učinkovitosti u velikoj je mjeri pridonio i sam, uvodeći, prvi u redukciji, plansko uzgajanje košenila, tj. bobica iz kojih se izrađuje grimizna boja za bojanje tkanina, kao i razni lijekovi, čime je ušao u povijest isusovačke redukcijske ekonomije. No Marchesettijeva je redukcijska idila imala, nažalost, tragičan finale. Poznati guaranijski rat (1752-1756), nastao zbog novog razgraničenja španjolskih i portugalskih kolonija, nije mimoišao ni koloniju S. Juan u kojoj je tada službovao Marchesetti, što mu je zadalo snažan duševni i tjelesni udarac od kojeg se više nikada neće do kraja oporaviti.

Za razliku od Marchesettija koji je uspio »na vrijeme« preminuti, ne dočekavši dekret Karla III. o izgonu isusovaca iz Španjolske i njenih kolonija (dekret izdan nepuna dva mjeseca nakon smrti riječkog misionara), isusovac *Nikola Plantić* (1720-1777), sin uglednog zagrebačkog čizmara nije bio te sreće. Pogođen spomenutim dekretom, nakon što je 15 godina djelovao kao profesor i poglavar u tadašnjoj paragvajskoj provinciji, bio je prisiljen vratiti se u domovinu gdje su ga, navodno, dočekali kao bivšeg paragvajskog kralja. Ta legenda o Plantiću kao paragvajskom kralju, premda bez ikakva pokrića u zbilji, ipak ima veoma veliku povijesnu važnost jer svojom stvarnom pozadinom pokazuje u kojoj je mjeri bila razvijena djelatnost osamnaestostoljetnih tajnih službi u pojedinim europskim državama. Kao što je općepoznato iz povijesti, za vrijeme već spomenutog guaranijskog rata sedam je naselja trebalo biti preseljeno, na što su pripadnici četiri Guarani plemena digli oružanu bunu. Tako je lansirana pripovijest o paragvajskom kralju Nikoli I. – pripovijest koja je isusovačke misionare trebala prikazati vođama bune i neprijateljima kolonijalnih španjolskih i portugalskih vlasti. Kako su upravo misionari iz austrijskih i njemačkih zemalja odlučno protestirali protiv seobe plemena Guarani, a Plantićevo se ime podudaralo s imenom izmišljenog kralja, posve je razumljivo zašto je baš sin zagrebačkog obrtnika odabran za žrtvu protujezuitskih sivoeminencijskih spletki.

Uz N. Plantića, odluka o izgonu isusovaca pogodila je još jednog hrvatskog isusovca iz Rijeke – *Nikolu Sušića* (1716-1770), koji je 17 godina djelovao na području današnje sjeverne Bolivije, kao misionar redukcija što su obuhvaćale Indijance plemena Mojos. Uz redovit pastoralni rad Sušić je tamošnje domoroce poučavao u raznim zanatima. Prisilna deportacija u Europu, nakon naredbe o izgonu, toliko ga je iscrpila da se nije uspio vratiti u domovinu. Umro je »kao najzapušteniji siromah u nekom svratištu u luci Santa Maria kod Cádiza u Španjolskoj«[8].

Već na temelju ovih nekoliko natuknica o hrvatskim isusovcima – misionarima u Latinskoj Americi može se zaključiti kako bi kulturnopovijesni mozaik tog kontinenta doista bio siromašniji bez tih samozatajnih ljudi koji su, usprkos malobrojnosti, samom silinom svog entuzijazma uspjeli ispisati čitave stranice povijesti pojedinih južnoameričkih regija. Osluškujući glas vlastite savjesti, svjesni činjenice da pripadaju narodu koji je stoljećima i sam bio, izravno ili neizravno, koloniziran od najbližih susjeda, nisu se mogli pomiriti s kolonizatorskim težnjama iberskih nasilnih

»usrećitelja« Indijanaca, suprotstavljajući im se čak pod cijenu najtežih kazni i poniženja. Najočitiji primjer za to je jedini hrvatski isusovac koji (u razdoblju do ukinuća Reda) djeluje na portugalskom kolonijalnom području – u Brazilu – *Ignacije Szentmártony.*

Ignacije je rođen u Kotoribi 28. 10. 1718., od oca Mađara i majke Hrvatice, što ga, međutim, nije spriječilo da se osjeća Hrvatom i da Hrvatsku uvijek, čak i u časovima najtežih kozmopolitskih kušnji, smatra svojom jedinom Domovinom. Gimnaziju završava u Zagrebu, dok u isusovački novicijat ulazi 27.10.1735. u Beču. Po okončanju novicijata predaje (u toku godine 1738.) nižim razredima na varaždinskoj gimnaziji. Od 1739. do 1741. studira filozofiju u Grazu, a potom (u naredne 2 godine) ponovno radi kao profesor na zagrebačkoj i varaždinskoj gimnaziji. Godine 1744. i 1745. specijalizira matematiku u Beču. Od 1746. do 1749. u istom gradu studira teologiju. Zaređen je, po svoj prilici, 1748., poslije treće godine teologije (po tadašnjem ustaljenom običaju). Neposredno po završetku studija teologije obavlja tzv. treću probaciju (odnosno završetak isusovačke formacije) u trajanju od godine dana. Time ujedno završava razdoblje Ignacijeve odgojno-obrazovne priprave za svećeničku i profesorsku službu koja mu je predstojala. Jedan od najučenijih matematičara i astronoma tadašnje austrijske pokrajine Družbe Isusove trebao je poučavati Loyoline sinove Pitagorin poučak i osnove netom rođenog integralnog računa ...

No portuglaski kralj Ivan V. i španjolski Ferdinand VI. mislili su drukčije. Naime, 13. siječnja 1750. ova dvojica rijetkih, na trijezni dijalog spremnih državnih poglavara utanačiše sporazum o reguliranju granica između svojih južnoameričkih kolonija, sporazum (ratificiran 26. siječnja u Lisabonu, a 8. veljače u Madridu) koji je trebao poništiti stari ugovor iz Tordesilhasa (zaključen 7. lipnja 1494.), a potom iznova razgraničiti kolonijalne posjede tadašnjih velesila. Za njegovo ostvarenje bilo je neophodno angažirati vrsne stručnjake: geodete, matematičare, astronome, geografe. Zato se portugalski kralj obratio isusovačkom generalu s molbom da pošalje nekoliko takvih stručnjaka. Nakon obilja peripetija i raznovrsnih poglavarskih »bi-ne bi« dilema, odlučeno je da se u znanstveno-istraživačku ekspediciju uključi ipak i p. Szentmártony, koji tako, u proljeće 1751., odlazi u Genevu, a odatle brodom u Lisabon. (Napomenimo usput da su za tu brazilsku ekspediciju, uz Szentmártonyja, bila određena još dvojica Hrvata: Varaždinac Franjo Haller, koji se iz nepoznatih razloga priključio španjolskom dijelu ekspedicije, preminuvši ubrzo nakon iskrcavanja u Južnoj Americi i Dubrovčanin Ruđer Bošković, čije je sudjelovanje u ekspediciji naknadno otkazano[9]).

U glavnom gradu Portugala Szentmártony se zadržao gotovo 2 godine, sve dok konačno nije formirana grupa stručnjaka za razgraničenje portugalsko-španjolskih kolonija. Provođenje Madridskog sporazuma s portugalske je strane vodio Sebastião José de Carvalho e Melo alias markiz Pombal, koji u vrijeme Josipa I., 1570., postaje ministar vanjskih poslova te, iskoristivši ovo promaknuće, postavlja svog brata Franciska X. de Mendonçu Furtada za guvernera država Grão Pará i Maranhão na rijeci Amazoni. Furtadu će portugalski dvor 30.4.1753. povjeriti konkretnu provedbu razgraničenja, namjenivši mu grupu inženjera, matematičara i astronoma koji će sačinjavati stručni dio ekspedicije. Inženjeri i geografi bili su ponajviše njemački i talijanski časnici, a za matematičko-astronomski dio istraživanja, uz Hrvata Szentmártonyja, bio je zadužen i Talijan Giovanni Angelo Brunelli, profesor

matematike u Bologoni. Ignacija je portugalski kralj Josip I. odlikovao naslovom kraljevskog i dvorskog matematičara i astronoma, zajamčivši mu redovitu plaću za znanstveno-istraživački rad u Brazilu, kao i posebnu nagradu i slobodan povratak u domovinu nakon obavljene zadaće. Jednako ga je tako raznim beneficijama obdarila i kraljica Marija Ana, Austrijanka. Okružen, dakle, svesrdnom kraljevskom pažnjom i opskrbljen neophodnim radnim instrumentima, Ignacije se sredinom svibnja 1753., zajedno s ekipom inženjera i geografa, uputio prema gradu Belém do Pará, na ušću rijeke Tocantins koja s južne strane tvori s Amazonom otok Marajó[10].

Prispjevši negdje u ljetu 1753. u Pará, matematičari i geografi su oko 18 mjeseci prisiljeni čekati da guvernerova ekspedicija napokon krene u Rio Negro, iskoristivši taj »time-out« za intenzivnu istraživačku djelatnost. Tako je Szentmártony još prije službenog početka ekspedicije prošao donjim tokom Amazone mjereći duljinu i širinu meridijana. Njegov je, naime, zadatak bio obavljati astronomska zapažanja poradi određivanja zemljopisnog položaja mjesta i rijeka, kako bi, pomoću njih, geografski izradili precizne geografske karte.

Furtado je s velikom ekspedicijom od oko 1000 vojnika i Indijanaca te s više od 20 topova krenuo na put 2.10.1754., stigavši na krajnje odredište (Mariuá) tek 28. 12. Tu je, s cijelom svojom vojskom gotovo 2 godine čekao na Španjolce koji nisu mogli doći u dogovoreno vrijeme jer su ih Indijanci zadržali u Rio Orinocu. Astronomi i geografi i ovdje su, razumije se, nastavili sa svojim istraživanjima. Na temelju preciznih Szentmártonyjevih proračuna geografskih duljina i širina inženjeri su izradili veliku kartu putovanja ekspedicije od Paráa do Mariuàa. Prema sudu stručnjaka, upravo ta karta predstavlja najviši domet onodobne kartografije.

»Sva promatranja koja je Szentmàrtony obavljao sa svojim suradnicima odnosila su se, sigurno, na praktičnoastronomska i geodetska istraživanja. Mjerio je dakle geografske širine i duljine i određivao geografski položaj tih krajeva radi utvrđivanja granica između portugalskog i španjolskog područja i boljeg upoznavanja donje Amazone. Ta istraživanja imala su veliku važnost i za plovidbu Amazonom, Rio Negrom i ostalim rijekama, pa su vojsci, trgovcima i kasnijim istraživačima mogla poslužiti kao točnija orijentacija u tim teško prohodnim i opasnim krajevima u kojima su rijeke zapravo bile jedini mogući put. Možemo stoga ustvrditi da je Szentmàrtony prvi astronom i matematičar koji obavlja detaljna promatranja i mjerenja na donjoj Amazoni i Rio Negru, te određuje geografske položaje onih pokrajina, rijeka i mjesta. S pravom ga možemo smatrati pionirom u istraživanju Amazone«.[11]

No Szentmàrtony se za vrijeme trajanja ekspedicije nije bavio samo znanstvenim, već i pedagoškim (poučavao je pomoćnike u matematici i astronomiji) i humanitarnim radom. Upravo zbog ovog potonjeg je između njega i guvernera Furtada došlo do »zahlađivanja odnosa« koje je postepeno preraslo i u otvoren sukob. Sve je počelo jednim, naizgled bezazlenim »incidentom«. Kad je, prema navodu Szentmàrtonyjevog prijatelja i subrata Anselma Eckarta,[12] u jednom selu uz Amazonu izbila neka epidemija uslijed koje je poumiralo mnoštvo ljudi, uključujući i mjesnog župnika, Ignacije je ostao ondje nekoliko mjeseci, poslužujući zdrave i bolesne te dijeleći sakramente umirućima. Furtado je, međutim, taj događaj shvatio kao, komunističkim rječnikom rečeno, »kontrarevolucionarni akt unutrašnjeg neprijatelja« opasan po djelovanje »sistema« te ga je od tada neprestano optuživao kod crkvene i državne vlasti (posebice kod svog brata, najprije tobožnjeg prijatelja jezuita, a potom najvećeg

jezuitofoba 18. stoljeća — markiza Pombala). Otada, kao da se i Furtado i Szentmártony natječu u tome tko će strastvenije braniti vlastite principe. Szentmártony sve više zapušta znanstvenoistraživački rad, posvećujući se gotovo isključivo karitativnom djelovanju među Indijancima, a Furtado ga sve revnije optužuje, prigovarajući i oficirima da se »ulaguju patru«.[13] Glavni razlog sukoba između guvernera Furtada i p. Szentmàrtonyja bili su Furtadovi postupci s članovima ekspedicije, posebno s Indijancima. Tako već spomenuti Eckart piše: »Ovaj revni i pun ljubavi isusovac (Szentmártony) rekao mi je da je, kad se iz Macapà vratio u Mariuà (1755.), oštro predbacio guverneru Mendonçi da je u savjesti obvezan ovim siromašnim i potlačenim narodima pomoći na carev trošak«.[14] Za diktatora Furtadovog formata ovo je ipak bilo previše. Stoga on 1755., pravilno predviđajući potpun neuspjeh ekspedicije, svu krivnju prebacuje na isusovce, optužujući ih da huškaju Indijance na bijeg i bune vojnike. Planirano razgraničenje ostalo je puko slovo na papiru, a kad je (1759) umro španjolski kralj Ferdinand VI., ono je i formalno obustavljeno. Konvencijom od 12. 2. 1761. poništen je Mađarski traktat, a prijašnje granice ostaju nepromijenjene.

Ignacije, koji je zbog bolesti i neslaganja s Furtadovom politikom još ljeti 1756. prekinuo svoj istraživački rad na Amazoni, povukao se, najvjerojatnije, u isusovačku rezidenciju Ibyrajuba nedaleko grada Parà, gdje je 18. 10. 1760., zajedno s ostalim članovima Družbe, uhapšen i osuđen na izgon. Isusovci iz cijele provincije, njih 115, ukrcani su na brod za Portugal, kamo stižu (pristavši u lisabonsku luku) 2. prosinca iste godine. Tu su ih nagovarali da se odreknu redovništva jer će jedino na taj način osigurati sebi slobodu i razne povlastice. Kako su jezuiti uporno odbijali tu ponudu, 3. prosinca ih razdijele, otpremivši ih devetero u tamnicu S. Julião, šestero u zatvor Azeitão, troje u bolnicu, a preostala 92 redovnika deportirali su u Italiju. Hrvatski je isusovac i opet prošao najgore, jer je, s još osmero subraće, strpan u jedan od najzlogasnijih zatvora onog vremena — lisabonsku tvrđavu S. Julião. Pombal je, naime, anticipirajući kasniju oprobanu staljinističku metodiku, zapovijedio da se svi stranci pozatvaraju u portugalske zatvore, jer bi inače u svojim zemljama mogli pripovijedati što su doživjeli. Kako piše povjesničar Caeiro, Szentmártonyju »nije ništa vrijedilo što se oslobodio teške nesreće (tj. zadatka na Amazoni) na koju ga je bio pozvao kralj, kad je Carvalho (Pombal), promijenivši sve, mjesto velike nagrade koju je obećao kralj, pružio strašan zatvor potpuno nevinom i prema sudu svih, svetom čovjeku«.[15] Koliko je taj zatvor (S. Julião) doista bio »strašan« svjedoči i činjenica što su »zatvorenici bili u 28 podzemnih ćelija, koje su izgledale kao rupe ili grobnice iskopane u zemlji. Zbog blizine mora voda i vlaga ulazila je u ćelije pa je ono malo odijela i slama na kojoj su spavali ubrzo sagnjila, a sve je bilo puno insekata, štakora i smrada. U njima nije bilo ni svjetla ni zraka, jer su mjesto prozora imale samo nekoliko uskih proreza kao pukotine«.[16]

Iz tamnice S. Julião Szentmártony je, nakon pet mjeseci, odveden u zatvor Azeitão, gdje je vladao nešto blaži zatvorenički režim. Pokušavajući odgovoriti na pitanje zašto je hrvatski isusovac prebačen iz jedne tamnice u drugu, povjesničar Leite ističe kako je Marija Terezija htjela osloboditi svog državljanina, no Pombal mu nije dopustio da ode iz Portugala jer bi tada Europa mogla saznati pravi razlog propasti brazilske ekspedicije, zbog čega ga je sakrio u drugi zatvor.[17] U zatvoru Azeitão Szentmártony je proveo 8 godina, da bi 11. 5. 1769. bio ponovno prebačen u tvrđavu S. Julião gdje ostaje punih 9 godina. Tek kad je, nakon smrti kralja Josipa I. (24. 2.

1777.) ministar Pombal svrgnut i protiv njega pokrenut krivični postupak, preostali se isusovci puštaju na slobodu. Među njima je i p. Szentmártony, koji u rujnu iste godine stiže u Beč, odakle se napokon, nakon tri godine (1780), vraća u Domovinu. Tu, u Varaždinu i Čakovcu, provodi posljednje godine svog tragičnim avanturama bogata života. Umro je 15. travnja 1793. (Nadajmo se da će se netko spomenuti 200. obljetnice smrti ovog hrvatskog pustolova znanosti i mučenika političkih spletki ovoga vremena!).

Premda izravno ne spada u temu o Szentmártonyjevoj »brazilskoj epizodi«, radi upotpunjavanja predožbe o znanstveničkoj širini našeg isusovca, podsjetit ćemo se na kraju i na činjenicu da je upravo Szentmártony autor prve hrvatske kajkavske gramatike – *Einleitung zur kroatischen Sprachlehre für Teutschen* [18] – pisane na njemačkom i namijenjene Nijemcima, odnosno strancima koji žele naučiti hrvatski, kako to u predgovoru knjizi ističe sâm pisac: »Mi smo prvi koji se usuđujemo da onaj jezik što se upravo zove hrvatski svedemo u stalna pravila za upotrebu stranaca koji ga žele učiti, i razvijamo počela za potpunu slovnicu onoga govora koji je u običaju u zagrebačkoj, križevačkoj i varaždinskoj županiji i u bližim pograničnim pokrajinama«.[19] Zanimljivo je da je Szentmártonyjeva gramatika bila toliko tražena da se za mjesec dana od pojave knjige na tržištu nije mogao naći gotovo nijedan njen primjerak. No ne samo da je ta prva hrvatska kajkavska gramatika bila tržišno profitabilna, nego i, što je dakle značajnije, znanstveno poticajna. Ignacijev, u predgovoru izražen poziv na izradu novih gramatika koje će se nadovezati na njegovu, ubrzo je, naime, urodio plodom izdavanjem dviju novih kajkavskih gramatika.[20] Moramo, međutim, i opet, sa žaljenjem ustanoviti kako je i ovaj, nazovimo ga, Szentmártonyjev »filološki« period znanstvenoistraživačke djelatnosti još uvijek gotovo u cijelosti neistražen. I dok su njegova matematičko-astronomska, odnosno kartografska istraživanja u Brazilu na Zapadu relativno opsežno enciklopedijski leksikografski obrađena, te tako dostupna širokoj javnosti, u nas se, osim nekoliko rijetkih iznimki,[21] (po »direktivama« ili bez njih?!) prešućivao čak i njegov jezikoslovni doprinos hrvatskoj kulturnoj baštini.

Stoga bi ova, 500. obljetnica otkrića Amerike, kao i skora 500. obljetnica otkrića Brazila — zemlje kojoj je Ignacije Szentmártony posvetio svu svoju istraživačku energiju, trebala pružiti značajan poticaj da se napokon do kraja istraži i valorizira život i djelo ne samo prvog hrvatskog istraživača Amazone, nego i drugih naših misionara, znanstvenika i humanista, koji su na bilo koji način pridonijeli porastu duhovnog i materijalnog bogatstva američkih kontinenata. A indikativan primjer p. Ignacija, koji je za svoje žestoko protivljenje pogubnoj ideologiji eurocentrizma (što je zapravo samo uljepšan izraz za kult europskog »nadčovjeka«) kao i za svoju intenzivnu humanitarnu djelatnost na zaštiti autohtonog indijanskog stanovništva »nagrađen« sedamnaestogodišnjom robijom, trebao bi poslužiti kao obrazac istinskog SUSRETA dviju civilizacija, susreta lišenog suptilno podmuklih diskriminacija što ih, kao i nekada, u ime naglas nikad izraženog »prava jačega« provode današnje »sile« i »velesile«. Možemo biti ponosni što su u ozbiljenje tog *susreta* ugrađene i žrtve Hrvata, među kojima i žrtva hrvatskog isusovca, matematičara, astronoma i istraživača Brazila — Ignacija Szentmártonyja.

Bilješke:

1. *V. Grande Enciclopèdia Portuguesa e Brasileira XXX,* Lisboa-Rio de Janeiro, 1945, str. 459-460; potom *Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana LVIII,* Madrid-Barcelona, 1927, str. 1273-1274; *Diccionario Enciclopédico Salvat XI,* (2. ed., 1950), str. 939; *Biographie Universale 44,* str. 547; E. de Guilhermy; *Ménologe de la Compagnie de Jèsus,* (Assistence de Germanie, Première sèrie I), Paris, 1898, str. 351-352.
2. V. J. Predragović: »O. Ignacije Sentmartonji D. I., brazilski misionar«, u: *Misijski kalendar 2,* 1928, str. 107-109: M. Vanino: »Slike iz galerije stare varaždinske gimnazije« u: *Spomenica varaždinske gimnazije 1636-1936,* Varaždin, 1937, str. 145.
3. V. M. Korade: »Život i rad Ignaca Szentmártonyja S. I. (1718-1793), u: »Vrela i prinosi« br. 14, 1983, str. 66-100; zatim M. Korade: *Hrvatski isusovci — misionari,* Zagreb, 1991, str. 37-39, te A. Jembrih: »Filologija zaboravljena preteča« u: »Oku« br. 292, Zagreb 1983.
4. M. Korade: *Hrvatski isusovci — misionari,* Zagreb, 1991, str. 24.
5. Taj otok nosi ime Consag Rocks. (U Americi, su naime Konščakovo ime pisali Consag, čemu se on nije protivio).
6. Ibid, str. 28.
7. Ibid, str. 28.
8. Ibid, str. 44.
9. Bošković bi rado bio pošao u Brazil jer je ondje htio obaviti mjerenje nekih meridijana, no kad je to dočuo njegov zaštitnik, kardinal Valenti, zamolio je papu da se ta mjerenja obave u Papinskoj državi, čime je obustavljeno Boškovićevo putovanje u Brazil.
10. O Szentmártonyjevu djelovanju u Brazilu sve donedavna znalo se veoma malo. Taj period njegovog života postao je donekle dostupan javnosti tek nakon objavljivanja Furtadove korespodencije, koju je izdao Brazilski historijsko-geografski institut. (*A. Amazônia na era Pómbalina. Correspondência inédita de estado do Grão Para e Maranhão Francisco Xavier de Mendonça Furtado 1751-1759,* ur. M. C. de Mondança, 3. vol., Rio de Janeiro, 1963.)
11. M. Korade: »Život i rad Ignaca Szentmártonyja S I (1718-1793) u: »Vrela i prinosi« br. 14, 1983, str. 76-77.
12. V. *cit. djelo,* str. 79.
13. Oficirima je prigovarao da se »ulaguju patru« jer su i oni neobično cijenili i voljeli hrvatskoga isusovca, budući da je među bolesnicima o kojima je vodio brigu bilo i vojnika.
14. Ibid, str. 81.
15. Ibid, str. 85.
16. Ibid, str. 86.
17. V. S. Leite: *História IX,* Rio de Janeiro-Lisboa, 1943, str. 148.
18. I. Szentmártony: *Einleitung zur kroatischen Sprachlehre für Teutshen* (»Uvod u hrvatsku gramatiku za Nijemce»), bez naznake godine i mjesta tiskanja.
19. M. Korade: »Život i rad Ignaca Szentmártonyja S I (1718-1793), u: »Vrela i prinosi« br. 14, 1983, str. 96.
20. To su Franz Kornig: *Kroatische Sprachlehre oder Anweisung für Deutsche,* Zagreb, 1795: te: *Horvatzka Grammatika oder kroatische Sprachlehre,* Zagreb, 1810.
21. V. bilješku br. 3.

Anđelko VRSALJKO

Domovino

Vjetrovi silni napučiše mi dušu
olujni nadsvodiše oblaci

miloglasje prerasta u plač
bol neugasivu

Ime
Tvoje Ime
preli se preko uzbibane duše
(o!) suši žega Lucifera zloguka

U
sasušenom glibu
krvi zgrušanoj

o kosti posijane

isčitavam te
mrvim među prstima
kao melem stavljam Te
na nezacijeljene rane.

Blago VRANKIĆ

Ozarja

I šutnja srca
je izvor
molitve
sprega ozarja
vatre raspirene

disanjem duše
poteče razgovor
jutarnji
kada svijeće
procvjetaju
i poteku riječi
tihe
tople
izkazne

nemirna treptala
njišu se nečujno
a naša
nadanja
dohranjuju osame
i upite
da li će
zazor zore
maglenaste noći
nadrasti.

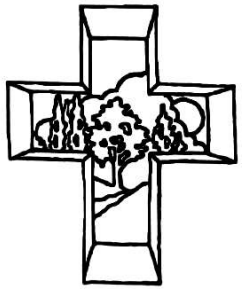

Tatjana VRANIĆ

Hrvatski Babilon

Više puta uživam kretati se kroz hrvatski Babilon, moj Zagreb-grad. Zagrepčana, onog pravog, koji govori karakteristično zagrebački, prepoznaješ na kilometre, oni imaju svoj »šlif«. A svi ostali, došljaci poput mene, kao da na licu imaju pečat kraja iz kojeg su došli ili mi se to samo čini. Ili su za to zaslužne moje uši. Dalmatinci glasno rastežu i ne stide se toga, dapače, ta Zagreb je, zna se, glavni grad Dalmacije. Što Split pritom misli, može se samo nagađati. Zagorci su malo tvrđa i iskrivljena varijanta ovog posebnog zagrebačkog govora. I Slavonca brzo prepoznaš, a Primorca odmah čuješ po onom mekom ć, kojeg Zagrepčani niti uz mnogo truda ne uspjevaju izgovoriti kako valja. A Primorci, koliko se god trudili, ne mogu se prisiliti da ne osjete taj ć i da ga ne izgovore kako treba. Zatim, štokavci Hercegovci. Odmah ih osjetiš po njihovim kristalno čistim naglascima, ponosne na svoj jezik koji je izabran da bude hrvatski književni jezik i ponosni na same sebe, jer su tvrdi Hrvati koji se ne daju saviti i zaviti u hrvatsku šutnju. Oni su rođeni borci za hrvatsku stvar i da nema njih, hrvatstvo bi se već odavno zavilo u crno. Pa onda, Bosanci. Čuješ kod njih taj hrvatski ije, a sve ostalo je mješancija koju bi teško razdvojili i oni Pepeljugini ptići. Trebalo bi puno zobati i pozobati sve srbizme, namjerno nagurane da bi se stvorio novovjeki bosanski jezik, kad već imamo i novu vjersku naciju pa da tako, u simbiozi, svi postanu Bošnjaci, a to će braća velikosrbi daleko lakše podnijeti nego da tamo ostane i jedan Hrvat. Ali je Bosna-ponosna i vjerujem da će tako biti i ubuduće. I na kraju, čuješ i ono rastezanje bez ije, koje ne može goditi mome uhu jer me podsjeća na previše boli i jada. Predamnom se odmah ukaže slika iz Šestina i grob Ante Starčevića, neuređen, ali, nadam se, ne i zaboravljen. Mala prekrasna crkvica s plavim blještavim crijepićima na krovu, a na zidu, moraš se potruditi da bi razabrao natpis:»Još nas ima, još Hrvata«. Pisano devetsto dvadeset pete, prije nego su ubili Radića u srpskom parlamentu, pisano za tisućgodišnjicu krunidbe hrvatskog kralja Tomislava, one godine kada sam ja još bio na Sušaku i mnogo toga još nisam niti znao. Pa makar kakav bio taj nevoljni srpski kralj ipak su Hrvati uspjeli proslaviti tisućgodišnjicu hrvatskog kraljevstva i utisnuti ta slova u zid crkve. Tito im to sigurno ne bi dozvolio. Mogli bi samo šaptati o nekakvom hrvatskom kralju Tomislavu, kojeg Hrvati ne mogu i ne smiju zaboraviti. A i Antu Starčevića bolje je ne spominjati. Bio je suviše Hrvat za crvene, velikosrpstvom njegovane uši. Predamnom odmah bljesne i kip bana Jelačića, kojega su bezbožno maknuli, a među onima koji uvijek sve znadu, znači u narodu, šuška se da je dobro skriven i da čeka bolje sutra. Bože, kako narod uvijek sve znade. Uostalom što se čudim? Zar ne postoji ona narodna: »Zaklela se Zemlja raju da se sve tajne znaju«. Od naroda ne možeš ništa sakriti i kad te osudi, stotinu te sudaca može osloboditi, ali krivicu nećeš sa sebe skinuti. Tako i ti Tito, izdajico svoga roda (ako si uopće Hrvat)! Narod kaže da je onaj zagorski Tito ostao bez prsta još dok je radio svoj zanat, a ovaj Tito ima sve prste na broju. Narod je još one strašne četrdesetpete, kada je Tito držao govor na Jelačić-placu, rekao da je to čudni neki Zagorac, s ruskim štihom

pa je počeo sumnjati, a sumnja je godinama sve jača umjesto slabija. Narod ima velike uši i oči i premda ne želi, može biti vuk ako ga na to sila natjera.

Doseljenici u Zagreb ponekad znaju biti prostački glasni, bahati i s očitim pomanjkanjem kulture. Pogledaš li pravog Zagrepčana u trenutku kad sluša te dotepence kako se šepure, prepoznat ćeš nijemi prezir. Kao da bi htjeli reći onima koji reklamiraju selo iz kojeg su došli, neka se ponašaju dostojno Zagreba, neka obrišu nos u maramicu, a ne u rukav, i neka obrišu cipele u otirač, prije nego uđu u čistu kuću.

Bio sam u Zagrebu prije rata, kada je još nosio epitet bijelog Zagreba. Onda mu još nisam pripadao nego sam bio samo gost. Bio je to tada mnogo manji i mnogo intimniji i mnogo čišći Zagreb i veoma privlačno hrvatsko središte. Moja je gospođa, tih predratnih godina, jer smo konačno pristojno živjeli, mogla čak po koji puta poduzeti izlet u Zagreb, zbog kupnje odjeće,obuće i različitih krpica, pa se čak vratiti sa zagrebačkom frizurom.

Ovaj se Zagreb širi i širi i puni i puni. Dolazi dobro, a dolazi i loše. Dolaze oni koji ga odmah zavole i cijene i koji mu žele dobro (u takve ubrajam i nas). Koji dio sebe ugrađuju u njega. A dolaze i oni koji ga s užitkom uništavaju. Mrze njegovu austro-ugarsku otmjenost i europsku usmjerenost. Oni su trulež koja se širi Zagrebom. Sa zadovoljstvom ruše starinske kuće koje bi trebalo čuvati kao dokaz hrvatske povijesti i kulture, oni bi na Cmrok nabili svoje vile, a i Maksimir bi preorali, kad bi smjeli. Gornji grad im je trn u oku. Pokušavaju sve što se može, podmuklo i ne suviše vidljivo, da ga unište. Naši ljudi, koji odluče ući u borbu i odu u partiju da bi se mogli domaći položaja s kojeg mogu nešto zaštititi i braniti, polako i nevidljivo da ne bi završili iza rešetaka, malobrojni su, ali ja im zahvaljujem. Narod ih otkriva tek kad su nešto spasili i sačuvali za bolja vremena i onda im narod oprašta njihovu crvenost, jer su radili za Hrvate. Ali takvih je malo, suviše malo. Većini poštenih ljudi gadi se i sama pomisao na ulazak u partiju, sjedenje na beskorisnim sastancima, na kojima se smjerno dižu ruke za glasanje po direktivi, a ako znadu da bi tako mogli i nešto dobro učiniti, boje se onog pečata kojeg bi na licu nosili pred svojim susjedima, sve dok ga ne bi oprali djelom.

(Odlomak iz veće cjeline)

Vera VALČIĆ

Moj grijeh

Samo se u jesen
mogu vratiti
jer ljeto je prošlo.
Doći kao prosjak
skupljati mrvice
jer i žetva je već prošla.

Kao raspina sina me primite
– ako dođem.
Presađena na tuđe tlo,
više ne mogu nigdje cvasti.
Plodove sam svoje
poklonila tudini
– i to je moj grijeh.

Stjepan BABIĆ

Otmica druga Jure

Kad otmice učestaše i postadoše unosan posao, Milan Krga, osobni vozač druga Jure, dođe na zamamljivu misao da ga otme i pusti za krupnu otkupninu. I to u tvrdim devizama.

Posao je siguran: prvo, bez suradnika, drugo, bez pogreške. Pomno je proučavao dosadašnje otmice, čak i deportaciju Laze Vračarića, i sve je dobro promislio. Zatvorit će ga u jednu podrumsku sobicu pokraj garaže, tu ga neće nitko tražiti, a sam će ostati u središtu zbivanja. Tko da posumnja u Predsjednikova osobnoga vozača, ta on je na tu dužnost dospio nakon pomnoga provjeravanja i posebne pouzdanosti. Dopisivat će se preko Večernjega lista. Odgovore mora naći u njegovu oglasniku. Vozač je dobro znao s kime ima posla i došao na genijalnu ideju da otkupnina bude plaćena, a on nedohvatljiv. Ucjenu trebaju poslati kao dobrovoljni prilog Kolu ravnogorskih tića da je oni podijele svomu siromašnomu članstvu, a on će svakomu tiću biti dragi gost. Cijeli život može ići od jednoga do drugoga i živjeti kao paša. A jesu li otkupninu zaista isplatili, lako lako će saznati, ima on u tome kolu dobrih prijatelja.

Što smislio, to i učinio.

Kad je vlada dobila ucjenu, Stipe se Ljevaka odmah uplašio za sebe i školstvo.

– Dobro je što nisam otet ja, inače propade školstvo bez mene. Što se otkupnine tiče, od toga nema ništa. S otmičarem se ne smije ni pregovarati jer kad bi jedna otmica uspjela, gdje bi im bio kraj. Red bi ubrzo došao i na mene. Svaki mogući otmičar mora znati da od te melje ne bu niš. Što će se to prelomiti baš na drugu Juri, tu se ne može ništa kad je prvi. Sudbina. A kad se pravo uzme, šteta mala, a pouka velika. Drugo bi bilo da sam otet ja. Bez mene ne može ni školstvo ni vlada, a mene čekaju još veće dužnosti. Mojemu je mandatu u školstvu i onako uskoro kraj. Valja se ogledati za nečim višim.

I tu Stipe ugleda jedno prazno mjesto. Ipak je Predsjednik nešto više od ministra.

Na sjednici vlade pobijedilo je Stipino gledište, pogotovu što Jure nije bio predsjednik vlade, nego Sabora. Vrući kesten dobaciše Saboru. Neka to rješava Sabor.

I tako u Večernjaku ne izađe nikakav oglas, kako je otmičar tražio, nego u političkoj rubrici vijest da je drug Jure otišao na pregled u Klinički centar.

Krga škripnu zubima što nije znao kojemu je predsjedniku šofer. A nije ni čudo: predsjednik Sabora, predsjednik Predsjedništva Sabora, predsjednik Izvršnoga vijeća Sabora, tko da se tu snađe, pogotovu što su ga zvali samo Predsjednik, drug Predsjednik, druže Predsjedniče. Ali ništa. Ucjenu će poslati Saboru. Možda je pretjerao u visini svote.Smanjit će je na polovicu. Tu će prije proći. Hrvatski je sabor u srpskim rukama i bit će manje otpora. Tu je Milan Trnokop, Rade Dumanić, Milorad Viskić, Dušan Kolarić, Milan Milenković, Velimir Bogovac, Milan Griva, sve sami njegovi osobni prijatelji, a njihov jedan glas vrijedi više nego tri hrvatska.

Ali ni od Sabora nije došao nikakav odgovor. Samo je u političkoj rubrici izišla vijest da je stanje druga Jure nešto bolje nego predhodnih dana, ali da pretrage zahtijevaju daljnji boravak u Centru.

Ucjenu će poslati u Centralni komitet. Oni cijene druga Juru, inače ga ne bi postavili na tako visoki položaj. A zbog veće sigurnosti poslat će im i uvojak kose s njegove desne sljepoočice i vrh nokta s palca lijeve noge s prijetnjom da će ići i dalje ako ne pošalju otkupninu. Ne mogu biti neosjetljivi na patnje druga Jure. Što je njima novac kad je ljudski život u pitanju. Čovjek je njima glavno. Stalno govore o brizi za čovjeka, o brizi za maloga čovjeka, a kad im je tako stalo do maloga čovjeka, kako li im je tek stalo do velikoga, do svoga čovjeka. Za svaku sigurnost svotu će opet prepoloviti. Neće tićima biti toliko do novca, koliko do učinka.

No ni CK nije reagirao pozitivno. Novaca za Jurinu slobodu i život nema. Osobito se za takvo gledište vatreno zalagao Stipe Ljevaka. Sa svom rječitošću svoga oštrobridoga srpskohrvatskoga jezika.

Sad vozač shvati da ni savršeno zamišljen plan ne mora biti savršen ako naiđu silnice s kojima čovjek nije računao.

Nade ipak nije gubio.

Ponudit će ga Jurinoj ženi. Zna je. Ona je mekana prema svome Juri. Neće imati mnogo deviza, ali se nikad ne zna. Neki ih političari imaju toliko da ih stavljaju i u vreće za smeće. Upravo je jedna takva afera uzbudila našu javnost kad su takve vreće dospjele na gradsko smetlište pa Cigani našli novac. Valja dakle provjeriti i tu mogućnost. Svotu je znatno smanjio, jer predsjednikovica nije država. Promijenio je i taktiku. Tu prilike tako dobro poznaje da bi se novac usudio uzeti u ruke jer bi zatražio da sam bude posrednik u njegovu dostavljanju, da ga osobno odnese u München, gdje će dobiti daljnje upute, a kad jednom bude u inozemstvu, lako će on, iskusni šofer, nadmudriti bilo kakvu pratnju, ako je uopće bude. Malo će skromnije živjeti, ali opet lijepo i udobno, bez briga do kraja svoga života.

Ali Jurina žena nije mogla skupiti novac. Država nije davala, a ona se nije usudila ulaziti u velike dugove jer se u dugu i uspješnu Jurinu karijeru nikada nije pouzdavala. Zna da je nekom zabunom zasjao na političkome nebu i da to ne može dugo trajati.

Sad se vozač našao u pravoj muci. Afera predugo traje i jednom se mora odati, napravit će neki propust i ćapit će ga zbog neoprezne sitnice.

Ali dosjetljivcu ideje vrcaju kao iskre pri brušenju željeza šmirglšajbom. Ponudit će ga njegovoj ljubavnici. Kakav bi on osobni vozač bio kad ne bi znao za tajne putove svoga voženika. Dat će ga za simboličku svotu prema Jurinoj vrijednosti. Kad se uzme samo vrijednost stana koji joj je priskrbio. Ali ga ljubavnica nije htjela do kraja ni saslušati, jednostavno je poklopila telefon.

No kako mučna muka mudre misli rađa, vozač opet ugleda siguran izlaz.

Ponudit će ga Udbi. Kad oni dobiju Juru, slavit će pobjedu, a za otimača imaju kandidata koliko žele. Njihova uspješnost mora biti potpuna. Tu je uspjeh za Krgu toliko vjerojatniji, što se bijes političke i državne vrhuške počeo okretati prema njima zbog njihove nemoći u tako važnoj državnoj stvari. Oni se branili time što u potpunosti nisu imali slobodne ruke, a dobar zaključak pokazivao je njihovu veliku oštroumnost:

– To je djelo nekoga pojedinca. Da su trojica ili četvorica, jedan bi među njima bio naš; da su dvojica, jedan bi se već izbrbljao i mi bismo to ubrzo dočuli, ali kad lukav pojedinac što smisli i to sam provede, mi smo tu nemoćni.

Kad je ponuda došla Udbi, počeli su taktizirati. Šofer ubrzo shvati da im je više stalo da ščepaju njega nego da oslobode druga Juru. Kad je dogorjelo do nokata, otputuje u München i bez otkupnine. Prijateljima će pričati kako je druga Juru pokušao oteti s protukomunističkih razloga pa će im opet biti dragi gost, a možda se za priču zainteresira i koja filmska kompanija i past će lova do krova.

Ipak mu se Jure sažali pa im napiše pismo gdje će ga naći.

Poslije se u partijskim krugovima počelo šaputati da je Jure sam inscenirao svoju otmicu kako bi pokazao koliko vrijedi. Partija, uvijek dorasla svakomu povijesnomu trenutku, nije pala na tako jeftin trik. Zato je drug Jure tiho sišao s političke pozornice. Trijumfirao je drug Stipe Ljevaka jer se i opet pokazalo kako on uvijek pronalazi najbolji put.

Vi, dragi čitatelji, koji znate pravu istinu, spustit ćete bar jednu tihu suzicu nad tužnom sudbinom druga Jure.

Tvrtko GAVRAN

Epitaf

EPITAF PROFESORU KNJIŽEVNOSTI
UBIJENOM IZ PAMA DOK JE PRED
ZGRADOM KARITASA STRPLJIVO ČE-
KAO DA DOBIJE: POLA LITRE ULJA
POLA KILE ŠEĆERA JEDNU KILU MLIVA
JEDNU ŠIBICU I JEDAN LUNCH PAKET
AMERIČKOG VOJNIKA ČIJA JE SADRŽI-
NA POZNATA TEK PO OTVARANJU

Je li Vam bar sada jasno
gospodine
da za njih nije bio
Shakespeare.

Mnogima snaga si bila

Miloj sestri Anđelki

Sjećanja naviru na Te ko suze biserne, čiste,
Kao da nečujno rone u neku skrivenu česmu...
Uvijek smo snivali, sestro, proplanke ... izvore bistre,
Želeć da vjetar odnese našu proljetnu pjesmu.

Na svom si upila kršu mirise kadulje, smilja...
Ljubica, »điran«, bosiljak kraj Tebe uvijek je cvao,
Diveć se Božjoj ljepoti plakaše srce od milja;
Glas Njegov tajanstven, smiren dušu Ti k nebu je zvao.

Srce Ti podnese muke, stradanja – patnje bez mjere,
A Ti ih prikaza Bogu, i one pune su sjaja;
Mnogima snaga si bila, od čvrste sazdana vjere...

O, sestro ljubljena, mila – Ti svijetla stazo do Raja!

Mario UJEVIĆ

Križ moj

Ne spominjite mi
križ moj
Mostar grad
noći šetnje sa Šeherezadama
crne priče do jutra
kišu i nedjeljnu misu
Ne spominjite mi križ moj
Mostar grad
moju mladost.

Noć rastanka

Noć rastanka – sam na cesti.
Pred očima slike ljubavi
iz prošlosti.
Ljubavi i kletve.
Mjesec mi poslao sjenu da me prati.
Sve će proći pa i ova noć
s boli u mislima rekao je Tin.
I bolje ovako jer ljubav u troje
i nije ljubav.
Uvijek je netko osoba B.
Bila si mi sunce jednog ljeta
s jeseni topla kiša
u zimi snijeg i led
Sunce za drugoga
takva je sudbina.

Bila jednom jedna crkva

Bila jednom jedna crkva. Ni malena, ni velika. Ni uska, ni široka. Ni niska, ni visoka. Ni skromna, ni raskošna. Upravo po mjeri onih, koji su je gradili. Mrvicu bogatija od njihova siromaštva. Rumena od stidljivosti. Lijepa u poniznosti. Topla u vremenima sniježnim i studenim.

Tako bi napokon počelo pučko kazivanje. Ili pripovijest vješta pisca ispričana na pučki način. Nu ova naša povjestica u prozi nije ni ishitreno kazivanje, ni čarolijama protkana bajkovita priča. Nego istinita povijest života i smrti crkve mučenice svetoga Bartola Apostola u Hrastovici. Koja je nekada vrhom svoga zvonika otvarala nebeska vrata. A sada od nje ničega više nema. Ni zvonika. Ni zidova. Ni temelja. Ni brežuljka na kojemu je bila sagrađena. S kojega su se i udalj i ušir vidjeli cvjetni vrtovi, zeleni šumarci i livade ocvijećene šarolikim cvijećem.

Povijest ove crkve počinje još u ono daleko starodavno doba, kad je Naš Gospodin Isus Krist umro na križu i treći dan uskrsnuo od mrtvih. Tada jedanaestorica Njegovih učenika odoše u Galileju, na goru gdje im je odredio. Među njima je bio i Bartolomej, što će reći sin Tolmajev.

Kad su došli na rečenu goru, Isus im se približi i reče im: »Idite i učinite sve narode učenicima mojim! Krstite ih u ime Oca i Sina i Duha Svetoga! Idite po svemu svijetu i propovijedajte Radosnu vijest svakom stvorenju! U moje ime propovijedajte obraćenje i opraštanje grijeha svim narodima! Kao što je mene poslao Otac, tako i ja šaljem Vas«.

Pošto Naš Gospodin Isus Krist bijaše u svoj svojoj slavi uznesen na nebo, učenici njegovi raziđoše se po svijetu i počeše propovijedati svuda. A zvahu ih u grčkom jeziku apostoli, što znači poslanici. Prosvijetljeni Duhom Svetim, govorahu sve jezike kojima se tada govorilo.

Sin Tolmajev, koga oni što govorahu latinski prozvaše Bartolomej, otputovao je na Istok. Pobožna predaja pripovijeda da je, propovijedajući Radosnu vijest, došao sve do Indije. Na svom povratku, dok je propovijedao u Armeniji, uhvatiše ga pogani i staviše ga na muke oderavši ga živoga. I potom bijaše razapet na križ kao i njegov božanski Učitelj.

Svetoga Bartolomeja poslije njegove mučeničke smrti na križu odmah počeše štovati i častiti kao sveca. Kako bi ga se moglo razlikovati među ostalim apostolima i svecima, prikazuju ga s velikim nožem posebna oblika kojim mu bijaše oderana koža. Na nekim slikama on tu svoju oderanu kožu nosi prebačenu preko ruke.

Hrvati od davnih dana štuju svetoga Bartolomeja. Od milja ga zovući Bartul i Bartol. Posvećivahu i posvećuju mu mnoge crkve. Početak i razlozi toga štovanja nisu nam poznati. Pomišlja se i na to, da je štovanje ovoga sveca moglo početi i prije no što Hrvati dođoše u današnju svoju domovinu.

Već dugo se razmišlja i raspravlja o tome kakav je i kako je nastao hrvatski narod i gdje mu je bila prvobitna domovina. Mišljenja ima i ovakvih i onakvih. Debelu knjigu

bi trebalo napisati, da se sva ta mišljenja iznesu i opišu. Mi ćemo podnesti izvještaj samo o jednom, koje ima dosta pristaša i sve ih više pridobiva.

Prapradomovina Hrvata bila je, vele, u području Kavkaza. Tamo gdje se danas nalazi Armenija. Odatle su naši prapraotci, Prahrvati, pošli u svijet trbuhom za kruhom. I naselili su najprije Iransku visoravan. Zatim se jedan njihov ogranak spustio u dolinu plodnoga polumjeseca Mezopotamiju, a drugi u dolinu Inda. U Mezopotamiju, zemlju između rijeke Eufrata i Tigrisa, donesli su iz Armenije jednu vrstu vulkanskoga kamena što danas po latinsku zovemo opsidijan. U Mezopotamiji su pak naši prapraotci od Sumeraca preuzeli klinčasto pismo, koje su prenesli svim narodima s kojima bijahu dolazili u doticaj. Od Sumeraca također bijahu naučili gradbu svodnih građevina i druge gradbene vještine.

Nakon duga tisućljetna izbivanja dio se mezopotamskih Hrvata vratio u svoju pradomovinu Armeniju. Na dar su joj donesli sve vještine, koje bijahu naučili u svijetu. Najveći dar bilo je pismo. Ono što su naučili u Mezopotamiji, ostvarivahu u Armeniji. Gradili su svetišta sa svodnim kapama, nalik kasnijim jadranskim starohrvatskim crkvama. Na grobovima svojih mrtvih podizali bilige ili stećke. Sve to ukrašeno troprutastim pletencem s očima u zavojima.

Neki znanstvenici predpostavljaju, da su se Hrvati pokrstili već u Armeniji. I da su tamo imali svoju vlastitu katoličku crkvu. I crkvene knjige napisane vlastitim pismom koje danas zovemo glagoljica i na svom vlastitu narodnu jeziku. Tko ih je pokrstio. Sveti Bartolomej?

U crkvenoj povijesti čitamo, da je Armence pokrstio njihov zemljak Grgur. Taj je Grgur pobjegao u maloazijsku Kapadociju, kada su se u njegovoj zemlji vodile borbe za političku prevlast između perzijskih vladara Sasanida, vladara Palmire i moćnoga Rimskoga Carstva. U glavnom gradu Kapadocije Cezareji Grgur se upoznao s kršćanstvom i primio sveto krštenje. Bijaše to koncem trećega stoljeća po rođenju Spasitelja Našega Isusa Krista. Vrativši se u domovinu, Grgur je postao velikim misionarom svoga naroda, koji ga je zato štovao davši mu ime Prosvjetitelj. U njegovu misijsku radu punu mu je podporu dao armenski kralj Trdat II., s kojim je i armensko plemstvo prešlo na kršćanstvo.

Jedna pak učena američka enciklopedija tvrdi da je rečeni apostol Armenaca Grgur Prosvjetitelj bio podrijetlom Slaven i da se zvao Lusarović. On je, kaže se, bio vojnik rimskoga cara Dioklecijana i u savezu s Armencima ratovao je protiv Perzijanaca. Kad je obolio armenski kralj Tiridat ili Trdat II. Grgur mu se ponudio za iscjelitelja. Liječeći kralja, usput mu je govorio o svojoj kršćanskoj vjeri i o Bogu koji ga čudom može izliječiti. Pošto je ozdravio, Tiridat se dade pokrstiti a s njime na kršćanstvo pređe i armensko plemstvo.

Kako u ono doba ni u Rimskom Carstvu, ni u Armeniji, niti igdje drugdje na svijetu nije bilo niti je moglo biti Slavena, Grgur Lusarović zvani Prosvjetitelj mogao je biti samo Hrvat. Jer ime Slaven izmisliše Grci tek tristo godina kasnije i njime nazivahu različite narode koji se međusobno razlikovaše kao dan i noć. A Grgur Prosvjetitelj najvjerojatnije je bio onaj, koji je u Armeniji uveo štovanje svoga misijskoga predhodnika, svetoga Bartolomeja, apostola i mučenika.

Kad su Hrvati iz Armenije preko Crnoga mora i Karpata pošli put Jadrana, ponesli su sa sobom i donesli u današnju domovinu svoju vlastitu kršćansku crkvenu ustrojbu, svoje bogoštovlje i bogoštovne crkvene knjige, svoje pismo glagoljicu, svoju gradbenu umjetnost i svoje ukrasne troprutaste pletence.

Na Jadran su Hrvati donesli i mnoge riječi svoga prahrvatskoga jezika, koje su osobito rabili za svoga boravka na Iranskoj visoravni. Među tim riječima bila je i riječ hvar, što znači sunce. Tom sunčanom riječju nazvali su jedan sunčani otok u Jadranskome moru, današnji Hvar. A mjesto koje utemeljiše na prisojnoj to jest sunčanoj strani rečenoga otoka nazvaše također Hvar, dakle Sunce ili Sunčani grad.

Prahrvatska riječ hvar podrijetla je indoeuropskoga. Ta riječ, kao i mnoge druge prahrvatske riječi sačuvane u današnjemu hrvatskome jeziku, dokazuje da je hrvatski jezik mnogo bliži indoeuropskome prajeziku negoli je grčki. Mnoge izvedenice riječi hvar susrećemo u prahrvatskim staroiranskim knjigama nazvanima Avesta. Te je knjige, po nadahnuću Stvoritelja svijeta Ahura Mazde to jest Mudroga Gospodara, kazivao u pero učenicima svojim veliki učitelj i vjerski obnovitelj svećenik-prorok Zaratuštra. Prorok Zaratuštra rodio se na Iranskoj visoravni u pradomovinskoj zemlji Hrvata po imenu Harahvaiti ili Harahvatija, to jest iranskoj Hrvatskoj. Otac Zaratuštrin zvao se Haurvat, danas kažemo Hrvat, a bio je kralj u narečenoj zemlji Harahvatiji.

Najpoznatija izvedenica od riječi hvar izričaj je hvarana, što znači svjetlost ili božanski sjaj. Taj izričaj označuje i česticu božanske biti što svetačkim vijencem okružuje biće koje je blizu Bogu, dakle svetokrug ili zlatokrug kao u kršćanskih svetaca. Hvarana ili svjetlost slave daje kralju toliku moć, da može jednim udarcem uništiti sve nearijske narode. Zaratuštra je tu riječ poopćio do značenja čovjeka čista i savršena. Hvarana u njega nije kraljevska slava koja čuva arijske narode i pet vrsta životinja te pritječe u pomoć pravedniku i mazdaističkoj vjeri, nego svjetlost koju svatko ako uznastoji može doseći. U Zaratuštre hvarana je svjetlost koja izmiče silniku, oholici, uznosniku i nepravedniku. U Avesti hvarana je čista svjetlost, koja označuje duhovno dostojanstvo. Ima ljudi u uzlaznoj i silaznoj hvarani. Uzlaznicima se hvarana uzdiže i pojačava, a silaznicima opada.

Nema sumnje da su Hrvati sa sobom u današnju domovinu donesli i štovanje svetoga Bartolomeja apostola, čija se svjetlostna hvarana stalno uzdizala i pojačavala. U ispravama se, koliko nam je danas poznato, sveti Bartolomej spominje već u devetom stoljeću. Tada već ima domaći čakavski preimenak Bartul. U spomenutu stoljeću je pokraj Knina utemeljen kraljevski benediktanski samostan s crkvom posvećen svetom Bartulu. Samostan i crkva sagrađeni bijahu na kraju Gajnače, uz desnu obalu rijeke Krke, sučelice ušća rječice Kosovčice, a to je do dva kilometra izvan grada Knina, na mjestu zvanom Kaptol ili Kapitul. Recimo i to, da su Hrvati iz svoje daleke zakarpatske države Velike ili Bijele Hrvatske došli na Jadran upravo preko kninskoga područja.

Sredinom druge polovice desetoga stoljeća u crkvi našega svetoga Bartula na Kapitulu ljepotom se isticala kamena propovjedaonica. Čitava površina kamenih ogradnih ploča propovjedaonice bila je ispunjena jednostavnim ali prelijepim zaigranim ukrasnim pletencem. Isprepletao se taj pletenac u čvorove, kružnice i kose oblikoprostorne prugice. Od te su propovjedaonice sačuvane dvije kamene ploče, na kojima su latinskim jezikom i slovima napisana imena članova hrvatske vladarske obitelji: vojvode Hrvata Svetoslava i velikoga vojvode Držislava. Iz nadpisa možemo zaključiti, da su propovjedaonicu oni poklonili svetome Bartolu. Sačuvano je i nekoliko drugih ukrasnih ulomaka crkvena namještaja iz crkve svetoga Bartula. Na

njima čitamo imena opata Stjepka, predstojnika samostana Dobroslava, namjestnika kralja Zvonimira Pribimara i nepoznatoga nam Trpimira.

U desetom i jedanaestom stoljeću Knin je bio jedna od brojnih letećih prijestolnica hrvatskih vladara. Oni su u svojoj kninskoj kraljevskoj palači boravili duže ili kraće vrijeme, izdavajući u njoj svoje darovne povelje. Prvu je kraljevsku povlasticu u kraljevskom gradu Kninu izdao godine 950. kralj Mihajlo Krešimir I., okružen svojim dvorjanicima među kojima bijaše i ban Ozrinja. Uz bana tu bijahu i tri župana i podžupana, pa ricar Grubina i drugi dvorjanici i velikaši. Sadržaj darovne povelje kazivao je u pero dvorskom svećeniku Ivanu kraljev kancelar biogradski biskup Prestancije. Izdadbi povelje nazočan bijaše i opat kninskoga samostana svetoga Bartula imenom Donat, koji je s ostalim nazočnicima povelju i podpisao.

Pošto se na hrvatsko prijestolje voljom Boga i naroda uspeo blažene uspomene kralj Dmitar Zvonimir, premjestio je svoju prijestolnicu u Knin. Tu je u kraljevskom dvorcu kod crkve svete Marije izdao darovnicu samostanu redovnica svetoga Benedikta u Splitu, u nazočnosti svjedoka: splitskoga nadbiskupa Lovre, hrvatskoga biskupa Petra, zadarskoga biskupa Stjepana, trogirskoga biskupa Ivana, opata svetoga Bartula imenom Petra, biogradskoga opata Dominika, kninskoga župana tepčije Jurine i poljičkoga župana Višena.

Posljednjom svojom poveljom izdanom u Kninu isti kralj Dmitar Zvonimir potvrđuje opatici Čiki i njezinu samostanu u Zadru darovnicu kralja Petra Krešimira IV. Povelja je izdana u nazočnosti i u suglasju sa splitskim nadbiskupom Lovrom, hrvatskim biskupom Petrom, opatom svetoga Bartula Ivanom, ninskim biskupom Firminom i ostalim nazočnim biskupima, knezovima i županima.

U svom prijestolnu gradu Kninu kralj Zvonimir je imao kraljevsku posadu na čelu sa županom, kraljevsku pratnju i kraljevsku dvorsku kancelariju. Na čelu kraljevske kancelarije ili ureda bijaše biskup, koji je nosio naslov biskup Hrvata. Taj biskup Hrvata imađaše župe po čitavom Hrvatskom Kraljevstvu, jer je kao kraljevski biskup pratio kralja i njegov dvor kamo god su išli.

Kad su hrvatski kraljevi napustili Knin, u njemu je i dalje ostao sveti Bartul apostol kao kraljevski dokancelar. U njegovo su ime kanonici Kninskoga kaptola, kojima je bio zaštitnik, ovjeravali pečat u koji je bio utisnut lik državne isprave Hrvatskoga Kraljevstva i ostale javne isprave. Sveti Bartul i njegov Kapitul postadoše žarište iz kojega su se širile kulturne zrake na daleko i široko. Kanonička crkva svetoga Bartula na Kapitulu bila je i središte glagoljaštva, gdje su se izdavale povelje na glagoljici i glagoljski se spisi prevodili na latinski. Tako je Kaptol iz glagoljskoga izvornika preveo na latinski jezik novu oporuku Jakova Bribirskoga, koju je kasnije prepisao i Skradinski kaptol.

Kaptolski pečat s utisnutom slikom svetoga Bartula apostola, koja je bila znak Kninskoga kaptola, predavao se na čuvanje jednome od kanonika i taj se nazivao čuvarom pečata. Ovaj pečat bijaše kod svih u velikoj časti. Njime su se potvrđivali državni i kaptolski spisi, kraljevske povelje i darovnice, javne i posebničke isprave. Tako je to trajalo sve do početka šesnaestoga stoljeća, kada se Knina domogoše Turci.

Zbor kanonika Kninskoga kaptola uspostavio bijaše veliki hrvatski kralj Petar Krešimir IV. Svom hrvatskom biskupu i kanonicima rečenoga kaptola uredio je prostrano i ugodno boravište pokraj stolne crkve, u kojoj su s nižim svećenstvom molili danju i noću. Hrvatski biskup kao kraljevski dvorski biskup bio je kancelar Hrvatskoga

Kraljevstva i zbog toga poslije bana najugledniji velikaš u Kraljevstvu. Crkveno mu je bila podređena sva zemlja preko Velebita do Drave i Dunava.

Sveti Bartul kninski burno je živio, sve dok mu Turci ne srušiše svetište. Čujmo, što o tom njegovu životu pripovijeda istinita povijest. Kada je u jedanaestom stoljeću utemeljena kninska biskupija, crkva svete Marije u Polju tik grada Knina postala je prvostolnom crkvom. U njoj se nalazila i kapela svetoga Bartula. Kninski je biskup po odredbi Svete Stolice, a s dopuštenjem splitskoga nadbiskupa, zasnovao manji kaptol kanonika e da bi se što svečanije obavljalo bogoslužje i sve druge dužnosti kaptolske zajednice. Imađaše tada ovaj zborni kaptol ove kanonike dostojanstvenike: kanonika predstojnika, kanonika štilca, kanonika pjevača i kanonika nadzornika ili čuvara. Kanonik predstojnik zamjenjivao je biskupa u njegovoj odsutnosti.

Kako se grad Knin s vremenom širio a njegovo se stanovništvo povećavalo, stara prvostolna crkva svete Marije postajala je sve tjesnija. Stoga oko godine 1203. predstojnik kninskoga kaptola Dobroslav počinje gradnju nove velike i svečane prvostolne crkve na Kapitulu, gdje od devetoga stoljeća bijaše benediktinski samostan svetoga Bartula apostola. Gradnja je trajala sedamdeset godina. Nova prvostolnica bijaše dovršena u doba biskupa Nikole I., po domaću zvanoga Mikuš. Posvećena je svečano svetom Bartulu Apostolu. Tada Kninski kaptol i njegovi kanonici prijeđoše iz stare prvostolnice u novu. Iz latinskoga nadpisa kaptolskoga predstojnika Dobroslava, koji se nekada nalazio nad vratima nove prvostolnice, saznajemo da je crkva sagrađena »u čast Gospodinu i svetom Bartolomeju i najsvetijoj Mariji i svetom Petru«. Središnja lađa s glavnim oltarom bijaše posvećena prvozaštitniku prvostolnice svetom Bartulu, a druge dvije pobočne svetoj Mariji kao uspomena na stariju prvostolnicu i svetome Petru čija crkva bijaše u Petrovu polju nedaleko Knina.

U novoposvećenoj stolnoj crkvi svetoga Bartula, ljepolikoj trobrodnoj bazilici, nije se samo bogoslužilo. U njoj se obavljala i mnogovrsna javna djelatnost: svjedočenje, kupoprodaja posjeda i uvedba u njih, istražni postupak i razdjelba baštine, sastavba (što će reći sastavljanje), pisanje, prepisba (što će reći prepisivanje) te izdadba (što će reći izdavanje) svih vrsta javnih i posebničko-pravnih isprava na zahtjev hrvatskih i ugarskih kraljeva, hrvatskih banova i dobanova te hrvatskih velikaša i plemića.

Djelatnost Kninskoga kaptola bijaše dakle raznovrsna i opsežna. Prepisivao je kraljevske, banske, plemićke i druge isprave.Potvrđivao kupnju i prodaju, zamjenu i zalog posjeda. Uvodio u novostečene imutke i posjede. Njegovi kanonici izaslanici svjedočili su u tužbenim parnicama i na sudovima. Izvršavao je sve naloge i ispunjavao sve zahtjeve hrvatsko-ugarskih kraljeva i kraljica Ludvika I., Elizabete, Žigmunda, Matijaša Korvina i Vladislava II., hrvatskih banova i dobanova, velikaša i plemića Nelipića, Gorjanskih, Šubića Bribirskih, Zrinskih i Frankopana, Keglevića i drugih. Svu svoju djelatnost kaptolski su kanonici obavljali u kaptolskom uredu prvostolne crkve svetoga Bartula na Kapitulu.

Od sredine druge polovice četrnaestoga stoljeća Kninski je kaptol bio podpuno uređen kao i ostali tadašnji kaptoli u Hrvatskoj. Imao je sve četiri kanoničke časti u zvanju kanonika predstojnika, kanonika štilca, kanonika pjevača i kanonika nadzornika. A bijaše s njima i nekoliko svećenika, među kojima se spominju magistri ili učitelji.

Osobito važan zadatak imao je kanonik štilac, koji je sa svojim pomoćnikom obavljao sve poslove u svezi s pisanjem, prepisima i izdadbom svih kaptolskih isprava u prvostolnoj crkvi svetoga Bartula. Lik toga sveca bio je na kaptolskom pečatu prikazan s lica u svetačkom zlatokrugu, sa srpolikim nožem u desnoj ruci, unutar kapelice. Ista kapelica doima se kao oltarna slika sastavljena od dvaju stupova spojenih pri vrhu trioval nim lukom s križem na čelu. Unaokolo teče latinski nadpis krasnopisno napisan velikim gotičkim slovima.Prevedeno na lijepi naš hrvatski jezik u nadpisu se čita: Pečat kaptola kninske crkve. S takvim manjim pečatom ili visećim izvornim kninski je prvostolni kaptol svetoga Bartula ovjerio sve javne i posebničke isprave koje je izdao od god. 1514.

Mnoge je i premnoge isprave sveti Bartul ovjerio svojim pečatom. Među čuvarima toga pečata u jednom spisu Apostolske stolice upućenu zadarskom nadbiskupskom uredu spominje se kanonik Kninskoga kaptola Vid Šubić. Šubići su bili jedan od dvanaest prastarih hrvatskih plemićkih rodova, koje je živjelo u Bribirskoj župi od dolaska Hrvata. Starohrvatsko pleme Šubić podrijetlom je čiste hrvatske krvi, niklo iz hrvatskoga gnijezda i ostalo hrvatsko do posljednjega svoga daha. Prvi poznati župan Bribirski iz roda Šubića bio je Budić, koji je upravljao Bribirskom županom u doba kralja Petra Krešimira IV. Velikoga i uz to obavljao dvorsku službu kraljeva posteljnika. Šubići su bili u rodbinskim svezama s kraljem Zvonimirom. Najslavniji od roda Šubića Bribirskih bio je Pavao I., ban čitave Hrvatske i gospodar čitave Bosne. On je pod svojim banskim žezlom ujedinio sve hrvatske zemlje kojima su nekada vladali kraljevi hrvatske krvi. Rečeni ban Pavao kovao je i vlastiti novac. Njemu su kao vrhovnom sudcu dolazili iz svih hrvatskih krajeva potišteni i progonjeni pravdu pitajući. Iako si nije stavio kraljevsku krunu na glavu, bio je stvarni nezavisni hrvatski vladar po onoj kako kaže stara hrvatska izreka: ban je Hrvatima kralj. U doba vladanja Pavla Šubića zemlja se mjerila šačicama po hrvatskoj mjeri. Jedna se grana Šubića Bribirskih po gradu Zrinu u dolnjem Pounju prozvala Zrinski.

Od tolikih znanih i neznanih isprava sveti Bartul je, na molbu udovice kneza Nelipića Margarete, ovjerio jednu ispravu hrvatskoga i ugarskoga kralja Ludovika. Kninski su kanonici, na molbu Franje Berislavića, staratelja braće siročadi iz kuće Mrnavića, dali prepisati važnu povlasticu koju je kralj Hrvatske i Ugarske Matijaš Korvin godine 1458. podijelio rodu Mrnavića, »dobro upoznatu, neoštećenu niti starinom iskvarenu« , usporedivši svoj prijepis s izvornikom. Potom su prijepis ovjerili pečatom svetoga Bartula, a podpisala su ga dvojica ovlaštenih kanonika stavivši nadnevak: »Dano u Kninu u našoj prvostolnoj crkvi na svečanu sastanku Kaptola na dan blagdana svetoga Ladislava kralja, godine od utjelovljenja Gospodnjega tisuću petstotina četrnaeste«. Na malo prije spomenuti prijepis kanonici podpisnici stavili su viseći jednostruki voštani pečat na dvojakoj vrbci boje žute i zelene s utisnutom slikom svetoga Bartula apostola.

Od svetoga Bartula pomoć je zatražio šibenski plemić Saracen, zatvoren bez ikakve krivnje. Kninski kaptol na to upućuje ovjereni prijepis isprave hrvatske kraljice Elizabete kraljevskomu stjegonoši Detriku Bubeku s nalogom, da rečenoga plemića oslobodi iz zatvora. U prvostolnici svetoga Bartula sastavljena bijaše isprava kojom Kaptol kninski posvjedočuje kako krbavski knez Karlo, nekada ban Dalmacije i Hrvatske, sa sinovima i rodbinom, u ime naknade za ubijena otca daje Franku, sinu Danijela Pijaića od Sopkovića, šest ždrijebova zemlje u vrijednosti od šesto dukata.

Sveti Bartul imao je i svoje zastupnike. Jedan od tih zastupnika bijaše zadarski trgovac Ivan pokojnoga Ostoje, koji je zastupao kanonički zbor crkve svetoga Bartula. Toga istoga trgovca Ivana uzeo je za svoga zakonita zastupnika u svim poslovima arcidakon lapački Matija, kasnije imenovan kanonikom stolne crkve svetoga Bartula na Kapitulu.

U spisima Kninskoga kaptola spominje se godine 1464. »svećenik zbora naše crkve svetoga Bartula gospodin Pavao Utišenić«. Plemićki rod Utišenića iz kojega potječe narečeni kanonik Pavao kasnije bijaše proslavio glasoviti stožernik rimske crkve Juraj Utišenić, pavlin, poznat i pod imenom Brat Juraj. Bio je on veliki državnik i ugledni crkveni dostojanstvenik. Rođen u gradu Kamićku na rijeci Krki, nikada nije zatajio svoje hrvatsko podrijetlo niti svoj narod. Na ulaznim vratima jednoga svoga dvorca uklesao je svoj grb i latinski nadpis, koji počinje riječima: »Brat Juraj, dijete Hrvatske«. Na pokrajnim vratima istoga dvorca dao je uklesati stihove u kojima kaže, da je »rođen od hrvatskoga debla«.

Naš sveti Bartolomej se u Hrvatskoj toliko pohrvatio, što posvjedočuje i njegovo ime Bartul, da ga možemo ubrojiti među hrvatske svece. U znak osobita štovanja prema njemu kninski su ga kanonici uzeli za svoga zaštitnika, posvetivši mu veliku i lijepu trobrodnu baziliku na Kapitulu. Da bi to svima i svakome dali na znanje, njegov su lik urezali na kaptolski pečat. Svaka takvim pečatom ovjerena isprava, bila ona izvornik ili prijepis, dostojna bijaše povjerenja. Sam pečat kao sredstvo javne vjere imao je snagu mjesta dostojna povjerenja i dokazanu moć na čitavu području hrvatskoga kraljevstva a također i na području ugarskoga kraljevstva i pripadao je takozvanim velikim izvornim pečatima.

Od pečata svetoga Bartula sačuvano ih je nekoliko, koji vise o pečatnim vrbcama od tkanog platna ili uzicama. Vrbce i uzice različitih su boja, a prevladavaju zagasitocrvena i izblijedjeložuta. Sami su pak pečati od smeđega ili svijetlosmeđega voska, bez protupečata. Pečatni okviri ili rubovi prilično su visoki i široki približno jedan centimetar. Jedan od sačuvanih pečata je kružnoga oblika, promjera četiri centimetra. Obrubljen je s dva niza sitnih bisera, unutarnji niz je podvostručen. Na tom je pečatu lik svetoga Bartula prikazan u zlatokrugu, ili po prahrvatsku jeziku u hvarani, sa srpolikim nožem u desnoj ruci. Nož je taj simbol, koji podsjeća na mučeničku smrt svetoga Bartolomeja u Armeniji ili na povratku iz nje.

Ovo naše izvješće, napisano suhim jezikom i slogom bez kićenih ukrasnih pridjeva i slikovitih inoslovki, potvrđuje da je naš sveti Bartul iz Knina bio veoma zaposlen. A ponekad i potišten. Naslušao se on toliko jada i nevolja, zaklinjućih molbi i očajničkih jauka. Prošavši i sam kroz ruke deračâ ljudskih kožâ, bijaše osjetljiv na tuđe muke. Iako svetac, pokušao je kadkada zaboraviti nevolje i jade ovoga svijeta. Ne zamjerimo mu stoga, što se od vremena do vremena pokušao razbribrižiti. Osobito na svoj blagdan 24. kolovoza, kad se u Kninu održavahu godišnji sajmovi.

Na kninske se sajmove dolazilo iz bliza i iz daleka. Trgovalo se tu svim i svačim. Ne samo ovcama, kozama, svinjama, konjima i rogatim blagom. Nego i ljudima. Siromašni su svoju djecu davali u službu bogatima. Kršne su mladiće za par zlatnika novačili u stalnu i opasnu vojničku službu. Jaki su prodavali ono jedino što su imali, snagu svojih mišićavih ruku. Nu na tim se sajmovima i pjevalo i plesalo, igralo i veselilo. Pučki pjevači što se skitahu od grada do grada, od Sinja do Knina, uz gusle javorove pivahu pisme od hrabrenih junaka i lipih divojaka. Ćekve i ćekve rujnoga

vinca ispijahu se iz bukara. Udaraše brigu na veselje i veliko i malo. A s njima i naš sveti Bartul.

A onda se krvavo kopito tursko okomi na Knin. Svit se konča. Sunce jur zahodi. Pravda gine, tmina ishodi. Vrag jur svoju vojsku skupno vodi. Dolazi dan, kad će se ispuniti strašne svetopisamske riječi.

(nastavlja se)

Rajmund KUPAREO

Iz moje pjesmohrane

Lopoči još pjevaju

Fra Lucijanu (Zagreb, 1977.)

Kad bi se spojili dani,
vjekovi bi užurbani
zastali na vječnosti rubu.
Povijest naših rana
na starom bi dubu
bila urezana.
Riječi bi postale srne
(daleko od krvavih ruku),
u šume bi prodrle crne,
u sjaju da dovuku
ljeta ušutkana.
Lopoči bi u samoći
pjevali na izdisaju.

Via crucis brevissima

(Zareb 1978.)

Na križ nas nisu htjeli osuditi,
jer ga nosimo od rođenja,
al' šutnju su nam mogli dosuditi
morskih dubina.
Od naših se uzdaha još i danas ljulja
plava površina.

(Bilješka: Pjesma LOPOČI JOŠ PJEVAJU poslana je fra Lucijanu Kordiću još dok je bio u Švicarskoj, na čemu mi je srdačno zahvalio).

Društvo »Hrvatska žena«

Dobrotvorna ženska (gospojinska) društva među hrvatskim katoličkim životom osnivaju se već od sredine XIX. st. Zahvaljujući ugledu osnivača, kakav su uživali u svim hrvatskim krugovima, plemenitosti njihovih pobuda, ciljeva i zadataka, dragovoljnim i društvenim radom ova društva bila su ne samo preteča nego i uzor i društvu »Hrvatska žena«. Inicijativom američkih Hrvatica najprije je osnovano društvo »Hrvatica Katarine grofice Zrinjski«. Otprilike dva do tri mjeseca kasnije iste osnivačice osnovale su 1921. god. i društvo »Hrvatska žena«. Djelatnost društva bila je prvenstveno dobrotvorna, »namijenjena hrvatskoj sirotinji«, »katoličkom životu«, »dobrim Hrvaticama bez imetka«. Prema Pravilima odobrenim 21. V. 1921. g. postavljeni su zadaci društva: »da goji među hrvatskim ženama smisao za društvenost, koja će rađati inicijativom i akcijom na nacionalnom i feminističkom polju, na polju čovječnosti, prosvjećivanja, morala, narodnog zdravlja, društvenosti i prirode«. Pravila društva iz 1928. g. imaju iste zadatke: rad na socijalnom, humanitarnom, kulturnom, prosvjetnom i nacionalnom polju, ali ne spominju više feminističku konotaciju.

Materijalna sredstva društvo »Hrvatska žena« (naziv prema Pravilima iz 1928. g.) stjecalo je redovnim prihodima od članarine, zabava, darova, temeljne glavnice, potpore, vlastitih izdanja i sl.

Za prvu predsjednicu (1921. g) izabrana je Zora pl. Trnski (kći »ilirca« Ivana pl. Trnskog), za podpredsjednicu Ivka barunica Ožegović i gđa. Marija Kumičić (udova književnika Eugena Kumičića), za tajnicu gđa. Slava Furst, za blagajnicu gđa. Olga Barić, a za odbornice gđe. Marija Radić (supruga Stjepana Radića), Julijana Galić, Jelislava Horvat (supruga povjesničara dra. Rudolfa Horvata), Anka pl. Teklić, Jelka Basariček, Marija Kovačević-Milanova, Josipa Posilović, Draga Karlović, Anka pl. Kašner i Marija Čepulić.

Od prvog javnog nastupa »Hrvatske žene«, tj. od 5. lipnja 1921., kada su na poziv »Braće hrvatskog zmaja« prisustvovale slavlju 300. obljetnice rođenja baruna Petra Zrinjskog u Vrbovcu te posveti barjaka hrvatskog pjevačkog društva »Petar Zrinjski«, a kojem je kumovala gđa. Ivka barunica Ožegović, »Hrvatska žena« nebrojeno puta bila je među prvima u svakoj hrvatskoj rodoljubnoj akciji.

Nakon osnivanja »Društva hrvatske žene« 1921. g. u Zagrebu, osnivaju se mnoge podružnice i u ostalim hrvatskim krajevima. Prva podružnica osnovana je u Petrinji, zatim se osnivaju društva u Požegi, Karlovcu, Sisku, Daruvaru, Brodu na Savi, Gospiću, Ogulinu, Kostajnici, Glini, Jastrebarskom, Vukovaru i drugim gradovima. Pobudu za osnutak u Osijeku dobile su ugledne osječke Hrvatice (Fichtner, Levačić, Mayer i Glembay) prigodom održavanja skupštine »Saveza hrvatskih učiteljskih društava« u srpnju 1921. g. (osnivačka skupština održana je 1921. u Osijeku). Sarajevske Hrvatice najprije su bile organizirane u ženskoj podružnici »Napretka«. Nezadovoljne radom, osnivaju žensko nacionalno društvo 1922. g. s istim ciljem i svrhom koju ima i »Napredak« (hrvatsko kulturno društvo u Sarajevu), s tom razlikom

što je novo društvo imalo zadaću da se »stara o ženskom hrvatskom podmlatku«. U dogovoru s »Društvom hrvatska žena« uzeta su ista Pravila i prihvaćeno isto ime, a za predsjednicu imenovana Jagoda Truhelka, uvažena hrvatska književnica i dugogodišnja odgojiteljica ženske mladeži u Hrvatskoj i Bosni, profesorica »Ženske učiteljske škole« u Sarajevu. Bilo je i slučajeva da je pokoje starije društvo, npr. »Dobrotvorno gospojinsko društvo« (osnovano 1891. g.) u Vinkovcima, promijenilo ime u društvo »Hrvatska žena«, (što je učinilo i društvo »Varaždinskih Hrvatica« promijenivši na god. skupštini 1938. g. ime u društvo »Hrvatska žena«).

Društvo »Hrvatska žena« ubrzo se pročulo po svom dobrotvornom i kulturnom radu, tako da se ogranci osnivaju i u Derventi, Tuzli, Zenici, Doboju, Mostaru i dr. Nakon prvog euharistijskog kongresa, održanog u Zagrebu 1930. g., na kojem je bio prisutan velik broj Hrvatica, došlo je do ideje da se društva osnivaju u Vojvodini (Sombor, Subotica i dr.). Bulićeva proslava u Zagrebu, 1935. g. koju je organizirala »Hrvatska žena«, otvorila je put društvu u Dalmaciji. Nakon te proslave osnovano je društvo u Splitu i Hvaru (1936. g.).

Glas o djelatnosti »Hrvatske žene« preletio je preko Oceana u Ameriku i Austriju. Na poticaj gđe. Vilme Strunjak (rod. Zagrepčanke), 1936. g. bilo je osnovano 15 grana »Hrvatske žene« sa sjedištem u Pittsburghu, Clevelandu, Braddocku, Milwaukeju, Detroitu, Chicagu, Daytonu itd. Grana br. 1 u Chicagu osnovana je 27. 1. 1929. g. Po uzoru na granu 1 u Chicagu širom Amerike bilo je osnovano 26 grana.

Društva su bila posve samostalna u svom djelovanju i neovisno jedno od drugog donosila svoj program rada, idejno su ipak društva »Hrvatska žena« bila povezana, jer im je svima svrha bila ista: prosvjetnim, socijalnim i kulturnim radom služiti hrvatskom narodu. Društvo »Hrvatska žena« bilo je ponajprije čuvar hrvatske kulture i povijesti. Možemo reći da nije bilo javne manifestacije kod koje »Hrvatska žena« nije aktivno sudjelovala. Mnoge akcije ovo društvo je pokrenulo, provelo, ostvarilo samostalno ili zajedno sa sestrinskim društvima: društvom »Katarine grofice Zrinjski« i društvom »Hrvatsko srce« (osnovala ga Marija Radić 1936. g.) te društvima »Braća hrvatskog zmaja«, »Hrvatskim Sokolom« i dr. Društvo je održalo bezbroj proslava i komemoracija, odužilo se dužnim štovanjem zaslužnim velikanima, a na prosvjetnom polju nizom predavanja u prvom redu za svoje članice, a posebno je značajan rad na socijalnom polju. Zato ćemo iz povijesti ovog rodoljubnog društva spomenuti samo najvažnije činjenice.

Povodom proslave 1000. godišnjice hrvatskog Kraljevstva, 1925. g. društvo »Hrvatska žena« sudjelovalo je sa svojim prilozima za gradnju bazilike na Duvanjskom polju. Potpomagalo je obnovu crkve na Ksaveru u Zagrebu (1925. g.), zatim gradnju »Hrvatskog doma« u Vukovaru, pružilo pomoć za gradnju »Doma Marija Jambrišak« u Zagrebu, za podignuće spomen-ploče dr. Isi Kršnjavome u Našicama, Josipu Runjaninu u Vinkovcima, spomen ploče u Križevcima, gradnju kapele Majke Božje Kraljice Hrvata na Sljemenu, crkve u Šidu, skupljalo za gradnju »Hrvatskog doma« u Banjaluci, Osijeku, Katoličkog doma u Kragujevcu. Za obnovu Ozlja – grada i za podignuće spomenika biskupu J. J. Strossmayeru (1926.), don Frani Buliću (1935), Eugenu Kumičiću (1937.) u Zagrebu, te Stjepanu Radiću (1938.) u Petrinji itd. Pored tog svog velikog rada društvo »Hrvatska žena« potpomagalo je razne hrvatske institucije bilo prigodom osnutka ili kada se ukazala potreba.

Za svoj rad na humanitarnom polju društvo je steklo velike simpatije u hrvatskom narodu. Kada je 1922. g., uslijed velike suše u Dalmaciji zaprijetila pogibelj

od gladi, društvo je poslalo pripomoć postradalima, pokrenulo veliku sabirnu akciju za postradalu hercegovačku djecu. 1927. g. Članice društva potpomagale su bolesne i nemoćne. Pomoć je stizala bilo da se radilo o gradnji staračkog doma ili pomaganju siromašnih učenica »Više djevojačke škole« u Osijeku. Preko društva »Hrvatska žena« pokrenuta je 1931. g. akcija za zimsku pomoć i prehranu nezaposlenog radništva. Društvo je pokrenulo i proslavu »Majčinog dana« (1932.). Skupljajući potporu za siromašne majke, Društvo je priređivalo svake godine zabave, čajanke, cvjetni korzo; dobitak od svih priredbi (o Božiću, Uskrsu) išao je u dobrotvorne svrhe.

Društvo »Hrvatska žena« proširilo je svoje djelovanje i na prosvjetnom polju. Organiziralo je brojna predavanja istaknutih kulturnih i javnih djelatnika, koje je pružalo članicama pouku i informacije na različitim poljima znanosti. Kao predavači isticali su se: dr Rudolf Horvat, dr David Karlović, gđa Pava Laxa, prof. Marija Jambrišak, dr Franjo Bučar, dr Andrija Živković, dr Zdenka Smrekar, dr Ćiro Truhelka, Jagoda Truhelka, prof. Gjuro Szabo, dr Gjuro Kumičić, Marija Kumičić, gđa Zdenka Jušić-Seunik, direktor »Hrvatskog radiše« i dr. predavači.

Vjerna svom prosvjetnom programu »Hrvatska žena« nije propustila ni izdavanje knjiga hrvatskih spasiteljica. Tako su objelodanjene knjige Marije Kumičić, Josipe Glembay, Jagode Truhelke, a dr. Zdenka Smrekar izdavala je i uređivala od 1935-1938. g. lista »Naša žena«. Društvo »Hrvatska žena« priređivalo je mnoge komemoracije i matineje u spomen hrvatskih mučenika Petra Zrinjskog i kneza Frane Frankopana, Ante Starčevića i mnogih hrvatskih pjesnika, književnika, uz sudjelovanje uglednih kazališnih, glazbenih i pjevačkih umjetnika te drugih hrvatskih društava.

Društvu nije bila svrha političko, odnosno stranačko djelovanje, ali zbog zajedničkih istupa s pripadnicima HRSS prilikom proslava obljetnicâ ili sudjelovanja u demonstracijama, te isticanja ideja (udružene opozicije) Hrvatskog bloka, aluzijâ antidinastičkog prizvuka i govorima svojih prvakinja, »Hrvatska žena« je povremeno zabranjivana kao nacionalističko i separatističko udruženje. Kad su, nakon osnutka »Ženske loze« Hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta 17. studenog 1941., matici »Hrvatske žene« u Zagrebu, a nakon njezina 22-godišnjeg dobrotvornog, kulturno-prosvjetnog i rodoljubnog rada, oduzete društvene prostorije (u Patačićkinoj ul. 1-b) društvo »Hrvatska žena« se odlučilo, prema »Zakonskoj odredbi o imovini razpuštenih i preustrojenih društava« (objavljeno u N. N. od 5.V.1943. g.), na likvidaciju (ukinuće) društva.

Od 1943. do 1990. g. rad društva »Hrvatska žena« i njenih ogranaka je zamro, ali je u iseljeništvu nastavljen kontinuirano. Američko društvo »Hrvatska žena« u Chicagu grana br. 1. oduvijek je uspješno surađivalo i sa sestrinskim društvima u domovini. Redovito je davalo u fond matice u Zagrebu za dobrotvorne i kulturne svrhe u staroj domovini. Društvo je širilo hrvatsku svijest i društvenost između svojih članica. U svojoj koloniji u Americi udruga je pomagala svoju hrvatsku crkvu i školu, kulturna društva; njeno djelovanje poznato je po djelima milosrđa, tj. pomoći potrebnim obiteljima i pojedincima. U ratno i poratno vrijeme društvo je radilo za crveni križ. Vremenom se većina grana (bilo ih je 26) ugasila i dalje je najaktivnija i najbrojnija grana 1 u Chicagu.

Prilika je da se sa zahvalnošću prisjetimo gđe. Marije Zuro, dugogodišnje predsjednice, koja je društvo vodila punih 30 godina. Od 1975. god. društvo uspješno vode gđe. Danica Glavaš i Zlata Ivezić.

Nakon prvih demokratskih višestranačkih izbora u Hrvatskoj i sada u domovinskom ratu, dijaspora je usmjerila svoj cjelokupni rad za pomoć ratom zahvaćenoj domovini Hrvatskoj. Požrtvovnim radom članica društva »Hrvatska žena« i uz veliku pomoć župljana i svećenika hrvatske župe Sv. Jeronima u Chicagu, u domovinu je upućena izdašna humanitarna pomoć, uglavnom u hrani i lijekovima, namijenjena žrtvama rata: invalidima, ranjenima, ratnoj siročadi, našim prognanicima i izbjeglicama.

Američke Hrvatice inicirale su ponovno osnivanje društva »Hrvatska žena« u domovini. Tako je 8. rujna 1990. g. obnovljen rad grane »Hrvatska žena« u Petrinji, a 25. studenoga 1990. g. rad grane u Sesvetama. Nakon toga društvo »Hrvatska žena« ubrzo se razgranalo širom Hrvatske. Društvo je započelo prikupljanjem pomoći socijalno nezbrinutim obiteljima (»Božićni dar« a od rujna mjeseca 1991., kada je pokrenulo opsežnu akciju »Pomoć za Hrvatsku«, razvilo opsežnu aktivnost na pružanju pomoći prognanim i izbjeglim obiteljima, pomoći braniteljima (do brige za ratnu siročad, invalide i sl.). Ostvarena je suradnja Društva s hrvatskim klubovima u inozemstvu, Centrima za socijalnu skrb, Crvenim križem, Caritasom i dr. organizacijama. Društvo »Hrvatska žena« već do sada postiglo je izuzetne rezultate u radu. »Hrvatska žena« je domoljubno, dobrotvorno, kulturno i prosvjetno društvo, okrenuto obitelji i radu na temeljima kršćanske civilizacije, te kroz razne oblike djelovanja nastoji doprinijeti boljem položaju i ulozi žene u svim segmentima društva.

Ivanka KIPČIĆ

Ljubavi

Nedokučiva pjesmo u prozi,
preglasna tužaljko
vjetra,
lađo neotporna na oluje,
ti koja se zaustavljaš u svakoj luci
čas tiho, čas bijesno
zavodeći putnike,
zarobljenice u okovima vječnosti.
Osvetnice,
prijateljice nemira
zašto li posjeti moj stan?
Želio bih da te ne znam,
a možda i ne znam?

Ta ti si samo prikaza
ispala iz mračnog tavana,
satkana od srebrne paučine
što se rasprsne
u lokvi suza.
Tko li te meni poslao,
vješta laži?

Laku noć ti želim,
misli sagorjela,
ishlapjela lokvo svježine.
Spavaj do nekog sretnijeg časa.

Josip ROGIN

Desnoruki ljevičar u Jugi

Svašta mama rodi. Ispočetka smo svi zgužvani, goluždravi, modrikasti poput punoglavaca, a onda poslije napredujemo svaki u svom pravcu. Jedni odu u kapitaliste, drugi u ekstremiste, ljevičari lijevo, desničari desno, a većina po sredini. Jedino je budalama svejedno, a ostali se živciraju.

Najčudniju mustricu pod nebeskom kapom sreo sam jednog ljeta u Opatiji, i to u kockarnici, sasvim u predvorju gdje je bilo postavljeno desetak jednorukih Jackova. Neki dugajlija potezao je ručicu s toliko takta, mašina je zadovoljno prela i gutala dinarsku valutu. Onda je tip opsovao na armenskom i starogrčkom i počeo sipati prostote na nekim mrtvim jezicima. Prišao sam mu i uljudno mu pokušao objasniti na slabom engleskom kako su u Jugoslaviji aparati naštimani tako da gutaju novac samo zato što nam je niski dohodak po glavi stanovnika, naravno u dolarima. Dugajlija je na francuskom procijedio: »Merde«, što je bolje da se i ne prevodi, ali većina će znati da se radi o govnu, a to je jedna od najtežih kletvi na francuskom, jer Gali su oduvijek bili kulturan narod. Konačno, oni su izmislili i giljotinu iz čisto kulturno-higijenskih razloga.

Kit mi se predstavio kao Paul Stuck što bi prevedeno na hrvatski bilo Pavao Štuk (skraćena verzija topa). Kit je predsjednik nacional-socijaldemokratske partije na istočnoj obali Amerike, a u Jugoslaviju je došao istražiti neke finese komunizma. Što je dulje gledao sve mu je manje bilo jasno.

Uzalud govori sedam jezika, izgubio je kod nas ideale i povjerenje u Hegela i Spinozu. Ljeto smo proveli zajedno na račun američke multinacionalne kompanije G.M. International. Objasnio sam mu sve što sam znao i sada više ništa ne znam, samo znam da sam počasni član desnorukih ljevičara Amerike.

Milan RADIĆ

Dušni dan

Svi su mrtvi
sada duše
i njihov je
dan
i snivaju
vječni
san.

Kraj imena
i prezimena
gdje je nekad bila sreća,
sada gori svijeća.

Na grobljima svuda
puno cvijeća
i tisuće
svijeća.

Josip ROGIN

Feder – cvike i Santa Barbara

Moja tiha ulica je šiznula i postala još tiša. U predvečerje svi sjede ispred ekrana i gledaju trakavicu iz holivudske ČMLJ-Ž produkcije. Baš ovog časa ide 240. nastavak. Djeca koja su se rodila u zadnjih godinu dana nose imena junaka i junakinja iz sapunske opere. Nedavno je skinuta serija »Dinastija« i »Dallas«, dječica iz tog vremena već su napredna toliko da svoje bližnje mogu slati do sto đavola.

Na Balkanu i rubu Srednje Europe već je dugo običaj da djeca do četvrte, pete godine života mogu pjevati što žele, mogu domovinskom japi pokazati dugi nos i reći mu da liči na pingvina, mogu izvesti puč i rimske bakanalije, a svakodnevno psovanje, to je već folklor.

Mala Aleksis već je izašla iz tog okvira i za politički atentat dobila bi već 25 po turu. Ovi novi iz zadnjih epizoda još zasada idu gu-gu, ali već sasvim pristojno pljuju rodbini u lice i puštaju vjetrove kad se za svečanim stolom skupi obitelj.

Jako je poželjno zvati se Mason, Cruz, Gina, Sofija, samo nikako da zapamtim ime onog tipa koji tako maestralno igra ulogu državnog tužioca – kretena kojeg bih i ja, usprkos jednoj od Božjih zapovijedi, mogao upucati u času kada mi krv udari u glavu. Već se mjesecima raspravlja tko je tko a tko je protiv koga. Padaju i oklade hoće li do vikenda biti otkrivena zavjera protiv glavnog protagoniste i tko će izvući kraći kraj.

Da bih mogao podnijeti tu imbecilno morbidnu atmosferu moje tihe ulice, kupio sam si feder-cviker sa zlatnim okvirom od 18-karatnog zlata, nadajući se kako će me konačno primijetiti, ako ne mene, barem moje cvike koje mi toliko leženo drijemaju na nosu da je to Božje čudo.

Ništa od primjećivanja. Najdalje sam dogurao, glede mog identiteta, kad mi je jedna dama koja ispred očiju nosi dvije pepeljare, rekla da ličim na Teda.

Nije golubice, kažem, zar ne vidiš da sam pljunuti Kruz.

Marijan VOGRINEC

Sjeme Ivanovo

Riječ
koja u početku bijaše
kojoj konca nema u njedrima svijeta
riječ ta
ubojito će grade
suditi zlu
To je to srce
pakranskim vodama u kremen zbijeno
i mačem nepokoreno
U obrani drevna Ivanova bedema
sve muze redom ustaju
Grad ranjen
garav
a nepobijeđen na svomu slavonskom zapadu
Iz riječi i ruke
blistava zvijezda
Feniks odjednom
Ivanovo sjeme
opet se
u plodan klas i hranjiv
razrasta.

Živan BEZIĆ

Etički principi

(u medicinskoj deontologiji)

Prije nego uđemo u razmatranje etičkih principa potrebno je biti na čistu što su to »principi« uopće.

Tu riječ smo posudili iz lat. jezika, gdje »principium« znači počelo i načelo. Jedan dakle latinski leksem nosi u sebi dva semema. Mi smo Hrvati u stanju oba semema izraziti posebnim leksemima, pa zato princip prevodimo s izrazima počelo i načelo.[1]

Počelo i načelo

Što je *počelo?* To je početak nekog zbivanja, ono što je u nizu događanja prvo (ἀρχή, primum). Bez počela ne može biti nikakvo bivovanje ni zbivanje. Početak je začetak bivanja, izvorište rijeke ili niza događanja.

Tako je u fizičkom i metafizičkom redu (gdje se nalazi prapočelo ili prauzrok svega). Posebno u antropologiji. U nizu zbivanja koja imaju psihičko počelo — a to su sva ljudska djela — njihov je pravi začetak i početak u inteligenciji i volji čovjeka. Svako ljudsko djelo se začne najprije u mislima i namjerama djelatnika, a onda se rađa u akciji.

Na početku svega dakle stoji misao, zamisao, nakana, cilj. »In principio erat verbum...« tvrdi Evanđelist. Nema ni ljudske prakse, osobito etičke, bez umnog djelovanja začeta u cilju. Prvo i pravo počelo — prapočelo — jest ono koje se kao motiv začelo u nečijoj glavi i stoji »na čelu« svake akcije.

Zbog toga takvo počelo nazivamo i *načelo.* Načelo je stvarno najprvotnije počelo, pravi princip djelovanja. Načelo određuje počelo. Ono stoji na početku i svršetku svih naših zamisli, djelovanja i ostvarenja.

Načelo je ideja koja sve pokreće. Talijani je slikovito zovu »idea lucei, idea forza, idea azione«. Načelo je svjetlo koje kazuje put u tami kaotičnih mogućnosti. Ono je snaga koja motivira i stavlja u pokret ljudsku dinamiku. Napokon je i motorni pogon, energija koja dovodi akciju do kraja. Načelo je doista zvijezda-vodilja ljudskog djelovanja. Čovjeka bez načela mogli bismo usporediti lađi bez kormilara. Njega čeka, prije ili kasnije, samo brodolom.

Kao što je moguć život bez stvaralačkog načela tako nema ni etike bez principa. Oni su temelji kriterija etičkog prosuđivanja i djelovanja. Vrhovna su norma ljudskog vrednovanja i ponašanja, iz kojih izviru i prema kojima se orijentiraju sve ostale norme i dobra. Načela su konačno mjerilo, iskonski parametar i uzorna paradigma ljudskog života i morala.

Etika ima samo jedan konačni cilj i zato samo jedno osnovno načelo opstojanja, a to je **Dobro**. Samo ono što je dobro može biti cilj i temeljni aksiom etike. Dobro je načelo, počelo i mjerilo čitavog etičkog poimanja, vrednovanja i djelovanja. Jedino dobri i plemeniti **ciljevi**, uvijek usmjereni dobru, mogu biti principi morala.

Stoga se prvo i osnovno načelo etike može formulirati ovako: moralan čovjek treba *upoznati dobro, zavoljeti ga* i *ostvariti* u svome životu.

Sasvim je razumljivo da bez poznavanja dobra nije moguće ni zavoljeti ga ni ostvariti. Stoga je osnovna etička dužnost ljudske egzistencije upoznati egzistenciju dobra. Ove su dvije egzistencije bitno povezane. Upućene su jedna na drugu, a na strani ljudske egzistencije jest početak i počelo — spoznaja dobra.

Kad se spozna dobro u sebi, nije ga teško zavoljeti. Ono ima magičnu snagu i privlačnost. Ako je svaki »ens bonum«, onda je to i ljudsko biće. Ono ne može opstojati bez ljubavi i težnje prema dobru (makar je ono što izabire često samo prividno dobro). Čovjek je rođen iz dobrote jedne Ljubavi i od ljubavi te Dobrote i živi. Pače, samo za nju postoji i živi. I ne samo čovjek, nego sve što postoji. U tajni egzistencije krije se počelo i načelo: »L' Amor che muove il sole e l' altre stelle« (završetak Danteove Božanske Komedije).[2]

Spoznaja i ljubav dobra ostale bi jalove kad se ne bi pretvorile u djelo. Teorija se ostvaruje i usavršava u praksi, životu. Stoga je — rečeno zbito — osnovno etičko pravilo: *činiti dobro.* Samo dobro, uvijek dobro i svakome dobro!

U tu je svrhu čovjek obdaren **savješću**. Ona nam služi da kriterijem dobra osmislimo čitav svoj život i reguliramo svako svoje djelo. Savjest je osobni, subjektivni i konkretni regulator etike i morala. U svakoj dilemi i svakoj dvojbi ona nam diktira kao princip djelovanja: uvijek treba činiti dobro, nikada zlo!

Diktat savjesti je u povijesti morala poznat i u ovom obliku: »Učini drugome što bi želio da drugi učini tebi: nemoj nikada učiniti drugome što ne bi želio da on učini tebi«! To isto načelo je Evanđelje saželo i u svojoj »glavnoj zapovijedi«: Ljubi Boga iznad svega, a bližnjega svoga kao samog sebe!

Spomenuto gornje »zlatno pravilo« etike, izbjegavajući religiozni rječnik, Kant je poslije nazvao »kategoričkim imperativom«. On ga je na filozofski način izrazio (i zamutio) ovako: djeluj uvijek tako da maksima tvoga ponašanja može biti opći zakon.[3]

Obzirom na harmoniju etičkih načela i prakse sve bismo ljude mogli svrstati u tri tipa:

— moralan čovjek je onaj koji skladno i dosljedno sjedinjuje svoje principe i život (načela plus praksa):

— nemoralan je onaj koji ne živi po svojim etičkim načelima (načela minus praksa):

— amoralan nema ni načela ni etičke prakse, negativan je i u teoriji i u praksi, odrekao se je biti čovještva.

Čovjek bez etičkih načela i prakse nije na visini svoga čovještva, recidivira u životinjstvo.

Dobro je ontološki supstrat svega što postoji, bîtka uopće. U tome je ono jedno i jedinstveno. Kad se ontološko dobro konkretizira, dobiva raznolike pojavnosti i oblike, pa se može promatrati s raznih vidika.

S obzirom na onoga koji ga uživa dobro može biti privatno i opće. Po svom je obujmu dobro cjelovito ili djelomično, a obzirom na svoj intenzitet je savršeno ili manje savršeno (nesavršeno). U svojoj je svrhovitosti materijalne ili duhovne naravi, a prema svom podrijetlu je prirodno, ili kulturno. Dakako, mogući su još i, mnogi drugi aspekti s kojih se može sagledati svako dobro.

Neko dobro može biti korisno samo pojedincu ili pak čitavoj zajednici te tako u sebi nosi privatni ili opći značaj. Naravno, ljubav i pravda traže da svako dobro bude namijenjeno svakome, i pojedincu i zajednici. Pojedinac može naći punu sreću samo u zajedničkom i općem dobru (bonum commune). Zbog toga, katkad se dogodi sukob između privatnih i općih interesa, etika postavlja kao svoj princip *načelo općeg dobra.*

U zajedničkom životu prednost mora imati uvijek zajedničko i opće dobro. To su načelo poznavali i uvažavali i naši stari Dubrovčani. Njihov je povijesni prosperitet imao podlogu u duhu natpisa što je stajao na ulazu u gradsku vijećnicu: »Privatorum obliti, publica curate«! Slično načelo važi i za područje zdravstvene službe. Pojavi li se neka zarazna bolest (epidemija), opravdano je tražiti izolaciju bolesnih pojedinaca u korist općeg zdravlja.

Nekada se može dogoditi da jedan sastavni dio ugrožava dobro i opstanak cjeline. Na primjer: gangrena je zahvatila jedan tjelesni organ, što onda činiti? Tu nam onda dolazi u pomoć *načelo cjelovitosti* ili totaliteta. Cjelina je naime uvijek vrijednija od pojedinih dijelova.Čitav čovjek je važniji od nekoga njegova uda. Organizam ima prednost pred bilo kojim njegovim organom. To je razlog zašto se u kirurgiji mora često puta poduzeti amputacija nekog organa za dobro i spas cjeline.

Život nas koji put stavlja u položaj da možemo učiniti više dobrih djela, ali ne sva u istom času, pa se moramo opredijeliti samo za jedno od njih. Što ćemo učiniti u tom času? Tu nam dolazi u pomoć *načelo savršenstva*, tj. dužnost biranja onoga što je **bolje**. I dobro ima sva tri stupnja komparacije: dobro, bolje i najbolje. Svršeno je ono što je najbolje. Nije sasvim dobar čovjek koji oklijeva učiniti ono što je, u danim mogućnostima, najbolje. Banalan primjer nalazimo u davanju milostinje. Nije milostiv onaj koji daje minimum, već onaj koji pruža maksimum svojih mogućnosti.

Iz medicinskog područja ističem primjer dr. Alberta Schweitzera, plemenitog liječnika, teologa i filantropa. Nije se zadovoljio samo rutinskim liječenjem kao profesijom, on je bolesnicima posvetio cijeli život i za njih se potpuno žrtvovao. Napustio je sjajnu karijeru i udoban europski *comfort,* pošao je u Afriku (Lambaraine), otvorio leprozorij a poslije i čitavu bolnicu. S gubavcima je ostao do posljednjeg daha života.

Naravno da moralno savršenstvo zahtijeva odricanja i žrtve (askeza!). Zato ga ima tako malo među ljudima. Heroji i sveci su rijetke ribe.

Potpuno u skladu s načelom savršenstva stoji i *načelo hijerarhije* vrednota. Aksiologija poštuje svaku vrednotu, ali uviđa da među raznim dobrima, što nam ih nađu priroda i kultura, postoji i određena ljestvica vrednota. Neke su vrijednosti prvotnije od drugih a neke su drugotne, neke su važnije nego ostale itd. Napr. kad

moramo birati između duhovnih i materijalnih vrednota, častan će čovjek vazda dati prednost duhovnim dobrima. Kad bi se — opet primjera radi — jedan liječnik našao u iskušenju da zbog materijalne koristi (mita) zanemari zakone pravde i humanosti, ako je čestit bit će uvijek na strani pravde i čovječnosti.

Dogodi li se da dođu u sukob prirodni i pozitivni zakoni, na čiju će stranu stati moralan čovjek? Razumije se, na stranu prirodne etike. Klasičan primjer za to nalazimo u postupku kraljevne Antigone. Ona se usprotivila nepravednoj naredbi kralja Kreotona te je zbog akta humanosti prema pokojnom bratu taj čin platila svojim mladim životom.[4] Suvremene Antigone i Antigoni ne bi nikada smjeli učiniti nešto što je moralno zabranjeno makar bilo zakonski dozvoljeno, oni nikada ne gaze svoju savjest. Da je Antigona bila liječnica, slijedila bi hrabro svoju savjest i u bolnici te ne bi obavljala ono što je proti etike života, npr. abortuse.

Moderan čovjek se nalazi u sličnim etičkim dilemama i u vezi s tehnikom. Danas je tehnika u punom zamahu, ona se prepotentno nametnula i samim svojim stvaraocima. Mnogi naši suvremenici — učenjaci, tehnokrati i liječnici — kapitulirali su pred fascinacijom tehnike, pa joj daju prednost (parola: lex artis) na štetu etike (lex moralis). Tako strada etika.

Dakle, u dilemi ili etika ili tehnika važi načelo: *primat etike* nad tehnikom! Nije sve ono što je tehnički izvedivo moralno opravdano. Suvremenim izumima i pomagalima mi smo u stanju učiniti više zla nego dobra. Tehnički nas uspjesi zavode i navode na hazardne pokuse i manipulacije nad prirodnim zakonima. Dosta je samo sjetiti se onoga što sve u sebi krije krilatica »genetički inženjering« (umjetna oplodnja, križanje ljudskih i životinjskih vrsta, kloniranje, manipulacije genima i sl. stvari). Već smo na početku istaknuli da našim ponašanjem moraju upravljati samo ispravni i plemeniti ciljevi. A je li to dosta za punu moralnost? Mogu li se radi dobrih ciljeva upotrebljavati npr. zla sredstva? Na to pitanje nam odgovara načelo *integralnog dobra*. Ono što činimo mora biti u svemu, pa i u sredstvima kojima se služimo, dobro i plemenito. Nikada se ne smijemo služiti nečasnim sredstvima pod izlikom da želimo činiti dobro. Po zlu se nikada ne dolazi do dobra. Stara nas mudrost upozorava: »Bonum ex integra causa, malum ex quocumque defectu«.[5]

Renesansni političar Macchiavelli u svom djelu »Il Principe« učio je obrnuto: u dobre svrhe vladar može rabiti i nemoralna sredstva. Etika je takvo mišljenje jednoglasno odbacila kao odurni »makjavelizam«. Nažalost, makjavelizam se i dandanas obilno koristi. To sam se i sam uvjerio robujući u njemačkim logorima (uz ostale okrutnosti u Dachau su se obavljali medicinski pokusi nad logorašima). Makjavelizam i ovog časa agresivno caruje na ratištima Hrvatske, Bosne i Hercegovine. Sve je dozvoljeno da se uništi neprijatelj (osobito ako je Hrvat).

Kamo sreće da makjavelizam vlada samo na bojištu! A ima li ga i u našim bolnicama? Da li se i u njima vrše pokusi s bolesnim ljudima? Obavljaju li se »prekidi trudnoće« (koji bezazleni eufemizam za ubojstvo nerođene djece!)? A što je s eutanazijom (opet jedan biser licemjerja!)? Da li i u bolnice imaju pristup »plave kuverte«?

Usput napominjem: kao što postoje dobra i loša sredstva, jednako tako mogu postojati i tzv. indiferentna sredstva, a to su ona koja po sebi nisu ni dobra ni zla. Njima daje etičku kvalifikaciju njihova svrha. Ako nam dakle i u tehnici i u medicini po sebi ravnodušna sredstva mogu poslužiti u plemenite svrhe (npr. čuvanje života), ona time

postaju dobra i njima se možemo služiti mirne duše. Ako se takva sredstva namjenjuju zlim svrhama (uništavaju život i zdravlje) dobivaju kvalifikaciju zla i nemoralno je njima se služiti.

Kad već govorimo o ciljevima u etici, pred nas se postavlja staro pitanje: može li čovjek biti sredstvo za neke »više« ciljeve? Svi filozofi, svi teolozi i svi etičari (među njima osobito Kant) jednoglasno odgovaraju: nikada čovjek ne može i ne smije biti ničije sredstvo. On je najveće dobro ove Zemlje i on je cilj svemu što na njoj živi.[6] Čitava kultura, civilizacija, ekonomija, tehnika, pa tako i medicina imaju služiti čovjeku. U odnosu na čovjeka sve ostalo je puko sredstvo. To je *načelo humanosti*!

Hipokratova zakletva je najbolji primjer poštivanja principa humaniteta.

Zlo kao mogućnost

Već nam je poznato: ako postoji dobro, dužni smo ga upoznati, zavoljeti i činiti. A što, ako postoji i zlo? Hoćemo li i njega upoznati, zavoljeti i činiti? Odgovor je potpuno jasan: ako zlo postoji, svakako ga moramo upoznati i prepoznati. Pošto je zlo u sebi negativno, dobar ga čovjek ne može voljeti, a još manje činiti. Voljeti i činiti zlo može samo netko tko je u sebi zao. A takav onda sam sebe ekskomunicira iz područja etike i dobrote. On se opredjeljuje za tamno podzemlje zla i grijeha.

Budući pak da zlo postoji, ono je, nažalost, i naša mogućnost. Da ne bi od mogućnosti postalo i naša stvarnost, dužnost nam je da ga upoznamo i prepoznamo kao zlo. Drugim riječima moramo ga znati razlikovati od dobra. Odatle slijedeće etičko načelo glasi: treba znati *razlikovati dobro i zlo.*

Dobro i zlo nisu isto. Stoga tu bitnu razliku moramo poznavati i uvažavati. To razlikovanje je uostalom glavni zadatak etike. Poznato je od samih početaka čovječanstva. Na nj je oštrim riječima upozorio još i prorok Izaija: »Jao onima koji zlo nazivaju dobrim, a dobro zlim!« (Iz 5:20).

Teške posljedice namjernog nerazlikovanja dobra i zla iskusili su i prvi ljudi. Već na samom početku Biblije stoji zapisano kako je Stvoritelj nasred Edena postavio »stablo spoznaje dobra i zla« (Post 2:9). Bog im je zabranio da jedu s tog drveta jer ljudi nisu gospodari dobra i zla. Međutim, Adam i Eva su poslušali napasnika koji ih je uvjeravao: »Kad budete s njega jeli, otvorit će vam se oči i vi ćete biti kao bogovi koji razlučuju dobro i zlo« (ib. 3:5). Praljudi su se dali zavesti želeći biti »kao bogovi« koji jedino mogu postavljati kriterije razlikovanja dobra i zla. Određivanje dobra i zla je božanska, a ne ljudska prerogativa. Čovjek se ima pokoriti objektivnoj datosti, tj. božanskom moralnom zakonu. Dužnost mu je da poštuje prirodnu i zadanu razliku među onim što je u sebi zlo ili u sebi dobro. Međutim, prvi su se ljudi dali zavesti ohološću, htjeli su se postaviti iznad sfere i zla i tako su zagrizli u zabranjeno voće. Oči su im se doduše »otvorile«, ali prekasno.

Stoga se, u odnosu na dobro, moralni zakon formulira pozitivno: *treba uvijek činiti dobro.* U odnosu na zlo etičko načelo uzima oblik zabrane i kaže: *nikada se ne smije činiti zlo*! »Nikada« ne samo u vremenu, već i u prostoru (nigdje), a posebno u odnosu na bilo koje biće (nikome). Nagativno formulirani etički zakoni imaju apsolutnu vrijednost.

Onaj koji čini zlo zove se zlo-čin-ac. U toj hrvatskoj kovanici krije se i obujam i dubina zločinstva, tajna grijeha. Zločin je naime potpun i formalan kad je njegov

objekt neko »zlo« u sebi. Drugo: kad je zlo u na/»činu« kojim se vrši. I treće: kad se čini u zloj nakani (»ac« je jezični znak za tvorbeni i svjesni subjekt čina). Zlo ili grijeh, dakle, u sebi sadrži neki zao cilj, neki zao čin i neki zao objekt.

Zbog toga i prvo medicinsko pravilo od pamtivjeka glasi: »Primum non nocere« (prije svega ne smije se nanijeti nikakvo zlo pacijentu). Dakle, prva briga liječnika je da barem ne povrijedi bolesnika, pogotovo ne svjesno!

Ovo načelo — »nikada zlo« — najbolje je oprimjeriti petom zapovjedi Dekaloga: »Ne ubij!« Zar se baš nikada, nikoga, ni u kojem slučaju ne smije ubiti? Da, upravo tako: namjerno i svjesno se nikada i nikome ne smije oduzeti život. A što je sa slučajem samoobrane, kad si napadnut i u pogibelji je tvoj vlastiti život? Ni tada se ne smije ići za tim da se napadača ubije. Tebi je dozvoljeno da se braniš adekvatnom obranom, pa ako napadač pri tome izgubi život, ti za to nisi odgovoran, on sam snosi krivicu za izgubljeni život. Ali ni u opravdanoj samoobrani mi ne smijemo nikada željeti tuđu smrt. To bi bilo nemoralno.

A kako stoji s ratom? Zar se ni u ratu ne smije ubijati? Sasvim točno: ni u ratu se ne smije ubijati, pogotovo ne namjerno. Ako se radi o defenzivnom ratu, imamo pravo i dužnost braniti svoju ugroženu domovinu, ali bez direktne namjere da ubijemo neprijatelje. Imamo se pravo braniti svim sredstvima kojima se služi neprijatelj, pa ako dušmanin pri tome strada, krivnja je na njemu, sam je pokrenuo ratno ubijanje. A u nepravednom i agresivnom ratu ni jedan građanin po savjesti nije dužan sudjelovati.

Kad se govori o životu, kirurga će sigurno zanimati pitanje: kako se ravnati u kirurškim zahvatima, pogotovo ako su rizične za život? I kod operiranja važi načelo »ne ubij«, pa poduzeti operaciju sa sigurnim smrtnim ishodom nije etički opravdano. Ako je posrijedi samo mogućnost štete ili obični rizik, operaciju opravdava veće dobro bolesnika. I za kirurške zahvate vrijedi pravo organizma na samoobranu. Bolest imamo pravo smatrati agresorom (što u stvari jesu svi virusi, bakcili, bakterije, paraziti, tumor i sl.). U toj procjeni leži uostalom opravdanost svih antibiotika.[7]

Međutim se često, i u svagdašnjem životu i u medicinskoj praksi, možemo naći u teškoj situaciji da nam se istodobno nameću dva zla. Prisiljeni smo na akciju, a štogod poduzeli izgleda nam zlo i naopako. I uz najbolju namjeru i uz savjesnu pažnju svjesni smo da će rezultat obaju čina ispasti loše. Što da se radi?

I tu nam opet pomaže jedno staro etičko načelo: kad si prisiljen izvršiti dva različita čina, ali oba s lošim učinkom, onda između dva zla treba *birati manje zlo*! To nas uči i zdrav razum. Ako su već zla neizbježiva, onda je bolje da se zbude manje zlo. I ovdje nam biblijsko iskustvo pruža primjer. Kad su ono zavidna braća htjela ubiti Josipa Pravednoga, Ruben je predložio bacanje Josipovo u bunar a Juda prodaju u Egipat, samo zato da bi spasio bratu život (v. Post. 37). Između dva zla birali su manje.

Slično će postupiti i razuman liječnik. Često puta je prisiljen dati pacijentu lijek koji nije bezazlen (droga, opium, morfij ili psihofarmak), ali bez kojega nije moguća uspješna terapija. A kako će postupati prema bolesniku ako mu treba priopćiti gorku istinu: životu je kraj? U prvom redu neće nikada lagati (po principu: nikada zlo), a istina mu može otkriti u zadnji čas, postupno, u dozama i na najbezbolniji način a i uz pomoć rodbine i prijatelja.

Život je previše kompliciran pa nas može gurnuti i u druge gotovo nerješive položaje. Naime, mogući su čini s tzv. dvostrukim učinkom (duplex effectus), tj, s

jednim dobrim a s drugim lošim. Želeći postići određeno dobro, na neki način smo usput prisiljeni izvršiti i neko zlo. Evo tipična medicinska slučaja: da li izvesti prekid trudnoće (pobačaj) zbog majčina raka na maternici? Hoteći spasiti život majke (dobar učinak) ujedno uništavamo život fetusa (zao učinak). Zaista bolna dilema!

Elemente za rješavanje takve dileme pružaju nam slijedeća etička načela:

1. U odlučivanju moramo imati na umu *samo dobar cilj*: spasiti život majke i djeteta, nikako željeti smrt fetusa.

2. Obaviti *samo dobar čin*, ili barem neutralan, u korist majke, ali sve poduzeti da se djetetu ne nanese zlo (uz upotrebu raznih neophodnih medicinskih tehnika i sredstava).

3. Imati dovoljno *dobar razlog* za medicinski zahvat. U ovom slučaju taj je: ako ništa ne poduzmem, oba su života izgubljena. Kad mogu spasiti samo jedan život, uz rizik da drugi možda i strada, to mi je dovoljan razlog za akciju.

Konačan zaključak našeg razmatranja o principima možemo sažeti ovako: kadgod poduzimamo neko djelo, moramo držati na pameti »dobrost« cilja, samoga djela i sredstava kojima se služimo. U našem djelovanju se ne smijemo vladati prakticistički, situacijski, hedonistički ili utilitaristički. Odgovoran čovjek se uvijek vodi svojom savješću oslonjenom na prokušana etička načela. Tih je načela više (upravo smo ih nabrojili), ali sva se mogu svesti na jedno temeljno i vrhovno načelo koje glasi:

UVIJEK DOBRO, NIKADA ZLO!

Bilješke:

1. Nešto slično mogu i Francuzi svojim izrazima »le début« (početak) i »le but« (cilj, svrha).
2. »Ljubav koja pokreće sunce i ostale zvijezde«.
3. I. Kant, *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* (1785), II dio.
4. Ukratko iznosim sadržaj Sofoklove drame »*Antigona*«. Najprije je hrabra djevojka, protiv volje vlastite braće, pratila u progonstvo detroniziranog oca slijepog kralja Edipa i odano mu služila sve do očeve smrti. Povrativši se u rodnu Tebu, našla je braću krvavo zavađenu zbog prijestolja. Kako su oba poginula u međusobnom ratu, vlast je preuzeo njezin ujac Kreont, koji je jednom bratu priredio kraljevski sprovod a drugom bratu zabranio ukop. Antigona se usprotivila okrutnoj naredbi kralja (kao i svi Grci ona je smatrala da je časni ukop pokojnika prirodna obveza živih), pa je u noći tajno obavila sprovodni obred pokojnom bratu. Uhvaćena na djelu, po zapovijedi kraljevoj, bila je živa zakopana u grobnicu.
5. U slobodnom prijevodu: Dobrim se smatra ono što je u svakom pogledu dobro, a bilo koji nedostatak proizvodi zlo.
6. Napisao sam: čovjek je najveće dobro »ove Zemlje«. Stoga je i cilj samo ove Zemlje. No svaki se razuman čovjek pita: imam li i ja, kao čovjek, neki viši cilj? Ako nisam sam sebe ni stvorio ni rodio, imam li ja neko određenje izvan sebe? Iz kojeg je Dobra proključalo vrelo moje egzistencije? Ako sam najveće dobro Zemlje, nisam najveće dobro ni Svijeta ni Svemira. Ako sam ja — ovako ograničeno, stvoreno i kratkotrajno biće — ipak neko dobro, moram se zapitati ne postoji li i neko neograničeno, nestvoreno i vječno Dobro? Ako postoji Apsolutno Dobro, onda je ono i moj apsolutni cilj.
7. Ipak je dobro napomenuti da neologizam »antibiotik« nije dobro skovan. U svom verbalnom obliku anti-biotik bi bio neprijatelj svakog života. Međutim se podrazumijeva da su lijekovi zvani antibiotici upereni samo protiv zloćudnih malih živih agresora koji uništavaju više oblike života.

Literatura:

Osim starijih etičkih eseja Platona, Aristotela, stoika, Akvinca, Liguorija, Humea (*Enquiry concerning the principles of morals*), Kanta (*Grundlegung zur Mataphysik der Sitten*), Moora (*Principia ethica*) navodim neka novija djela:

Amer. Medic Assoc., *Principles of Medical Ethics.* Mas. Med. Soc. Boston 1962.
V. J. Madiran, *Le principe de totalité.* Nouv. ed. latines, Paris 1963.
P. Foot (ed), *Theories of Ethics.* Oxford Univ. Press, Oxford 1967.
Ch. E. Curran (ed), *Absolutes in Moral Theology.* Corpus Book, Washington 1968.
J. Feinberg (ed), *Moral Concepts.* Oxford Un. Press, Oxford 1970.
R. Ginters (Hg), *Typen ethischer Argumentation.* Düsseldorf 1976.
W. Oelmüller (Hg), *Materialien zur Normendiskussion.* 6 Bde, Schöningh, Pederborn 1977 i sl.
J. J. Kupperman, *The Foundations of Morality.* London 1983.
J. Endres, *Gemeinwohl heute.* Tyrolia, Innsbruck 1989.
E. Berti (ed), *Problemi di etica.* Gregoriana, Padova 1990.

S. Rebeka ANIĆ

Vrijeme dodirljive vječnosti

Vrijeme je zavežljaja
spaljenih ognjišta
iskorijenjenih
poljuljanih
obesmišljenih života

Vrijeme je plača
Vrijeme pitanja
I tihog
vjerničkog
prkosnog
beznadnog nadanja

Vrijeme je kada pamet počiva
jer zlo misliti ne može
Vrijeme je kada srce istinu odbija
da ne pukne od siline boli
Vrijeme je kada nam besmisao zloće
vanjštinu ubija, nutrinu mori

Vrijeme je kada dubina plače
i dok brinemo o svagdašnjim stvarima

Vrijeme je kada vječnost
u vremenu opipljiva biva

Stjepan KRPAN

Hrvati – Dalmatini u Sentandriji

1.

Poznato je da hrvatski narodni ogranci u susjednoj Mađarskoj nose razna subetnička imena. Njih većinski narod naziva Bunjevcima, Šokcima, Podravincima, Pomurcima, Gradišćancima, Totima, Dalmatinima, katoličkim Racima, ranije pak i Ilirima. I oni sami dijelom se tako imenuju, no u novije vrijeme prevladavaju nazivi kao što su bunjavački, šokački, podravinski, pomurski, gradišćanski Hrvati. Na Hrvate južnije od Blatnog jezera to se svehrvatsko ime nažalost ne može primijeniti, jer posljednji govornici našeg jezika u sjevernom dijelu Šomođske županije, kako rekosmo južno od Balatina, upravo umiru ili se spremaju na put u vječni pokoj. Budući da svoju djecu ni unučad nisu naučili pradjedovski im hrvatski jezik, to će s njima, naraštajem 70-godišnjaka i starijim, naša riječ u tim stranama zauvijek leći u grob. Subetnički naziv naših Dalmatina u Sentandriji sjeverno od Budimpešte još se drži, no slabašno, jer njihov srednji naraštaj slabo, a mladi gotovo nikako nije vičan pradjedovskoj riječi, donesenoj, misli se, iz kraja oko Benkovca, po čemu su sebe okrstili dalmatinskim imenom. U povodu obljetnice njihovog jedinog molitvenika i pjesmarice 1868. g. bit će upravo o njima riječi.

2.

Mađarski grad Sentandrija (Szentendre) smješten je dvadesetak kilometara sjeverno od budimpeštanskog gradskog dijela Obude, koji se širi na prostoru drevnoga rimskog grada Acquincuma. Sentandrija je položen na desnoj obali Dunava, čija dva kraka ovdje čine Sentandrijski otok (Szentendrei sziget). Gradske ulice uz Dunav leže na ravnu tlu, a one zapadnije pak na bregovitu terenu, na Magarećem brdu (Szamarhegy). Posljednjih tridesetak hrvatskih obitelji u tom naselju nahode se u Dalmatinskoj i Zrinskoj ulici, te u susjednim zavojitim i strmim sokacima nazvanim po imenima obitelji koje su u njima najbrojnije, npr. Drobilićev sokak, Valentinov sokak, Benkovićev sokak i dr. Prema nekim podacima pradjedovi su im se tamo nahodili već koncem 17. st., što bi povijesna znanost trebala istražiti, pa to potvrditi ili opovrgnuti. Sigurno je da su ih početkom 18. st. pastorizirali franjevci rododržave Bosne Srebrene, kao i naš svijet u selima oko Budima te u njemu samom. Usmena predaja, kako rekosmo, nalazi im stari zavičaj u benkovačkom kraju što bi trebalo biti i objašnjenje za lokalno ime. Pridošli Dalmatini — kojih je koncem prošlog stoljeća bilo i do 1600 — bavili su se vinogradarstvom i voćarstvom, nastavili proizvodnjom ogrozda radi kojega su u Sentandriju dolazili kupci sa svih strana, čak i iz Njemačke. U novije vrijeme mnogi se Sentandrijci zapošljavaju u građevinarstvu. Još se, usprkos mađarskoj grafiji, prepoznaju stara hrvatska zemljišna imena. Parcele pod vinogradima i

voćnjacima na prisojnim padinama brda Pišmana nazivaju se Bela voda, Čukovac, Orlovac, Pećina, Rit, Bukmirovac i dr.

3.

Prema tvrdnji naših sentandrijskih sunarodnjaka spomenuto knjižno izdanje s naslovom »Knjiga cerkvenih molitvah i pesmah ...« jedina je objavljena knjiga na mjesnom hrvatskom ikavskom govoru koji oni nazivaju dalmatinskim. Objavljena je 1868. g. u Budimpešti, dakle prije jedno stoljeće i četvrt. Tiskana je kod Martina Bagoa koji je u svoje vrijeme tiskao brojne hrvatske nabožne knjige, neke i u više izdanja. One su bile namijenjene našemu vjerničkom svijetu na širokim prostorima ugarskog Podunavlja, u savsko-dravskom međuriječju kao i našem narodu u današnjem rumunjskom Banatu. Zanimljivo je da je knjiga pisana trojezično: 191 stranica na hrvatskom jeziku, 176 stranica na njemačkom i 44 stranice na mađarskom. Bit će da je zastupljenost tri navedena jezika u knjizi odraz etničkog stanja rimokatoličkih vjernika u sentandrijskoj župi. Prema zapisu u župskoj kronici te je godine u Sentandriji župnikovao Ivan Marčić, a pomagao mu, vjerojatno kapelan, Vendelin Komačev. Broj katoličkih župljana izražen je brojkom 2296, koji su bili hrvatske, njemačke i mađarske narodnosti. Preostali žitelji Sentandrije, njih 1005, bili su srpski ili grčki pravoslavci, kalvini i Židovi. Knjiga je, kako se na naslovnoj stranici čita, sastavljena i izdana » ... na zahtevanje kathol. občine ...« Bit će da je mjesna župa bila dobro organizirana, a i imućna kad se upustila u taj složeni pothvat. Namjera sastavljača i izdavača jamačno je bila da se unaprijedi vjerska naobrazba župljana, pružanjem mogućnosti da se to ostvaruje na njihovim materinskim jezicima. Tom knjigom služili su se u obavljanju pobožnosti naraštaji tamošnjih Hrvata, dakako i drugih vjernika. Naši sunarodnjaci, s prezimenima Drobilić, Benković, Frangeš, Fačkovec, Kilar, Kišanjik, Kovačić, Kuharović, Malić, Pivarčik, Pišćur, Šimlješa, Valentin, Vince i dr., ovu su priliku zacijelo znali dobro iskoristiti. Knjiga o kojoj je riječ, objavljena je samo godinu dana prije proglasa biskupa Ivana Antunovića (1815-1888) koji našemu tamošnjem svijetu objavljuje da će pokrenuti tjedne »Bunjevačke i šokačke novine«. One su kao prvi list podunavskih Hrvata počele izlaziti 19. ožujka 1870. g., a od iduće godine i s prilogom »Bunjevačkom i šokačkom vilom«. Neka nam stoga bude dopušteno reći da su i sentandrijski Hrvati ovom nabožnom knjigom dali svoj doprinos buđenju hrvatstva na onim prostorima. Tome u prilog spomenimo i činjenicu da je u »Vili«, njezinoj drugoj seriji, koju je od

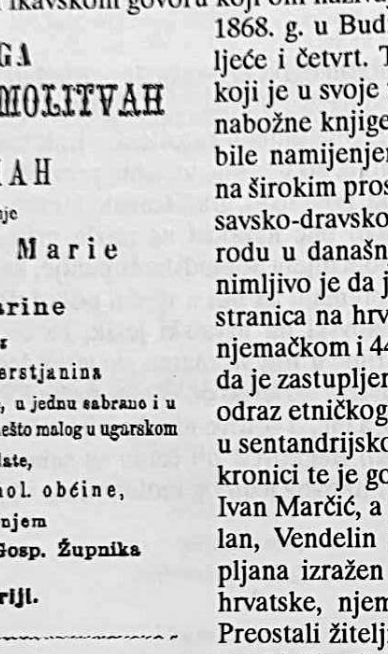
KNJIGA
CERKVENIH MOLITVAH
I
PÉSAMAH
na poštenje
Blaž. Div. Marie
i
S. Katharine
za svakog
pravovernog kerstjanina
iz mlogih knjigah izvadjene, u jednu sabrano i u
nemačkom, dalmatinskom i nešto malog u ugarskom
jeziku izdate,
na zaktevanje kathol. občine,
s dozvoljenjem
mlogopoštovanog Gosp. Župnika
s
St. Andrijl.

U Budimu, 1868.
Tiskom Martina Bagó-a.

Naslovna stranica molitvenika i pjesmarice iz Sentandrije

1875. g. uređivao Blaž Modrošić (1839-1900), jedan od njenih vjernih suradnika bio Sentandrijac I. Radubicki. Ovu suradnju te tko je bio rečeni Redubicki trebalo bi istražiti, pa bi onda vjerojatno bio temeljitije osvijetljen udio sentandrijskih Hrvata u preporodnom gibanju koje je u Podunavlju započeo veliki Antunović.

4.

U mjesnoj župnoj crkvi sv. Ivana Krstitelja, u kojoj smo vidjeli zastavu »Bratinstva dalmatinskog«, naša se riječ u pjevanom i molitvenom dijelu bogoslužja čuje dvaput u godini — na jednoj zornici i o Božiću. Tada, kao i na pogrebima sunarodnjaka, nastupa našim pjesmama pjevačko društvo »Dalmatin brat«. Ti su

Crtež dodole (I Szántó)

Skica za značku pjevačkog društva »Dalmatin brat« (I. Szántó)

pjevači izvoditelji i dijela programa na nekim drugim mjesnim svečanostima. Obnovljen je i božićni običaj »Betlema« s ophodnjom »betelemara« po kućama gdje pjesmom čestitaju ukućanima taj blagdan. Ponovno se izvodi i stari običaj palenja krijesa o Ivanju s preskakanjem vatre. Tom prilikom čuje se i naša pjesma »Baš na Ivandan sijala sam lan«. Poseban običaj, danas dosta reduciran, jest sjećanje na ophode dodola. To se prakticira u neki ranoljetni dan kad »dodola« sva okićena razlistalim granama obilazi kuće zazivajući kišu uz pjesmicu. »Oj dodola, dodola / što bi tebi trebala? / jedna kanta vodice / i od Boga rosice/«. Neke od običaja, npr. igra oko krijesa, prihvaćaju i pripadnici drugih narodnosti u mjestu pa to podupiru i lokalne vlasti te su njihovi predstavnici tome nazočni. Tako običaji pomalo gube hrvatsko obilježje te postaju opće sentandrijski. Dobra volja starijih hrvatskih generacija nije dovoljna da se održi izvorna hrvatska običajna baština, jer kao i u prošlosti nema, osim rijetkih iznimaka, svjesne hrvatske inteligencije koja bi se s elanom i znanjem, uključila u

obnovu i održanje mjesnog hrvatstva te tako pridobila i mladi naraštaj.Ovaj pak sve više napušta tradicije svojih predaka i neprestano odlazi u mađarsku jednojezičnost i kulturu koji taj izbor nudi.

Naši sentadrijski sunarodnjaci imali su u prošlom stoljeću i izvornih veza sa starom domovinom Hrvatskom. Istražitelj toga pothvata bio je rodeni Sentandrijac Ivan Rastović (1783-1861), koji se, prema Emeriku Gašiću u đakovačkoj »Hrvatskoj obnovi« br. 12/1941. g., školovao u Pešti, Požunu i Trnavi. Zareden je za svećenika 1806. g. u Đakovu, gdje je potom i kapelanovao. Od 1808. g. župnikovao je u Aljmašu, a od 1814. g. na prvoj osječkoj župi. Kanoničku čast u Đakovu stekao je 1840. g., potom je imenovan prepoštom sv. Augustina u Pečuhu, a bio je i rektor sjemeništa. Umro je u Đakovu. Ovaj slučaj kao i eventualna Rastovićeva ostavština te zapisi o njemu, sve bi to moglo, kad bi se istražilo, dati neke nove spoznaje o njemu osobno te možda, i o sentandrijskim Hrvatima.

»Knjiga cerkvenih molitvah i pésamah...« izdana prije 125 godina za sentandrijski vjernički puk bila nam je povod da o tamošnjim Hrvatima nešto kažemo. Te spoznaje, dijelom već objavljene, stekli smo prilikom posjete mjestu, kojom nam je prilikom informatorica bila mještanka gđa. Eva Tüskes-Drobilić, a pratitelj kao i često po Mađarskoj, budimpeštanski profesor i hrvatski kulturni djelatnik Živko Mandić.

Marinko MARINOVIĆ

Sveti Ante s Kaštela

Bililo mi tvoje vraća
Uspomenu dida Mile
Sveti Ante sa Kaštela
Glasu roda Benkovića

Gledao san sa tvog praga
Šopot, Podlug i Perušić
Vidija san Brušku, Vukšić
Cvitni Kotar, more sinje

Vidija san Tibet, Pamir
Velebitu trnja krunu
Vidija san zmijske oči
Na misecu oba roga

Bililo mi tvoje vraća
Uspomenu dida Mile
Sveti Ante sa Kaštela
Glasu zvona hrvatskoga.

Grga RUPČIĆ

Grumen dobrote

Juri Kaštelanu

S grumenom tvoje dobrote u sebi
postajem bolji
za nježan pogled
upućen travkama
i pticama
čovječniji
za suzdržan bijes
neizrečenu psovku

S bljeskom tvoje riječi u sebi
iskrenje sam mora
na ljetnom suncu
pehar mjesečine
u svibanjskoj noći
kliktaj jastreba
na gorkoj strmini
glas prijatelja
u tuzi i samoći.

Bilina — gnijezdo Draškovića

Povrh klisurasta brežuljka, nalik na raskopani viteški skelet, danas se još jedva uočavaju ostaci jednog od najstarijih hrvatskih ognjišta, čija se slava završila u krilu velikaške obitelji Drašković — starog grada Biline.

Gotovo u samim njedrima Bukovice, između sela Rodaljica i Nunića, u sivilu vapnenca, gdje jejina srpastim kljunom raskapa tijelo grlice, smjestilo se znamenito gradište koje spominje i bizantski car i povjesnik Konstatin VII. Porfirogenet, suvremenik kralja Tomislava, prigodom opisivanja prastarih hrvatskih župa, pod nazivom Belitzin.

Mjesto se pod imenom Belize drugi put javlja 1118. g. kad ga, nakon smrti Emanuela Komnena, za posjed dobija kralj Bela II. te mu za kaštelana postavlja vojvodu Mavra. Danas, naime, pouzdano ne znamo kojem našem odličniku, prije kralja Bele II. pripadaše taj dragulj s krune, od kojeg nam ne osta kamen na kamenu, no zasigurno znamo da bijaše kraljevsko dobro, a o posljednjem gospodstvu nad njim od strane kralja Dmitra Zvonimira možemo samo nagađati.

Bilo kako bilo, hrvatsko — ugarski kralj Bela II. podari mjestu Belize svoje ime, te će ono od okolnog življa biti nazvano Belina, nakon toga Bielina, da bi ga na koncu pripadnici plemena Svačić prozvali Bilina, a što doznajemo i iz činjenice da su uokrug grada obitavali pripadnici starohrvatskog roda, čije ime prepoznajemo u latinskim riječima: generationalibus de Bilicgh.

Pleme Bilinjara se već zarana podijeli na dva doma: Dušiće i Svadiće. Dušiće prvi put zatičemo 1322. g. kad se njihov rodočelnik velmoža Stipan pravdao s braćom Jakovom i Petrom Keglević iz Ervenika, oko neke plodne zemlje u Kernici. Spor je presudio, u korist Erveničana, ban Mladen II. Šubić, gospodar većeg broja posjeda u Južnoj Hrvatskoj, ali i Bosni.

Rodočelnika Svadića, viteza Ivana, susrećemo 1225. g. za vrijeme križarske vojne, u pratnji kralja Andrije II. Po povratku iz Svete zemlje on sudjeluje u gušenju netom rasplamsalih nemira diljem Ugarske. Ivanov sin Nikola istaknu se ratnim umijećem u borbi protiv Tatara (Bataj kana), od sigurne smrti izbavi kralja Belu III., te mu Bela III. u znak zahvalnosti darova mnoga svoja zemljišta. Nikolin pak sin Draško bijaše veliki pristaša kralja Andrije III., te mu sljedbenici kralja Karla Martela oteše zemlju koju bijaše zadobio njegov otac od kralja Bele III., ali mu istu povratiše, te on uz nju zadobi i gotovo cjelokupnu kninsku županiju. Draškov sin Nikola, bijaše čovjek odvažna srca, zaputi se s kraljem Ludovikom I. u Italiju (napuljska vojna) istaknu se junaštvom i ratnim umijećem u bici kod Salerna, te mu po povratku u domovinu kralj darova grad Bilinu, koja posta sijelo njegove obitelji, koja će se po ocu Drašku prozvati Draškovići. Posljednji Drašković koji je živio u Bilini bijaše velmoža i kancelar Dore

---

• Viktor Živić: »Stare slave djedovine«, Hrvatski radiša, Zagreb, 1937.g.

Frankopan, majke Ivana Karlovića, Bartol Drašković »de Tnina«. On se oženio Anom Utješinović Martinušić, sestrom čuvenog biskupa i kardinala Juraja Utješinovića, čije koljeno potječe iz sela Radučić kod Knina odnosno Kamička na rijeci Krki.

Bartol Drašković će 1525. g. »videći se izloženim neizbježivoj pogibiji« pred turskom ordijom ostaviti pradjedovsko gnijezdo i starinsko kućište te sa ženom Anicom i tri sina: Gašparom, Ivanom i Jurajem, u okrilju noći, praćen vjernim odličnicima, pobjeći u unutrašnjost Hrvatske u grad Blinju. Po zauzeću Biline, Turci će grad opožariti i razoriti, pa će se od njega do konca 17. st. sačuvati samo skromni temelji i branič kula, čije će kamenje okolni seljaci razvući i od nekadašnjeg čvrstog zida sagraditi neugledne kućerke. Malko iza toga i Blinja će doživjeti sudbinu Biline, pa plemenitom Bartolu neće od imovine ostati ništa izim mača — žezla gnjeva, kojeg će po smrti ostaviti u baštinu svojim sinovima da ga oni nose krvava u službi Domovine. Još za očeva života braća Draškovići postadoše najuglednijim sinovima hrvatskog naroda, zasjenivši i takve rodove kao što su: Frankopani, Šubići, Babonići, Oršići, Keglevići itd. Od braće se osobito istače ban i barun Ivan, kojeg narod još za života prozva »mačom i štitom Hrvatskim«, a ni ostali nisu zaostali. Tako Juraja prozvaše »ocem domovine«, a Gašpar od kralja, za ratne zasluge, zadobi grad Trakošćan u Sjevernoj Hrvatskoj i utemelji lozu Draškovića Trakošćanskih.

Juraj Drašković bio je jedan od najobrazovanijih ljudi svoga vremena. Još kao dijete po nagovoru ujaka Jurja Utješinovića, pristupi svećeničkom staležu. Školovao su u Krakovu, Beču, Bologni i Rimu. U Padovi 1551. g. izdaje bogoslovnu raspravu kojom pobija učenje Ivana Calvina protiv transsupstancijacije. Za svoga »križnog puta« bio je prepošt Požunski (Bratislava), savjetnik ugarskog kancelara, kraljev tajni savjetnik, kraljev zastupnik na Tridentskom crkvenom saboru, a s Franjom Frankopanom Slunjskim, od 1567. do 1576. g. obnaša i njegovu bansku čast. Prvi je povjerio obranu zemlje feudalcima. Za njega se govorilo da je više volio da ga cijene razumni nego da mu plješću gomile. Njegov pečat ima oblik štita, a sadržavao je mitskog orla (greif) čija je glava bila ovjenčana biskupskom mitrom.

Koljeno Draškovića proslavilo se, u našoj povijesti, ne samo perom već i mačem, stoga ovom prigodom navodimo samo najznačajnije izdanke: ban i palatin Ivan II. (1550 — 1613), ban Ivan III. studirao filozofiju u Gratzu i Bologni — suvremenici ga nazivali »defensor Croatiae« (1603 — 1648), podmaršal Ivan IV. (— 1692), ban Ivan V. — bio na glasu zbog svoje orijaške snage i stasa, a suvremenici ga nazivali »commandans nationalis militiae Croatiae« (1733 — 1808), pukovnik Ivan VIII. (1740 — 1787), kraljev komornik, za ženu imađaše tanahnu ljepoticu, barunicu Apoloniju Malatinsku. On bijaše otac grofa Janka Draškovića jednog od pokretača i ideologa hrvatskog narodnog preporoda, te na koncu političara Ivana IX. (1844 — 1910).

U selu Bilina, od sakralnih spomenika, nalazi se crkvica sv. Petke, podignuta na temeljima starohrvatske crkvice sv. Ivana Apostola. Na stijenki zida crkve postavljena je jedna ukrasna ploča na kojoj je ucrtan sunčev kotač.

O slavnom hrvatskom rodu Drašković iz karinskog samostana i »Razgovora ugodnog« pjeva fra Andrija Kačić Miošić: »Veliko je pleme Draškovića, sve Hrvatskih na glasu plemića, jer porodi i bane i knezove, na oružju silne vitezove, koji caru silno dodijaše, i njegovu vojsku razbijaše, a najveći Drašković Ivane, silan vitez od rvata bane!«

Ivan DAMIŠ

O nestaloj crkvi sv. Mihovila u selu Mihovljan kod Čakovca

Povjesničari Međimurja, pišući o međimurskim crkvenim spomenicima, među značajnije ubrajaju i župnu crkvu sv. Mihovila u selu Mihovljan kod Čakovca. Ta je crkva zapravo bila župna crkva Čakovca do 1789., kada je župa prenijeta u Čakovec i predana čakovečkim franjevcima. Danas od nje nisu ostali ni temelji pa je i ovim napisom želimo na trenutak izvući iz potpunog zaborava.

Prvi spomeni

Koliko se iz povijesnih dokumenata zna, župa sv. Mihovila u Mihovljanu kod Čakovca spominje se prvi put u Popisu zagrebačke biskupije iz 1334. godine. U samom *Popisu* ovaj se objekat naprosto bilježi kao crkva »sancti Michaelis«. Precizniju oznaku, da je riječ baš o crkvi u Mihovljanu nalazimo u Popisu župa zagrebačke biskupije iz 1501. godine, jer se tamo izričito kaže »sancti Michaelis sub Chaktornya«. Ta se župa spominje i u Popisu župa, koji je sastavljen prigodom prikupljanja milodara za Zavod sv. Jeronima u Rimu god. 1650.

Zapisi o župi u zapisnicima kanonskih pohoda

Ova je crkva u početku bila izgrađena u gotičkom stilu, ali je kasnije bila barokizirana. O tome nam jasno svjedoče i brižljivo provedene kanonske vizitacije zagrebačkih biskupa odnosno – kanonika, kao njihovih izaslanika.

Prigodom kanonskog pohoda međimurskim župama 1693. godine, *zagrebački je kanonik Nikola Nadasdy* izvijestio zagrebačkog biskupa Aleksandra Mikulića o stanju u župi sv. Mihovila u Mihovljanu: »Crkva sv. Mihovila ima 4 oltara. Glavni je oltar sv. Mihovila, a lijevo od njega je oltar sv. Ivana Evanđelista. Kao u kapeli, pod svodovima su oltari Bl. Dj. Marije i sv. Antuna Padovanskoga. Crkva je dobila novi drveni kor. Zidana je propovjedaonica blizu oltara sv. Ivana. Jedna je grobnica pod sakristijom, a druga u crkvenoj ladi. Crkva još nema zidanog tornja: zato sva tri zvona vise u drvenom tornjiću pred vratima, koja u crkvu vode sa zapadne strane. Na području župe nalaze se mjesta: Čakovec, Mihovljan, Pribislavec, Krištanovec, Žiškovec, Mačkovec, Šenkovec, Savska ves, Pustakovec i Putijani«. (HORVAT Rudolf, »Povijest Međimurja«, Zagreb 1944, str. 162). Naravno na području župe nalazili su se i samostani pavlina u Sv. Jeleni (osnovan 1376. godine) i franjevački u Čakovcu (od 1659. g.).

Zagrebački kanonik Ivan Zubić pohodio je ovu crkvu i župu 16. svibnja 1688. godine. U zapisniku veli da je crkva smještena na brežuljku i da je solidno građena. U crkvi su četiri oltara od kojih je glavni posvećen Presvetom Trojstvu i sv. Mihovilu arkanđelu. Pred ulazom u crkvu nalazi se drevno predvorje nad kojim je podignut

toranj na četiri hrastova stupa. U tornju se nalaze tri zvona. Oko crkve je groblje, koje je ograđeno slabom ogradom. Istočno od crkve je župni dvor, prizemnica pokrivena slamom. U vrijeme kanonikova pohoda župnik Franjo Mužnić nije bio kod kuće jer je s četom grofa Adama Zrinskog pošao u Slavoniju na vojni pohod protiv Turaka. Pohoditelj je obavio kanonsku vizitaciju kapele sv. Roka, koja se nalazi na području mihovljanske župe. Ova je kapela podignuta 1686. godine dobrovoljnim milodarima stanovnika Međimurja, koji su tako ispunili svoj zavjet učinjen u vrijeme kuge koja je harala Međimurjem. (Usp. Nadbiskupski arhiv – Zagreb, Kanonske vizitacije Bekšinskog arhiđakonata, Mihovljan 1660, Protokoli 70/Ia).

27. veljače *1698.* župu je pohodio *zagrebački kanonik Ivan Leskovar.* Iz njegova se izvješća vidi da je župna crkva sv. Mihovila sagrađena na brežuljku povrh grada Čakovca. Bio je to od temelja zidan i crijepom pokriven objekat. Nad prostranim i visokim svetištem bio je svod, a nad ladom drveni strop. Na stropu su bili obojani likovi svetaca. Desno od svetišta bila je sakristija, a iz nje se izlazilo na groblje. Na sjevernoj je strani bila prislonjena zidana i lijepa propovjedaonica. Kor od drveta nalazio se odmah iznad glavnog ulaza u crkvu. Pred glavnim je ulazom podignut drveni i dosta prostrani toranj, u kojem su bila smještena tri blagoslovljena zvona. Crkva je imala četiri oltara, od kojih su dva u kapelicama, kod sjeverne i južne stijene crkve. Čitava je crkva lijepo popločena ciglom i daje dojam dostojanstvenosti. Ispred velikog oltara u svetištu je bila uređena grobnica u koju su se pokapali župnici ove župe. Te, 1698. godine u crkvi još nije bila izgrađena krstionica. Ispovjedaonica je postojala, u sjevernoj kapeli posvećenoj sv. Antunu Padovanskom. Oko crkve bilo je uredno ograđeno groblje. Istočno od crkve bio je župni dvor. Župni je dvor zapravo bila prizemna kuća od pletera. U to doba župnik je bio Andrija Šlibnik. Na području župe bila je kapela sv. Roka i sv. Sebastijana. (Nadbiskupski arhiv – Zagreb, Kanonske vizitacije Bekšinskog arhiđakonata, Mihovljan 1698, protokoli, 71/II.).

Postoji i sačuvan zapis o stanju u župi Mihovljan god. *1716.* Te je godine vizitaciju mihovljanske župe obavio *kanonik arhiđakon Ivan Mužinić.* Mužinić je u Mihovljan došao 14. svibnja spomenute godine. U to vrijeme ovdje je župnik bio Marko Antolčić, koji je imao 28 godina. Kanonik Mužinić bilježi da je u Mihovljanu nedavno podignut novi župni dvor, koji je od crkve udaljen 100 koraka. To je drvena jednokatnica. Crkva je dobro opremljena liturgijskim posuđem i odijelom: ima 3 pozlaćena kaleža, lijepu pokaznicu i 13 misnica. (Usp. Nadb. arhiv – Zagreb, *Nav. dj.* 73/IV).

Četiri godine kasnije, isti je *kanonik Ivan Mužinić* ponovno došao u vizitaciju župe u Mihovljanu. Bilo je to 28. travnja *1720.* godine. Ovaj put je u župnoj crkvi našao novi oltar sv. Ivana Evanđelista, koji je o svom trošku dao napraviti gospodin Ivan Pulaj. Na tom su oltaru bila 4 stupa i 4 još neobojena kipa. Gradnja župnog dvora je posve dovršena. Prizemlje je od hrastovog drva, a prvi kat od pletera. Novi je župnik bio vlč. Ivan Orač. Orguljašku službu vršio je Franjo Kusika, koji je u pismenosti ujedno poučavao 6 mladića. Vizitator Mužinić zabilježio je da je sav narod na teritoriju župe katoličke vjere. Po propisima Crkve svi su se župljani o Uskrsu ispovijedili, a vjerskih smutljivaca nije bilo. (Nadb. arhiv – Zagreb, *nav. dj.* 73./IV).

Te je godine u ovoj župi osnovana i »Confraternitas Doctrinae Christiane sub titulo S. Michaeli Arch.« tj. Bratovština kršćanskog nauka pod nazivom sv. Mihaela Arkanđela. (HORVAT Anđela, »Spomenici arhitekture i likovnih umjetnosti u Međimurju«, Zagreb 1956, str. 80).

U ime zagrebačkog biskupa Juraja Branjuga, mihovljansku je župu *1747.* pohodio *kanonik Vuk Kukuljević.* On bilježi da crkva uz staro svetište dobiva novu ladu i dvije pobočne kapele. Cijela je crkva bila nadsvođena i pokrivena crijepom, ali zidovi još nisu bili ožbukani. Crkva ima samo glavni oltar u svetištu, a još nema propovjedaonice. Trebalo bi podići i novi toranj, jer za tako poveću crkvu nije podesan stari toranj, u kojem se nalaze tri zvona. Župnik Ivan Dollar ima 37 godina i dobro vodi knjige rođenih, vjenčanih i umrlih. Orguljaš Gabrijel Salaj, rodom iz Ugarske, svršio je retoriku, dobro pjeva, stanuje u Čakovcu, gdje u vlastelinskoj kući poučava dječake u pismenosti. U župi su svi ljudi katolici i o Uskrsu su se svi ispovijedili. Na području župe nema niti jednoga dvoženca niti priležnika, pa vjernike nitko ne smućuje svojim javnim grijehom. (Nadbiskupski arhiv, *nav. dj.* 75/VI).

Pavlin Josip Bedeković (1688-1760) o župi sv. Mihovila

Glasoviti pavlin Josip Bedeković u svom učenom djelu »Natale solum magni Ecclesiae doctoris sancti Hieronymi in ruderibus Stridonis occultatum« (Rodno mjesto velikog crkvenog naučitelja svetog Jeronima u ruševinama štrigovskim sakriveno), Wiener Neustadt, 1752, na str. 270-271 bilježi da je i sâm pohodio crkvu sv. Mihovila u Mihovljanu. Donosimo njegova zapažanja u slobodnom prijevodu: Od čakovečke utvrde vratimo se malo župnoj crkvi posvećenoj sv. Mihovilu Arkanđelu, koja je s ostalim crkvama u Međimurju podložna bekšinskom arhiđakonatu... Crkvu je sagradio netko od plemića Celjskih, vjerojatno Herman, kako se može razabrati iz grba i plemenitaških znakova urezanih u kamenu i uzidanih u lik crkve. Crkva je od same čakovačke utvrde udaljena tri četvrt sata hoda, u smjeru rijeke Mure. Kad sam god. 1741. pažljivije pregledao crkvu, otkrio sam kakvu građevinu ona otkriva: U svetištu je oblik stare gotičke gradnje, a to je svjedočilo i staro Svetohranište od kamena, ukrašeno elegantnom gotičkom skulpturom na kamenitom podnožju. Tu se nekoć sa strane (gdje se čitalo Evanđelje) čuvalo Presveto Otajstvo.

Osim toga, kako kažu, ako se gleda arhitektonska proporcija, bila je tu prekrasna crkva s tri lađe presvođene lukom, s obje strane zidanim potpornjima. Od tih lađa jedna je još postojala gledano posjetiocima s desne, ali prilično skraćena, možda narušena dok je Međimurjem harala Luterova sekta, (tj. za vrijeme nasilnog uvođenja protestantizma u Međimurje). Kad su Luterovi pristaše protjerani, lađi, kao i netaknutom svetištu, priklopljena je glavnina crkve, ali vrlo neproporcionalno i bez ikakva reda. Bilo je to 1626., jer godina je urezana na poprečni tram na pročelju crkve.

To nije mogao trpjeti pošten i obrazovan duh vrlo poštovanog gospodina Ivana Dollara, župnika iste crkve, koji je tu župnikom bio već 12 godina. Rođen je u Slavonskom Križu, a teologiju je završio u Grazu. On je dao staru glavninu crkve srušiti i od temelja, marnim radom, podići novo, prostrano, svjetlo svetište s dvije elegantne kapele sa svake strane. Dao je urediti i čestiti kor, a prigradio je i toranj – sve po propisima arhitekture. Učinjeno je to dijelom darovima gospođe grofice Collatrice, a dijelom prinosima od svojih župljana. A godine 1748. crkvu i svetište opremio je novim oltarima, koje su bili izradili čakovečki majstori stolari.

Nezadovoljan onim što je učinio u crkvi, taj je čovjek izuzetnih sposobnosti sebi i svojim nasljednicima napravio ugodniji župni dvor od drveta, i to ne na brežuljku,

iza svetišta, gdje je ranije bio župni dvor nego u ravnici, koju seoska cesta dijeli od crkve. Kod te crkve na blagdan se župe održavaju proštenja i sajmovi, tj. na blagdan sv. Mihovila Arkanđela. Tada se na sajmu prodaju i stoka i platno i odijela.

Taj župnik se brinuo i za filijalnu kapelu posvećenu sv. Roku. Narod povjeren pastvi tog župnika raspršen je po raznim mjestima. Prvo je selo kod same crkve sv. Mihovila, tj. Mihovljan; drugo je glavno mjesto sam grad Čakovec – podložan gospodarima Althan. U Čakovcu su mnoge bogate i lijepe civilne kuće. Najveći je ures Čakovca samostan s crkvom sv. Nikole, posvećenom redu sv. oca Franje Serafskog, strože opservancije, a redovnike je ovamo doveo grof Nikola Zrinski. U Čakovcu se, osim nedjeljnog trgovanja, održavaju godišnje i tri glasovita sajma: prvi je na Cvjetnicu, drugi na blagdan sv. Apostola Petra i Pavla i napokon treći na blagdan sv. Katarine.

Ostala sela koja pripadaju župi Mihovljan su: Mačkovec i Šenkovec – koji se, ako je Svevišnjemu po volji, mogu s pravom nazvati 'slava katoličke vjere u Međimurju' – jer se zaraza luteranske hereze ovdje čak nije ni osjetila zbog budnosti njihovih zemaljskih gospodara, a u to vrijeme i duhovnih pastira – otaca pavlina.

Župi pripadaju i sela: Žiškovec, Gornji Pustakovec, Martani, Strahoninec, Savska ves i Pribislavec. U Pribislavcu je utvrda istoimenog gospodstva (tj. vlastelina Althana, koji su bili vlasnici Međimurja od 1719. do 1791.), koju je dobio Petar Zrinski, poslije diobe Međimurja sa svojim bratom Nikolom. U Pribislavcu su uz utvrdu (»kaštel«) podignuti podrumi, vrlo njegovani vrtovi i druge zgrade, potrebne za velikaška slavlja.

Dokinuće župe u Mihovljanu i njezino premještanje u Čakovec

Potkraj 18. stoljeća župna crkva sv. Mihovila, uslijed razvitka trgovišta Čakovec, sve više ostaje na margini. Mnogim je vjernicima bilo nekako prikladnije ići u franjevačku crkvu u Čakovcu, negoli u tri četvrt sata udaljeniju crkvu sv. Mihovila u selu Mihovljan.

U međuvremenu, reforme cara Josipa II. dokinule su i pavlinski samostan u mjestu Sv. Jelena. Župnik župe sv. Mihovila, vlč. Luka Fényesi, uputio je 3. rujna 1786. molbu Kraljevskom Mađarskom vijeću u Budimu, kojeg moli da se sjedište župe sv. Mihovila premjesti iz sela Mihovljan u Čakovec. Središte bi župe bilo u franjevačkoj crkvi sv. Nikole, tu bi on i stanovao, a franjevci bi se mogli premjestiti u već ispražnjeni pavlinski samostan u Sv. Jeleni. Kraljevsko vijeće načinilo je prijepis pisma i dostavilo ga čakovečkim franjevcima da i oni iznesu svoja motrišta. Franjevci su to i učinili pa se odlučeno da se župa u Mihovljanu dokine i prenese na franjevce u Čakovcu. Dne 8. studenoga zagrebački je biskup Maksimilijan Vrhovec i službeno prenio župu iz Mihovljana na čakovečke franjevce. (Usp. CVEKAN Paškal, »Čakovec i franjevci«, Čakovec 1978, str. 65-68).

Nakon toga crkva je počela malo pomalo propadati. Obilni inventar crkve počeo je netragom nestajati. Još polovicom ovoga stoljeća mogli su se vidjeti samo još temelji te crkve. No, poslije rata nestao je i lijepo oblikovani brežuljak na kojem se crkva nalazila, jer je brežuljak izrezan za potrebe ciglane. Prije nego su zauvijek izgubljeni ne samo temelji spomenika, nego i mjesto na kojem je stajao, zauzimanjem Konzervatorskog zavoda u Zagrebu i muzeja u Čakovcu kao i samog poduzeća »Naprijed« koje se koristilo ovim zemljištem, poduzeto je zaštitno iskapanje. O tome u Samostanskoj kronici govori i pok. o. Gabrijel Đurak, kad bilježi da se tijekom 1954. kroz cijelu zimu vrše iskapanja temelja crkve sv. Mihovila. »Nađen je tabernakul u formi tornjića na strani evanđelja. Na kamenu smo odgonetnuli latinski natpis gotičkim slovima: »Hic est servatium corporis Domini...« Nađeno je i dosta brončanih medalja, križića i grobova pokojnika u kripti i okolo crkve. Tabernakul je opisan u knjizi P. Bedekovića 1752. g. (Usp. »Historia domus samostana i župe Čakovec«, 1947-1971, str. 135). U svojoj doktorskoj radnji dr. Anđela Horvat zapisala je: »To je iskapanje pokazalo, da su u vrijeme Dollarove barokizacije arhitektonski dijelovi iz doba gotike bili iskorišteni kao građevni materijal. Toj okolnosti valja zahvaliti, što su se u preostalim temeljima očuvali sastavni dijelovi gotičkih rebara, kameni ulomci s klesarskim znakovima; što se našao zaglavni kamen s grbom Celjskih, koji ukazuje na mrežasti, gotički svod; što se pronašla figuralna konzola, koja predstavlja čovjeka s torbom, i što je nađen dio kustodije s latinskim natpisom u minuskuli kasne gotice koji počinje riječima: »hic est servatu(m) corp(u)s d(omini), koju još spominje Bedeković. »(HORVAT A., *Spomenici* ... , str. 54.).

* * *

»Hic est servatum Corpus Domini« – »Ovdje je čuvano Tijelo Gospodnje« – riječi koje su nam ostale sačuvane iz stare mihovljanske crkve! No, sačuvano nam je u tim riječima sve ono bitno. Materijalne crkve je u Mihovljanu nestalo, ali ostala je živa crkva, vjernici – hramovi Duha Svetoga. A oni su nastavili živjeti život svojih predaka, istina pod promijenjenim uvjetima, ali hranjeni najboljom hranom: Tijelom Gospodnjim koje im, kao i njihovim precima župljanima mihovljanske župe, garantira život vječni!

Janko DIMNJAKOVIĆ

Mrki oklopnici

Saint-Paul Roux-le-Magnifique Milanu Rakiću

Mrki oklopnici, bez nade i straha,
Ozareni samo aureolom smrti,
Dobru zemlju gaze, sve do sitnog praha,
Voljni, kad bi mogli, samo nebo strti.

Sotonino leglo ljudska tijela mrvi
Bez zjenica oči i glave bez vrata,
I posljednji kamen već pliva u krvi
Kada trulo carstvo oružja se hvata.

A oni i dalje ko mahniti jašu,
Pretvarajuć život u krvavu kašu,
I u svojoj srdžbi samo sebe svjesni.

Da l' će doći Netko iz dalekih strana,
Kom' je blagost mjera i samilost hrana,
Da stidom obuzda ludost koja bjesni?

Nevenka NEKIĆ

Poslovi i dani u Pustinji Blaca

»A rodi, rodi se nije u Blaca nikad niko...«

Sinoć na kominu, dok su sjedili uz plamsaj vatre, stari je Pavo izgovorio tu rečenicu. Zvoni ona u ušima don Ivana Nemčića i ima nešto tužno i neljudsko u toj činjenici da su se ovdje pokopali mnogi, osobito težaci, a nikad se nitko nije rodio. Ovdje dolaze već poodrasla djeca pa ili ostaju zauvijek, kako je i on, don Ivan, sadašnji starješina Pustinje Blaca, došao još kao mladić od petnaestak godina, ili odlaze dalje tražeći sreću na drugom mjestu. Jer ovo nije mjesto gdje se sreća nalazi olako.

Sinoć su raspravljali o strašilima i prokletstvima, kako to rado i često čine njegovi težaci i družinari kad se nađu na crnom kominu usred blatačkih zbijenih kuća podno pećine Ljubitovice, dok vani zavija bura. Ovaj komin je duša Pustinje, može uz vatru sjesti i dvadesetero čeljadi: dim obuhvati kamenje što živo silazi s pećine i one komoštre i bronzine u kojima tiho krčka bob ili kukuruzna kaša, krumpir ili kupus, zamiriši česmina i mlijeko, dim se polako izvija, a priča teče, vatra plamsa, titraju sjene po kamenim zidinama i nitko ne bi radije bio nigdje osim tu na rubu ognjišta na kojemu se vatra ne gasi nikada kroz godinu, već samo na Veliki četvrtak kad se odmah pali i blagoslivlja. I uvijek tako od 1551. godine. A sada je 1785.

Uvečer je po starom i nepromijenjenom običaju don Ivan, kao starješina Pustinje, saslušao sve o poslovima toga dana, a onda podijelio zaduženja za idući dan, a i nadalje, jer se on sprema na put. Odredio je voditelja poslova za vrijeme dok njega ne bude-staroga Pavu koji već pedeset godina radi za Pustinju. Ali ključeve mu ne može dati.

Voli don Ivan tu vatru koja se ne smije ugasiti jer je svetinja i središte Pustinje. Njeni proplamsaji budili su pobožnu i davnu misao, ulijevali pouzdanje vječnoga, poticali na tajanstvo i strašno. Don Ivan voli slušati njihove priče o Poganici i Irudici, dvjema vješticama koje se bore u ovakvim noćima bure i triska groma. Kažu, to se ove dvi višćice tuku na oblacima pa tutnji i lomi se u prodolinama, odire o stijenje brda i pali u staroj česmini i boru. A posebno je strašno na Vičjoj jami, tamo oko onih spaljenih dubova, priča stara Vlahinja Mare, čuvarica koza i svinja blatačkih, a zovu je Narikuša jer kad netko umre, ona nariče. Govori Narikuša da je tamo na Vičjoj jami ročište svih bračkih vještica i tu se i za lijepa vremena dogovaraju jureći arijom kakvo će zlo kome učiniti. Osobito pak mrze pravedne i bogobojazne ljude: eno su lani onom starom Mati iz Nerežišća, onome koji ima zemlju blizu blatačke zajahale sina jedinca, obnevidile ga i zaludile pa sad ide kao lud i govori uvijek jedno te isto makar što ga pitali: sta san na kamen od đavla, Irudica me trefila u polju... Ali ne mora čovjek stati na vištičji kamen, može ga iz mora dohvatiti ruka nečastivog, kazuje stara Narikuša, može te dohvatiti u Vičjoj vali kod Bobovišća, jer, Bogu hvala, zna se da profunda ide od Vičje jame preko cijeloga otoka do Vičje vale i nije jedan čovjek nastradao u Vičjoj vali. Govori neki Stipe Bili, kojeg se ona sjeća iz djetinjstva, da je lovio ribe u Vičjoj vali i ugledao u moru na plićini neku vrećicu pa zaronio za njom. Dalje ništa ne zna.

Našao se najedanput na Vičjoj jami, gore visoko, među onim crnim dubovima, a oko njega pusta stupišća, ona što se mrtvima stavljaju. Lud od straha pred štrigama i vilama trčao je kroz šmrike, buhač i raščeljke i molio svog anđela da ga ne ostavi. Ne sjeća se kako je utekao, samo je pazio da preko Dragovode i ispod Stričevog brda udari prema kući. Preko kamenitih vrhova i bespuća došao je nakon nekoliko dana kući, sav izderan i bijele kose – kažu pobijelio od straha. A kad je htio svući robu, nađe žena u njega četiri zlatnika venecijanca. On htjede baciti, da je od đavola, ali žena neda. Ode i kupi tovara. Sutradan tovar nestao, odlutao i nikad ga više nisu našli. »Otiša đavlu... i bolje je«.

Samo pucketanje vatre i čarkanje štapa staroga Pave u žeravi, sve drugo utihnulo i sluša Maru Narikušu. A onda ona zagrabi još iz svoje drvene zdjele kupusa s malo ulja, jer toga u Blacima ima, osobito ove godine kad su masline dobro rodile, na Tarcima, Žeženiku, kao nikad. Pale su kiše u potrebito doba. Pa ni don Ivan nije škrte ruke. Uz to se pije maravan, jer kvasina se čuva za teže dane, a vino za blagdane. Takav je red.

Netko zamoli don Ivana da priča kako to čovjek ima svog anđela, a on govori po biblijskom gdje se spominje: svaki čovjek ima svojega anđela koji brine za njega... a to su anđeli najnižega reda, ti koji o ljudima brinu. No osim njih ima još do sedmoga reda: to su arkanđeli Gabrijel, Rafael, pa onda slijedi zbor anđela kneževstva, oblaka i vremena i tako redom do serafina i kerubina koji vrše službu Božju oko prijestolja ... Onda padnu i pošalice na nečiji račun, a najčešće na račun Mačera, pastira velike i buljooke glave, ogromnih ručetina kojeg bije glas da može pomusti tri ovce dok drugi uspiju tek jednu. A nekako je blage naravi pa onako golem i nezgrapan dopušta da ga ismijavaju. Jednom se dogodilo da je udarila ciča zima, a bila su vremena kad je i pet puta zasnježilo do Božića, a na Vidovoj gori i devet puta: pao snijeg na snijeg i sve zamrzlo. Naš Mačero zagnao ovce od Obršja do Vele Farske pod brijeg Pojce, ugnao ih ispod stijene, legao na gunj pa zaspao. Ujutro — njemu ništa, a vani sedamnaest smrznutih ovaca, leže na žalu smrznutom kao kamen od leda, bure i snijega. I uvijek ga pitaju što mu je radio anđeo kad nije pazio na ovce, a on mumlja i odgovara da nemaju ovce anđele čuvare, nego ljudi.

Don Ivan je blagonaklono saslušao nešto od družinarskih priča i zadirkivanja, onda sve o poslovima i naredio za dalje: Poljičani iz Srijana poći će rezati lozu na Tarca, oni iz Zvečanja i Tugara prevest će dio jematve u konobe u Nerežišće, ostali će kopati u Žeženiku, Dubokom docu i Vrhu. Sve treba opremiti jer će u prosincu zaredati guste kiše i snjegovi.

Već se čulo kako reduša pere drvene zdjele i žlice i zatiče u police, a bukara s maravanom zaredala od usta do usta čeljadi. Sad će poći na spavanje, svak na jedno od četiri mjesta: u četiri kamare su četiri ogromne postelje. U donjoj sobi je postelja zvana »novalija« i tu spavaju stariji po šest zajedno, na drvenim nogarima s puno komušine: pa onda je »junačka« postelja gdje se nalaze oni najjači, a ponekad sam Mačero jer nitko drugi ne bi tu sam legao ni za koje novce. Junačka se nalazi u kamari gdje se jednom ubilo razbojnika koji je došao orobiti s družinom blatačko blago, a sada kažu da mu duh obilazi naokolo onako krvav i zavija u olujnim noćima jezivim glasom. Na južnom dijelu kuće u šufitu je »sirotica« — postelja za najmlađe, a ima još i ona zvana »galija«. Sve je to za muške. Ženski svijet spava odvojeno u kamari blizu ognjišta i tamo je nekako mirisavo, uvijek vonja po lavandi i bosiljku, a slamarice su pretresene i biljci složeni.

Don Ivan se uspinje u svoju kamaru uza skale osvjetljujući si put svijećom. Najprije će zapisati ovaj dan i njegove poslove koji su obavljeni uz Božji blagoslov, pregledati je li sve odredio kako treba i provjeriti u knjigama količine žita, vina i ulja u spremnicama Pustinje. Ključeve će predati svom nećaku od sestre don Jurju Puariću. Najradije bi da ključeve u svojoj odsutnosti preda staromc Pavi koji je čestit i privržen Pustinji, ali što bi svijet rekao. To bi bilo protiv regula. A Pavo zna svako stablo napamet, svaki trs i svaku ovcu. On zna kad se radi koji posao, koga će poslati na Prigatorij jer je tu teška zemlja, a koga u Prodolac, koga će poslati u Blatačke mirine, koga u valu, koje vino će se prevesti u konobe Milne i Nerežišća. Ali što bi svijet rekao. Nekako se svima čini da je don Juraj Puarić prirodni nasljednik starješinstva Blaca pa mu i ključevi pripadaju dok ujca nema. On se drži uz ujca, ponizno mu se dodvorava, nema mu prigovora na vladanje. Ipak don Ivan osjeća neku čudnu nelagodu u njegovoj nazočnosti.

On, don Ivan, deseti je družinarski starješina Pustinje Blaca, dobio je starješinstvo prije trinaest godina kad je umro don Ante Nemčić, njegov zemljak i rod iz Velogbrda u Makarskom primorju. Blatačka Pustinja lijepo se oporavila od davnog požara 1724. za kojeg se u zapisima reklo da je bio »bez ičije zloće ili krivnje«. Ostali su tada samo goli zidovi i trebalo je sve iznova stvoriti: od drvenih žlica i postelja, do krova nad glavom. Ali družinari govore na kominu da nije sve tako: došla, kažu, stara Lukrica od Debelog Čela iz Zagraca, došla u Blaca i tražila »grc uja«. Govore da je dugo nisu pustili kroz kapiju, da je družinar naredio da je protjeraju jer da je ta viščica nepodobna za ovo čestito mjesto. A ona je stajala i stajala, oslonjena na štap, i govorila naglas kako joj ulje treba za začinit malo zelja, za upalit lumin, kako ju boli pa joj treba za lijek, treba ulje za posljednju pomast, za zavjet, to je sveto ulje, govorila je, od Boga dano da svima služi ... Ali nitko je nije puštao kroz blatačku kapiju koja se u suton zaključavala i Lukričin glas se izgubio u zvonjavi zvona s crkvenog zvonika sv. Marije. Djetići koji su služili u Pustinji i zvonili na konope, govore da je ona i iza zvonjave stajala na odrini pred učelkom kuće i preklinjala: Neka vas baboni spale do temelja, gorjeli s uljem skupa ... i neka vas proguta pohlepa i lakomost, a na kraju neka vas voda proguta!

Don Ivan zna za ovu zgodu i makar ne vjeruje u te priče, razmišlja večeras osobito o proteklom životu Pustinje koju ljubi i štiti od svih zala. Njegovi predhodnici Ante, Marko i Frane-svi Nemčići iz Velogbrda-uzdignuli su Pustinju i njena bogatstva umnožili. Bog im je dao rosu s neba, rodnost zemlje, izobilje žita, mladoga vina, život se raspjevao na tom divovskom priljepku-eremitaži što se ukliještila na padini pećine Ljubitovice, nekad golom pribježištu pastira. Bilo je po onoj biblijskoj: leđa ćeš svoja podmetati i bit ćeš nadničar. Sve se steklo radom. S neba nije padala mana, bijela s okusom meda u kolaču, a ni prepelice nisu dolijetale. Mučno i trpno otimao se kus po kus zemlje, jer kad su počeli život u ovoj Pustinji davne 1551. godine zemlja bijaše pusta i prazna, pećine, jame, klisure, strmo i nemilo, oštro, puno zmija i škorpija. A rod ljudski glavu će ti satirati, a ti ćeš mu vrebati petu, rekao je Bog zmiji, te Adamu priprijetio: »Zemlja neka je zbog tebe prokleta, s trudom ćeš se od nje hraniti svega vijeka svog! Rađat će ti trnjem i korovom, a hranit ćeš se poljskim raslinjem. U znoju lica svoga kruh ćeš svoj jesti dokle se u zemlju ne vratiš; ta iz zemlje si uzet bio – prah si, u prah ćeš se i vratiti« ... Tako su Adam i zmija vijek vjekovali na bračkom kamenu, jedan se drugog bojali, jedan drugoga vrebali. Družinari su dizali stotinama godina

kamenje i slagali u gomile, stvorili njivice, laze, zagone, prodole, tarace, staništa, bunje, težačke i pastirske kuće ugradili, žive vode u Slapu i Dragovodi pronalazili, Trolokve ponovo otkrili, Duboki dolac i njegovu ljepotu spoznali, od starih legendi poganskih i Tribišća se bojali, od Vilišća i Viline Kose strahovali, jer su tu morine, vukodlaci i macići, a od grških gomila bježali da ih ne sustignu nekrštene duše ... Radili su i molili, radovali se kiši i suncu, svetkovali Dan Gospodnji, nisu ubijali, nisu činili preljubu, nisu krali, molili su za duše mrtvih i zapisali u crkvi sv. Marije da nema vrednije molitve.

Sve to don Ivan puno puta premeće po mislima i više puta vadi iz kovčega u svojoj kamari spise, dnevnike i kalendare poslova koje su ostavili iza sebe njegovi predhodnici. Tu su mnogi dokumenti koji su čudom sačuvani od požara: od dozvole koju je izdao don Juraj Drvodilić nadpop Nerežišća 1551. glagoljašu Matiji Tomaševiću iz Duća i Grguru Martinoviću iz Zvečanja da se slobodno nasele u pećini Ljubitovici, praznim pastirskim pribježištima, da uzmu zapuštene zemlje i na njima slobodno rade, pa do njegovih, don Ivanovih, zapisa poslova i dana. I zaista su ti prvi glagoljaši, na zavist svih okolnih naselja, dizali zidove i stvorili plodne njivice i vinograde. U Tarcima, tom najljepšem dijelu posjeda, čak dva zida ograde po metar i po debljine. Blagosiljali su ambare i žrvnjeve, dizali tijeske za grožđe, umnažali ovce, volove, konje, otvarali konobe u Milni i Nerežišćima ...

Don Ivan večeras zapisuje poslove i dane prije svog puta u Mletke. Sutra mu je poći. Nije mu drago. Otvara škura u koja udara vjetrušina bure što goni hitro nebom rijetke oblake prodolom od Dragovode prema Mandraču na dnu uvale. U tami se sluti pećina s uništima pčela, miriši kadulja, ružmarin i bor. Žene reduše uzgajaju smilje i bosilje na odrinama s malo zemlje. Sav taj svijet koji vani u tami diše kamenim ili zelenim plućima, polače, doci, ježe, obuzeti i potreseni bjesumučnom burom, izazivlju večeras u don Ivana ljubav i sjetu. Ljubav koja se u njemu polako rađala svih onih dugih ljeta što ih od rane mladosti ovdje proboravi, ljubav prema ovom žućkastom kamenu koji ih štiti, prema modrom nebu (»O, Gospodine, svjetlošću si ogrnut kao plaštem, nebo si razapeo kao šator, zemlju si stavio na stupove i mijene i neće se poljuljati u vijeke vjekova, pokrio si je vodama bezdanim kao haljinom«!!), prema ljudima s kojima živi. Upravo je prije dva dana, nešto ranije zbog puta u Veneciju, podijelio družini po običaju i regulama Pustinje (što se dijeli dva puta godišnje – u svibnju i studenome) sve što potrebuju: po dvije košulje, suknene hlače, kamižete, opanke, dzardze, ... Svi su bili zadovoljni, nije škrtario, a ni sam nije potrošan ni ohol i družina to voli i cijeni.

Pravilnik Pustinje propisuje uzoran život svećenika i on pazi na to. Nikome, ni od svećenika i ostale družine, ne može ništa prigovoriti, jedino osjeća čudnu odbojnost prema vlastitoj krvi, svom nećaku don Jurju Puariću.

»Bog neka me spasi od ovih misli. Zašto mi se to usadilo u glavu?« Zatvara škura i počinje se pripremati za put. Mora ponijeti sve papire koji dokazuju prava Pustinje nad svojim imanjima. U hladnim zidovima sobe slaže sve potrebno u valižu. Rano se kreće na put.

* * *

Stišala se bura i jutro je osvanulo vedro kao staklo. Zrak je poput plavog kristala pa se vidi kroz prodolinu sve do Hvara. Don Ivan je snužden: ostavlja Pustinju i ide u

daleke i maglovite Mletke. Ne voli ih, a bez njih ne može. Tamo se rješava život i rad Pustinje, tu su glave onog čudovišta koje se zove vlast i čiji bezbrojni pipci isisavajući krv dopiru i do zadnjeg živog bića na njegovu otoku ili u rodnom selu Velombrdu kraj Makarske. Ona dva puta što je putovao u Mletke ostavila su u njemu gorčinu i bljutavost. Ne može shvatiti njih ni njegov način života i mišljenja, a ponekad mu se čini da nije ni Bog isti-onaj njihov i ovaj naš-oprosti mi grijehe, Bože!

Ali sada mora po ozbiljnom poslu, nada se zadnji puta. Po zakonu od 1605. bilo je zabranjeno kupovati i prisvajati nepokretna dobra u ime crkve ili vjerske zajednice, nego samo na ime privatno ili laičko. A to je bilo zato jer crkvena imanja nisu plaćala poreza, desetine ni druge daće. Time je mletačka vlast postigla da se moralo plaćati za svaku česticu kupljene zemlje. Da Pustinja ne izgubi imanja, morali su 1749. na dan 19. svibnja kupiti svoja vlastita imanja na dražbi i to na ime don Ante Nemčića za svotu od tisuću i deset cekina i devedeset cekina za troškove.

Ovaj događaj prestravio je Pustinjake. Odjednom se njihov red i pravilnik učinio besmislenim i nemoćnim, jer u njemu izričito stoji: imutak je zajednički i ostaje u zajednici. Tako nitko ne može doći u iskušenje pohlepe ili lakomosti, zavisti ili škrtosti, što god ima, to je zajedničko. A sada – jedan na svom imenu mora imati toliko blago ... A hoće li taj jedan uvijek biti dostojan, umjeren, nesebičan, brižan i dalje družinarski raspoložen? Neće li ga opsjedati demon zgrtanja, vlasti i imanja?

Don Ivan se cijeli život molio za milost triju E: euzebije, što će reći pobožnosti, eutimije-radosti, te eutonije-snage i čvrstoće. On je sada, ne želeći to, posjednik svih blatačkih imanja i glavnica u novcu. Zlatni polog bio je u škrinji kod Lukačevića i njemu, don Ivanu, nije padao na pamet osim kao briga da ga sačuva za družinu na putu u budućnost ove male zajednice koja blagoslovljenim radom i mudrim rukovođenjem, štujući Božji zakon, želi živjeti u ovoj oazi mira. Don Ivan je znao da sve što postoji u velikom svijetu, postoji i ovdje, samo je u Pustinji bilo više blagoslova, a manje proklinjanja, više poslušnosti, a manje svađe i iskušenja. Često se javljala duga u oblacima na nebu, to se Bog sjećao svog saveza s čovjekom.

Na ovom putu u Mletke don Ivan mora ishoditi odluku vlasti o nastavku mirnog posjedovanja blatačkih imanja.

* * *

Ključeve je predao don Jurju koji je znao prikriti svoje zadovoljstvo zbog novog položaja. Ponizno je i ljubazno obećao da će dobro i pravedno gospodariti dok ne bude ujca. Pomagao je ukrcati valiže na kola koja će prvo do Nerežišća, radi posla kod Nikolorića, a onda do Bola. Don Juraj Puarić ostaje na podziđu i prati pogledom kola s ujcem koja se udaljavaju prema Dragovodi, na sjever, vjetrić mu vije haljine, a osmijeh zadovoljstva ne silazi s lica: bez nadzora i prijekora moći će jedno vrijeme gospodariti u Pustinji. Ujac je miran, dobar i lakovjeran, ne sluti njegovu zadnju misao – ostati gospodarom svega blaga i nasljednikom koji može raspolagati i zemljom i novcem i družinom. Nikada on nije izrekao ništa što bi dalo naslutiti njegovu želju, krio je duboko u sebi i čuvao se nepromišljenog poteza. Znao je jedino da ga stari Pavo čita kao knjigu iza čijih se sklopljenih korica nalaze gnjev i pohlepa, dva grijeha koja je ujac toliko mrzio. A ne može u otvoreni sukob s Pavom dokle je god ujak živ.

Najvažnije je da njegove namjere ostanu skrivene i da pridobije povjerenje ujca koji će odrediti nasljednika na čelu Pustinje. Taj će raspolagati i onim velikim svotama koje su se nabrale u zadnje četiri godine kako je ujac ušao u poslove s Nikoloričima. Ne zna don Juraj kolike su te svote, samo sluti da moraju biti velike.

Kapetan Ante Nikolorić s Bola znao je da Pustinjaci imaju novca, a kako mu je don Ivan bio prijatelj i krsni kum njegova sina, kapetan Ante salijetao je don Ivana da uloži novac u kupnju broda, a dobit će se dijeliti prema uloženom. Nesretni don Ivan odupirao se godinu dana. Iz dva razloga: prvi i najvažniji bio je moralni – smije li on uložiti družinarski novac i na svoje ime ga umnožiti, neće li pasti na njega neka sumnja, ljaga, i kod velike dobiti i kod, nedajbože, velikog gubitka. Brod se može i potopiti i to bi dovelo družinu na rub siromaštva. Drugi razlog je bio zakon koji je branio da se ovakve zajednice bave prometom i trgovinom. Strašno se dvoumio don Ivan i na kraju odlučio posve odbiti prijedlog. Molio se noćima da ga Bog oslobodi te napasti. Držao se u molitvi i mislima one biblijske: »Neka ti Bog dade rosu s neba i rodnost zemlje, izobilje žita i mladoga vina«. To je bilo ono najvažnije, od Boga uistinu darovano na ovom malom komadu zemlje gdje si mogao ispod nebosklona proživjeti sva cvjetanja, rast i branje plodova, plavetnila i oluje, mirise lavande i bosiljka, hladovinu klisure i dobrotu žive vode. Svi poslovi i dani zapisani u knjigama njegovih predhodnika svjedočili su da su trud i muka oko zemlje stvorili Blaca i don Ivan je pomalo praznovjerno strepio da bi otklon od toga puta odveo Pustinju u propast. Ako ne materijalnu, onda moralnu. Možda se pojavi neki starješina koji neće moći obuzdati sotonsku strast prema imanju i zgrtanju, trošenju i plitkom spendžavanju, neće odoliti zlom obličju duha Ruaha, podleći će strasti da ovo pribježište ogrnuto čistom svjetlošću zamijeni za raskoš velegrada, masne užitke dalekog svijeta koji su se uvijek vrebali. Molio se don Ivan sv. Jurju i sv. Mihovilu, svecima koji vojuju protiv sotone s kopljem u ruci, izricao molitve i istjerivao nečiste sile. Padalo mu je na pamet da je to umnožavanje dukata trgovinom nečisto i stoga, što će podjariti zavist Bračana prema bogatstvu Pustinje, zavist koja je odavno tinjala u okolnom svijetu. Na tom škrtom otoku gdje zemlje ima malo, a kamena i gladi puno, gdje vode ne grgolje uvijek, zavist je išla i zbog potoka žive vode, koji su imali od Dragovode prema jugu, i na gustu česminu, dobru lozu, doce, vale i mirine, koze, ovce, volove, konje, masline. Ispredali su Bračani priče o tajnim mjestima gdje popi blago skrivaju: eno tamo u Tarcima je jedna špilja kamo skrivaju dukate i zlatne kandilijere.

Ali suđeno je bilo da ga ostali Pustinjaci nagovore i tako don Ivan uloži veliku svotu novca na svoje ime (drugačije se nije moglo) u kupnju prvoga broda – polaku »Madonna di Carmine«. Bilo je to prije četiri godine. Otada se novac umnožavao vrtoglavom brzinom. Trgovao je kapetan Ante Nikolorić tkaninama, svilom, robom i mirodijama s istoka, otvorio trgovine u Bolu, skladišta žita u Milnoj, Bobovišću. Tako isto i Pustinjaci. Još se uvijek zove dio rive u Milnoj – Blataška riva.

Sada na putu prema Nerežišćima don Ivan promatra kako kraj njega promiče krajolik kojeg voli, a nelagodno mu pri duši. Mora svesti račune kod Nikolorića za ovu godinu: uknjižiti dobitak, pristati na ono što Nikolorić iznese kao zajednički utržak, brinuti da se novac pohrani za Pustinju na sigurno mjesto... Najradije bi odustao od svega toga posla, dosta mu je i briga s Mlecima. Ne zna jadan što ga još čeka, ne zna da će ga okolnosti prisiliti na kupnju još dva broda – »Buon Vaandante« i »Salvatore«, da će ga sinovi Ante Nikolorića htjeti prevariti i oteti mu dioništvo u »Salvatoreu« i

kako će on, don Ivan Nemčić, morati voditi rat da se zadnji brod uknjiži i na ime njegovo, tj, Pustinje. I ne zna don Ivan da će pun gorčine i jada umrijeti kroz petnaest godišta.

Ništa nije draže blatačkom stariješini nego ovako rana vožnja kroz čistom burom oprane staze, a svaka ga sjeća na djetinjstvo i mladost, svaku je prohodao i ostavio trag na njenu kamenu hrptu... Eno, tamo je Hrastova njivica, uski puteljak uz nju, stari dubovi i hlad, tamo lijevo je Žabra Ratac, tu je jedna šuma i velika česmina s granama za ljuljanje, a tamo pri vrhu je Glogovik. Tu ima jedan bor na osami, a oni su ga u mladosti zvali gujin bor. Svaku zmiju koju su ubili, objesili bi na taj bor i one su tu visile jezivo se klateći na vjetru i sušile se na suncu. Ponekad, dok je bio mlad, dolazile bi mu te zmije u san i plašile ga. On je to tumačio kao iskušanja i onda bi se molio sv. Vidu kojeg su ovdje puno štovali. Nesretni sv. Vid i njegova muka pale su često don Ivanu na pamet. Jadnika su skuhali u kotlu vrelog ulja u doba cara Dioklecijana. Po njemu se zove trava vidac, vidičak, vidova trava... i pomaže ako te zabole oči... Bože, kako je lijepo ovako razmišljati o malim jednostavnim stvarima, raduje se don Ivan putem i odguruje one druge misli, o poslu, u udaljene predjele duše. Sada prolaze pokraj Tribišća. Samo jedna suhozidna kućica gdje nema više nikoga, a tu je prema legendi bilo mjesto gdje su nekad pogani žrtvovali bogovima ono što »triba«. Tu se, kazuje narod, skupljaju babuni i nitko ne želi spavati u kolibi nešto većoj od bunje.

Minulo je već i Stičeno brdo slijeva i Čeline sdesna, pa lokva Žurmo te se nadomak Nerežišća don Ivan vraća na neugodnu misao – posao s Nikoloićima.

* * *

Nakon obavljenih pregleda knjiga i računa kod Nikolorića, za koje nije mogao naći vanjskog prigovora, don Ivan se otputio u Mletke. Srećom je bilo tiho, tamne vode mirovale su pritajivši strast i snagu, plavo nebo (kao da je iznad Ljubitovice) nadnijelo se nad lađu i golemo prostranstvo mora. Plovili su na prohladnom vjetru ususret Mlecima, ususret magli i mogućim neprilikama. Molio je putem ne za materijalni dobitak nego za opstanak Pustinje u kojoj sada, eno, okopavaju i režu lozu, tiješte te masline, pa kad se umore, naberu puže kadunjake, pricvrče ih na gradelama i poliju kvasinom. Raduju se družinari tome kao i lovu na puhove što se smatraju poslasticom... o, taj njegov jednostavan i tako zaokružen svijet Pustinje ne smije propasti, bar ne dok je on živ...

U Mlecima ga je sačekao zastupnik blatačkih poslova, odvjetnik Giuseppe Vavisco. Poveo ga je u svratište i putem objasnio da njihovi posli dobro stoje, mletačka vlast priznat će, izgleda, sve posjede i potvrditi za stalno i bez smetnji uživanje. Vavisco je slatkorječiv i brbljav, ljepuškasti, mekoputni bonvivan, ali zna svoj posao. Zato ga i drže zastupnikom. Nosi poprašenu bijelu vlasulju koja je nakovrčana iznad ušiju i koja bjelinom harmonizira s košuljom raskošnog žaboa i crvenim samtastim kaputom. Sve te čipke, bogati prsten na lijevoj ruci, sladunjava i srcolika usta kao u sladostrasne žene, neugodna su don Ivanu, ali Vavisco je spretan, sve je pripremio i dobro obavio, uljudno se i s poštovanjem odnosi prema starješini Blaca pa ga ovaj trpi i cijeni njegov trud.

Doista se nakon prikaza dokumenata utvrdilo da imanja u cijelom opsegu pripadaju za dalje Blacima kao i njenim starješinama u dijelu kupljenom iza 1605. Boravak i nije bio neugodan kako je to don Ivan očekivao. Dani su bili bez kiše,

ponekad je lagana bura očistila nebo da je podsjećalo na lazur ponad njegove Pustinje (o, Bože, samo da se što prije vrati!) i kad bi jutrom rano ustajao, nad kanalima Serenissime blistale su u suncu palače i nježna kamena lica ogledale u bonaci mora.

Vavisco je poveo starješinu da kupi neke nužne stvari: jedan pisaći stol s intarzijama u geometrijskom obliku, ugaoni ormarić jednostavnih oblika i nekoliko stolica na lavljim nogama s lijepo ukrašenom kožom na sjedalima i naslonu. Taj raskošni izdatak učinio je don Ivan za sobu koja dočekuje goste jer Pustinja je sada bila toliko imućna da taj izdatak nije ni osjetila. Vavisco je ugovorio i otpremu predmeta da starješina nema brige. No on je kao lukavi odvjetnik ugovorio još nešto, nešto što don Ivanu ne bi palo na pamet – našao je slikara koji će učiniti portrete njega Vavisca i don Ivana. U čast dobro obavljena posla. Don Ivan je zatečen ovim prijedlogom malo odugovlačio, ali da ne uvrijedi Vavisca, dogovorili su ovako: neka slikar učini po dva portreta od svakoga, pa će obojica imati i sebe i drugoga. Don Ivan mora, kad te slike stignu u Blaca, objasniti subraći da je to krunjenje dobro obavljena posla, da je to zahvalnost za rad Vavisca. Zato će na portretima gledati jedan prema drugome i držati posjetnicu onog drugog u ruci. I ta gesta, ozbiljna i poslovna, zapečatila je ovu zgodu koja je okončana s Božjim blagoslovom. Kad su portreti nakon gotovo godine dana stigli u Blaca, don Ivan je bio zadovoljan-da, to je on, ozbiljan i tvrda lica, a opet neka dobrota i vedrina zrači iz njega. U desnoj ruci drži posjetnicu Vavisca. Mirni, tamni ton slike sviđa se don Ivanu. Crno odijelo, bijeli kolarin, glava malko okrenuta prema desnom ramenu, eto njegova povećeg energičnog nosa, širokih jagodica, duže začešljane tamnosmeđe kose... Objesili su slike kraj one koja prikazuje Krista sa Samarićankom što tu visi odavno, a radio ju je neki mletački slikar prije stotinjak godina. Don Ivan je volio tog začuđenog i naivnog Krista duge kose što sjedi kraj studenca na zalazu sunca. Lijep mu se činio govor ruku gdje se traže i pružaju jedna prema drugoj – Krist je bio ponuda i nježnost, a ona suzdržano čuđenje. Sada je s obje strane stavio portrete pa se zid ispunio i kamara postala svečana.

* * *

Po povratku ujca don Juraj Puarić mu je u svemu povlađivao. Priljubljivao se uz svaku ujčevu riječ i već ranim jutrom čekao da se ovaj digne i pođe na misu gdje bi mu on opsluživao dok druga braća stoje. Kad ne bi ujca bilo blizu, znao je biti otresit prema družinarima i težacima, a osobito prema starome Pavi. Bojao se njegove proniciljive mudrosti, iskrene ljubavi prema don Ivanu i Pustinji. Osjetio je otpor u tom čestitom starini i slutio da on zna njegove namjere. Čim bi se uveče pojavio don Juraj na kominu, zamrla bi priča i čulo se samo udaranje drvenih žlica u zdjele ili pucketanje vatre. Družinari bi se brzo razilazili u postelje, a šutnja je bila znak da nije omiljen. Govor staroga Pave bio je kao od kamena odvaljen, okićen biblijskim slikama, a svatko je nastojao da mu se umili, što nije bilo lako. Pavo je vagao duše kao na posljednjem sudu: don Ivana je odvagnuo kao dobra čovjeka, ali naivna i popustljiva sanjara zaljubljena u Pustinju usred kamena; don Jurja je odvagnuo kao pohlepna i prijetvorna, dva brata Braovića cijenio je zbog šutljive i marljive naravi, a sluškinju Lucu i staru Narikušu podnosio kao što je to red da mudar čovjek podnosi ludu žensku čeljad. Za svakog u družini, bilo svećenika ili težaka, našao je pogodnu misao i ocjenu s kojom bi se svi složili. Dobrohotno se smijao njihovim pričama i znao dodati na kraju svake:

Čini se da u Bibliji nešto manjka – tamo stoji da je Noa prvi zasadio vinograd, napio se vina i otkrio u šatoru, ali ništa ne piše za ženu mu, bit će da je ona prije njega došla u to iskušenje, ta nije li Evina kći?!

* * *

Život se nastavljao ponekad pun opasnih virova: male i velike tegobe na imanju, krađe i razbojnički prepadi na Pustinju, pokušaj prevare oko spomenutog broda »Salvatore«. Ipak je don Ivana najviše pogodila ova nevjera Nikolorića, braće i sinova staroga Ante, pa misleći da neće preživjeti ovo razočarenje odlučio je napisati moralnu oporuku svojoj subraći. »Bože«, rekao je sebi, »ne znam ni časa ni dana skončanja svog života, i dobro je da je tako. Ipak moram biti pripravan. Sudbina pustinje vezala se eto, uz brodove i plovi nesigurnim morem. Zla narav kapetana Vicenca Nikolorića htjela je prisvojiti brigantin »Salvatore« na svoje ime, iako je kupljen od zajedničke glavnice (a u njoj mi imamo pola novca!) i jedva sam tegobno raspleo ovo smišljeno razbojništvo. Izjedaju me sumnje u pogledu čestitosti novog kapetana »Salvatorea« Tomasa Nikolorića. Silovit je i pun prezira«. I don Ivan sjedne i napiše pismo braći jednog prosinačkog dana 1795. dok je lijevala kiša po obijeljenim kamenim krovovima Blataca.

A onda su to pročitali na kominu: »Sve što je Gospodin stvorio sa svrhom je i smislom, ali mnogi od nas neće ih nikada spoznati. Tako i ovu našu Pustinju blaca Bog je namjenio svećeničkoj i inoj družini darujući nam naš smisao na zemlji. Pretvorili smo kamen i nerez, vitine i prigatorije u plodne vrtove trpeći i radeći, mudro gospodareći, o svakom čovjeku i novčiću brigu vodeći. Nismo strahovali zbog svoje budućnosti, samo smo težili za Slavom Božjom i njezinom pravednošću »jer tako će vam pripasti i sve ostalo« reče Pismo. Htjelo se da bogatstvo bude dostatno i zato izazva zavist okolo nas, a možda i pohlepu u nekima od nas. Nesigurni u svoje zemaljske korake odabrasmo i mora i brodove za svoja imanja, a jesmo li dobro učinili pokazat će vrijeme koje istječe za svakoga od nas i za cijelu družinu. Tisuće naših zemaljskih dana protekli su u skrbi i muci, pogreškama i nadanjima, sumnjama i vjeri, pa kako Bračani nikad ne znaju je li Vidova gora sveto ili prokleto brdo, tako i mi ne možemo znati jesmo li dobro obavljali svoje zemaljske poslove. Utjeha nam je namjera kojom smo se vodili – raditi i moliti, knjige iz naše stare knjižnice vazda čitati, nikome zla ne činiti, ovaj komadić zemlje koju dobismo na dar čuvati i svoje poslove i dane bez zla i pohlepe privesti kraju. Ovaj mali svijet Blaca nosi u sebi sveukupnost ljudske povijesti, a to možete doživjeti ako pročitate stare naše kronike koje svjedoče da se živjelo na dugu stazu misleći ne samo na danas i sutra nego i za dane koji tek daleki čekaju na nas. Sve smo zapisali kao i naši predhodnici u knjige, sve što je bilo i što bismo željeli da bude. Ako mi Bog dade da poživim, radovat ću se radi vas, družinari moji, radi naših drvenih Blataca i plava neba. Ako li pak moram umrijeti, opet ću biti radostan bez zemaljskih briga i spreman da Gospodinu odgovaram za grijehe, ali napustit vas neću nikada jer sam zauvijek vezan uz ovu kamenu ljepotu i tugu što je Pustinjom zovemo«.

Na kominu je bilo tiho i suze su zasjale u očima. Svak je uzeo iz pisma ono što se njega tiče, za čim njegova duša žudi. A neki su zapazili da se lice don Jurja zgrčilo

na dva mjesta u pismu: kad se govorilo o pohlepi nekih i o tome da se odredilo što će biti.

Ali vrijeme se još nije ispunilo za don Ivana. Još mu je suđeno pet godina života i bilo je suđeno da ne umre u svom krevetu, u svojoj kameri iz koje se vidi ljubičasta prodolina do mora, i nije mu bilo suđeno da uz njega bude netko od domaćih družinara, nego se to zbilo daleko i pod tuđim krovom.

* * *

U srpnju mjesecu 1800. krenuo je don Ivan poslom u Makarsku i tu ga bolest baci u krevet. Već prije polaska, u Blacima, javile su mu se noćne more i pritisak u prsima pa su ga stara Narikuša i Luce liječile vrućim čašama i uvarcima od kadulje i pelina od čega mu se poboljšalo stanje. Don Juraj je obilazio oko ujca osluškujući njegove želje i nastojeći saznati njegovu posljednju volju. Ali don Ivan je bio tvrd i zatvoren. Nekako je predosjećao što smjera njegov nećak, iako je tjerao od sebe ovu čemernu misao kao zlog duha.

A ljeto je bilo suho i teško – presahli su svi izvori i potoci u kojima magarci i divlje zvijeri gase žeđ, raširila se neka kužna bolest, a svijet je očekivao, prema proročanstvima, da se pojavi veliki car koji će povesti ljude u smrt i glad.

Čim je stigao u Makarsku, don Ivan legne u krevet i onemoća. Osjećao je da mu život i snaga istječu kao zaklanu janjetu, a noćne more su se pojačale. Ležao je u maloj čistoj kamari kod braće fratara koji odmah dojaviše u Blaca. Tamo su neki zaplakali, a neki se uplašili da ujac ne umre prije nego napravi oporuku: don Juraj je čeznuo za starješinstvom u kojem je gledao svu budućnost i sanje. Zato isti čas poleti napisati list starom kapetanu Nikoloriću, prijatelju i svom pouzdaniku, u kojem javlja da hitno dođe s liječnikom iz Bola u Makarsku. U pismu piše kako se boji da bi tkogod mogao ujca nagovoriti da donese nepovoljnu oporuku kojom bi on, Juraj, izgubio starješinstvo, pa moli Nikolorića da požuri u Makarsku. Najbolje je da don Ivan ne dođe u Blaca bez oporuke jer tamo se sve izokrenulo protiv Jurja.

Potom don Juraj u velikoj hitnji napusti Pustinju, ostavljajući na guvnu čeljad koja je suznih očiju mlatila žito što je bilo slabo zbog suše. Uvukla se u čeljad ona strepnja koja je davno stajala u prikrajku-da ne bi postao starješina don Juraj jer tada će mnogi biti otjerani, osobito oni koji su znali istinu. Zato su plakali i od straha za sebe i od brige za don Ivana skrivajući oči i trljajući ih rukama punim pljeve.

Putujući u kolima don Juraj je pak smišljao tko će to morati napustiti Blaca kad on jednom bude starješina: braća Braovići, stari Pave, naći će se još ...

Don Ivan dotle leži i polako tone u bezvoljno stanje, a duša mu sluti blizu smrt. Moli brata fra Marka da mu čita iz Ivanova Otkrivenja jer da je noćas sanjao strašan san koji se jedva dade opisati: kao, nebo se zacrnilo i na njemu se pojavili znaci oluje. Oko njega se skupile crne kokoši koje govore ljudskim glasom. Trče po zidiću prema njemu i sve mu se čine kao da i nisu kokoši. Jesu, ali nekako strašne. On uhvati jednu koja se među njima činila izgubljena i slaba i pita ju hoće li snijeti jaje. Ne, kaže ona, a u taj čas, oslobodimebože, doleti s visine Sotona i ugrabi njega don Ivana i nosi u visinu. Neiskazivi užas obuze don Ivana, moli glasno očenaš, ali ne pomaže, gubi glas pa onda i pamćenje, ne zna više riječi molitava i osjeća da je propast blizu. Zato naglo ugrize Sotonu u strašno tkivo njegova tijela – dlakavo, ljigavo, gusto, a ono je puklo i

procurilo gnjusobom. Probudio se sav u znoju i uz molitvu dugo razmišljao o značenju sna, koji mu se pričinjao kao iz Otkrivenja. Pa neka mu zato čita fra Marko.

Gotovo sjedeći u krevetu utonuo u jastuke, blijeda lica, slušao je don Ivan teški i tamni glas svoga subrata, a ledeni mu je znoj rosio čelo. Kad Marko dođe do dijela: »I vidjeh: kad Jaganjac otvori šesti pečat, potres velik nasta. I sunce pocrnje kao dlakava kostrijet, sav mjesec posta kao krv. I zvijezde padoše s neba na zemlju kao što smokva smokvice stresa kad je potrese žestok vjetar. Nebo iščeznu kao savijena knjiga, a sve se planine i otoci pokrenuše u mjestu... « don Ivan još jače problijedi i uzdrhti jer mu se to činilo baš kao u njegovu snu: propade u nepovrat i sunovrat njegova Pustinja, zabode mu se ova opaka misao u glavu i srce; eto, on će umrijeti, a ništa nije dobro opravio, novac se kao sotonsko djelo umnožio, postao dlakava kostrijet na čistoći sjaja sunčeva, tj. vjere, ljepljiv je i izaziva pohlepu i razne nečiste misli, možda će izazvati i krv... nedajbože... i nebo će iščeznuti kao savijena knjiga...

Kroz prozor se vide kameni bokovi Biokova, modra i šutljiva starca što se okomito diže nad morem i Makarskom. To ljubičasto tijelo obraslo rijetkom i oštrom divljom maslinom i drugim korovom isto je kao i na Braču oko Blaca, to treba krotiti radom i ljubavlju da se savlada ta divljina i surovost. Sjeti se don Ivan kako je ove godine sigurno zadnji put predvodio »ragacjune« – molitve za polja – do križa na vrhu prodoline. Išla je procesija tri prva dana mjeseca svibnja po imanju i blagoslivljala se polja i zaklinjale štetočine: Zaklinjem sve gusjenice i skakavce, miše, puhe, babuške i sve životinje koje su štetne... On je volio te procesije pod vedrim svibanjskim nebom, dodir s poljima, vinogradima, bajamama, trišnjama i maslinama, mirise čistog bilja što ga luči škrta zemlja i tvrdi kamen... nikada više... nikada više...

* * *

U tom već stigne brodom don Juraj i s njim Nikolorić koji je doveo i liječnika. Liječnik pregleda bolesnika u suton petoga dana bolesti i odredi kupke, puštanje krvi i uvarke. Ali u hodniku reče odmah don Jurju da neće ujac dugo, možda sedmicu.

Don Juraj se umilio oko ujca — popravlja jastuke, nosi vode i pere mu lice i ruke, govori slatke riječi o ljubavi prema bližnjemu, o njihovoj obitelji i kako on don Ivan nema bližnjega do li njega Jurja. Bez snage da se makne ili odupre fizičkom silom, utonuo u jastuke don Ivan podnosi ovaj dodir, ali u sebi pati i osjeća neki ljigavi, ljepljivi ton, dodvorički, iza kojega postoji i zadnja nečista misao. Makar don Juraj tvrdi kako će dobro brinuti o Pustinji iza ujčeve, nedajbože, smrti, ovaj ostaje šutljiv kao stijena — ni jednom riječju ne govori da bi svoga nećaka odredio za nasljednika. Gleda u nećakove sivkaste oči što često spuštaju pogled smjerno prema zemlji, u njegovu pročelavu glavu preko koje prečešljava nekoliko dlaka da prikrije tu manu, u njegove gipke pokrete prstiju dok toči čaj za svoga ujca i oblizuje punačke usne. Shvatio je nećak da ujac neće nikako pristati na njegove želje, a osobito se prestravio kad je don Ivan protisnuo s blijedih usana da želi umrijeti u Pustinji i neka ga odmah voze tamo. A don Juraj ne želi baš to, samo ne to, samo ne u Blaca gdje nikako ne bi mogao isposlovati starješinstvo.

Kako se dalje odvijala priča ujac nije saznao, suviše je bio slab. Tonuo je u letargičan san čekajući da ga odvezu u dragu Pustinju i molio fra Marka da mu čita psalme Davidove. Opraštao se od života ne bojeći se smrti, ali žaleći za svojim loše

obavljenim poslovima, za ulazak u poslove s brodovima, koji su donijeli bogatstvo, škrinje napunili zlatnicima, ali i duše pohlepom. Stalno mu se vraćala slika stare Lukrice iz priče s komina gdje stoji pred kapijom Blaca i proklinje — najprije da izgore — o Bože, pa to se već dogodilo! — pa onda neka ih proguta pohlepa i lakomost. Boji se Ivan da je to sada na redu jer što bi drugo moglo biti ona silna želja i pritisak don Jurja nego pohlepa i lakomost.?!. A bilo je i treće proklinjanje — neka ih voda proguta. To nije mogao zamisliti, toliko vode nikada nije bilo na Braču da bi mogla ugroziti njihovu eremitažu. To bi morao biti neki novi opći potop. E, moj don Ivane, govorio je sebi, želio si umrijeti smiren u svojim Blacima, a patiš i moriš se udaljen. Stihovi psalma budili su još sjetnije misli jer su pričali kako Bog »jer dobro zna kako smo sazdani, spominje se da smo prašina... dani su čovjekovi kao sijeno, cvate kao cvjetak na njivi, jedva ga dotakne vjetar, i već ga nema, ne pamti ga više ni mjesto njegovo...«

* * *

A za to vrijeme don Juraj uz pomoć staroga Nikolorića ne gubi vrijeme. Pronalaze bilježnike Makarske i još jedna vjerna i pouzdana prijatelja te načine oporuku na ime don Ivana Nemčića sve kako je diktirao Juraj. To se zadržalo u najvećoj tajnosti jer su obećali masno uzdarje. Igrali su na ovu kartu: možda se ipak don Ivan prikloni da potpiše ovakovu oporuku, a ako li pak napiše protivnu, oni će vješto podmetnuti ovu, samo se to ne smije dogoditi u Blacima.

Don Juraj je udvostručio uljudnost i brigu oko ujca, na svaki mig udovoljavao, a oporuku više nije spominjao. Popravljao je bolesniku jastuk, otvarao škura prema đardinu u kojem su predvečer sjene hladnjele užareno zelenilo i kamen a lagano cvrčanje stišavalo se s padom sunca za plave otoke. Nosio je Juraj svaki čas uvarke i obloge koje su stavljali na prsa don Ivanu. To potraje dva dana. Onda je don Ivan sanjao san nakon kojeg je oštro zatražio da ga odmah voze u Blaca. San je bio znakovit: kao, on je u šumi pronašao drvo pa kad ga je pokušao rasjeći, nije mogao. Bilo je nadnaravno tvrdo i neki glas je došapnuo Ivanu da je ono drvo besmrtnosti, da može zaliječiti rane i tko ga posjeduje, gospodar je vječnoga života. Zašto baš meni? začudio se u snu, meni grešnomu?! A i tko zna od koga je taj dar — od đavola ili Boga?! Zato on u snu skriva to drvo jer se boji da će onaj koji ga iza njega uzme možda zlorabiti i neće se znati služiti tim velikim darom. Uhvati ga tuga što će umrijeti i neće naći nikoga kome bi tu tajnu ostavio.

Probudio se sav u znoju i odmah pozvonio, pa kad su se sjatili oko postelje, zatražio je da ga smjesta voze u Pustinju. Nisu imali kamo — posljednju volju smrtnika valjalo je poštovati. Spreme sve i prenesu ga na brod koji otplovi put Bola. To kratko putovanje jedva je izdržao, moleći cijelim putem da stigne kući. U Bolu ga nagovore da bar malo otpočine u kući Nikolarića. Velika je vrućina i treba pričekati do večeri ili do jutra. Badava se opirao, stavili su ga u komaru što gleda na plavu pučinu i ostavili otvorena vrata da čuju ako mu što zatreba. Kad su poslije nekog vremena ušli u sobu, don Ivan je bio mrtav, velika suza slijevala se niz upali obraz.

* * *

Družinari su ugledali kola i poletjeli na put da dočekaju svog don Ivana. Braća svećenici molili su naglas, a ostala družina odgovarala. A kad su se kola približila i stala, iz njih je izašao sâm don Juraj i rekao da je don Ivan umro u Bolu i njemu ostavio starješinstvo Pustinje. Nastao je tajac i plač. Don Juraj je promotrio nazočne i uočio da starog Pave nema — vele da bolestan leži. To je dobro, pomislio je, neće ga morati otjerati. Te noći čuli su družinari kako se dugo u kamari don Ivana ruži i razvlači, a onda se vidjela i vatra koja je plamsala. Sve je dokumente i spise don Juraj pretražio, ostavio ono što mu je išlo u prilog, a ostalo spalio. Nitko nije spavao te noći u Pustinji, svima su nemirne misli prevrtale dušu i svak je nastojao izračunati kako se i koliko zamjerio don Jurju. Da ga nitko nije volio, to je i on osjećao. Ali on nije nikada osjetio ono o čemu je don Ivan pisao u svome pismu družini: da je Pustinja savršena utoliko što u njoj ima svega čega ima i u velikom svijetu, samo je nedostajalo nekih poroka.

Kažu da je te noći na vitini zavijao vjetar kojeg inače nigdje nije bilo u to doba, a to je znak da netko umire. Ujutro su našli staroga Pavu ukočena pogleda i bez daha.

* * *

Zvona sv. Marije Blatačke jecala su i grcala za oba pokojnika, a onda je zavladala kobna tišina. Neki su morali spakirati svoje valize i s nešto otpremnine napustiti Pustinju. To su bili oni koje je don Juraj Puarić otpustio kako bi imao odriješene ruke za gospodarenje. Među njima su bila braća Braovići, neka čeljad, sin staroga Pave. Umjesto njih uzeo je uskoro druge koji nisu znali povijest njegova dolaska na mjesto upravitelja. Jedino nije otjerao Anku i Antu Nemčića, rođake pokojnika, jer su imali pismeno jamstvo da mogu do smrti boraviti u Blacima. Anka Nemčić bila je glavna domaćica, visoka, čista, sposobna i marna, a sin joj Ante, zvani »Fatutto«, nekad pomorac, vratio se u Blaca jedne večeri s odlukom da više ne plovi. Sobom je donio prvu pušku dvocjevku iz Engleske na Brač. Bio je sjajan lovac i hrabar čuvar Blaca pa je trebao don Jurju koji je ovdje, milosrdno se prema njima ponašajući, nadoknađivao podvalu ujcu. Da je dobro učinio pokazalo se uskoro: u Pustinju su došla desetorica razbojnika. Jedan se predstavio kao radnik koji traži posao, a ostali su sakriveni čekali da im on otvori vrata. Fatutto je posumnjao, nadmudrio ovoga, a onda uz pomoć družine i puške natjerao u bijeg sve ostale, a neke i ranio. Čulo se nadaleko za blatačko zlato, priče su ga uvećavale i mamile lopove i skitnice. Svake večeri kad su djetići zvonili večernje Pozdravljenje, zatvarala se kapija i svi su se sjećali razbojnika koji, hvala Bogu, nisu uspjeli u namjeri.

Umjesto prognanih svećenika don Juraj je uzeo trojicu novih: Kaštelana, Lunjevića i Kočića. Motao ih je oko prsta, a oni nevješti i neupućeni nisu prozreli njegove namjere. Iza toga don Juraj je ubrzo napustio Pustinju i otputio se u Nerežišća gdje je dulje boravio. Odatle je odlazio na ugodna putovanja do Trsta, do Mletaka i dalje. »Uživao je kako bubreg u loju«, piše u starom zapisu i uzimao od zemaljskih dobara sve ono što njegovi predhodnici nisu htjeli ili nisu znali uzeti. Vedra lica i udvarajući se okolini sklopio je mnoga poznanstva u svijetu, odlazio na zabave i nabavljao otmjene stvari. Poslove je prepustio svom nećaku Jozi Puariću, koji nije bio svećenik, ali je često dolazio u Blaca da ugovori i nadgleda poslove između strica što šeće svijetom i don Luke Kaštelana koji vodi Pustinju dok nema upravitelja.

Taj nećak Jozo, iz dotad siromašne i nepoznate obitelji Puarić, videći uspon strica don Jurja pribio se uz njega i potkožio novcem pa su ga primali u najbolje obitelji i društva. Znajući da stric raspolaže ogromnom imovinom, kojoj se glavnica nikad nije dirala, nadao se da će mu ovaj ostaviti veliko nasljedstvo.

* * *

Daleko od blatačkog ognjišta, daleko od strmih hridina i plavog kamena i neba, male zajednice i njenih muka i radosti, udaljio se don Juraj posve od Pustinje. Zaboravio je psalme Davidove koje mu je ujac toliko volio: »Blago čovjeku koji ne slijedi savjeta opakih, ne staje na putu grešničkom i ne sjeda u zbor podrugljivaca ...« Napustio je zakon na kojem su Pustinjaci gradili život čvrst kao Pećina Ljubitovica, zakon koji je nalagao mir i osjećaj zajedništva. Sve je u tom zakonu bilo točno određeno: uzornost svećenikova lika, zajedništvo imetka, zadaci starješine koji vodi poslove i dane, dijeli robu družini, isplaćuje težake, razmatra grijehove i prijestupe družinara, pa ako se pred svima dokaže nečiji grijeh, može ga ukoriti, ili u tvrdokornom istrajanju u grijehu i izgnati. Darovite dječake u službi Pustinje svećenici podučavaju pisanju i čitanju i šalju na daljnje školovanje. Zato se starješina smatra dušom Pustinje i mora uživati veliki ugled zbog svoje časti i dobrote. Morao je biti i spretan da rasporedi novac za dobrobit Pustinje — od popravka crkve sv. Marije, održavanja kuća za težake, putova, bedema, kuća u Nerežišćima, Milnoj, Makarskoj, Dragovodi, za konobe, staje, gustirne, lokve i vinograde ... do sitnih nabavki i lijekova. O svemu je morao voditi brigu, a njega don Jurja nema. Rijetko navraća u Blaca. Ne mili mu se ognjište gdje ga čeka sjena staroga Pave koji džara ugljevlje i prodorno ga sudi u dno duše, ne voli škripu skala jer mu se čini da čuje ujca kako se penje iza večernje molitve i razgovora na ognjištu do svoje kamare, ne voli ni tu kamaru u kojoj je one noći morao spaliti sve spise koji bi mu naškodili, kao ni onu za goste. Tamo ga sa zida gleda ujac svojim tamnim, pametnim pogledom, opominjući i strogo sudeći. Konačno on, pokojni don Ivan, sada sigurno zna sve što su mu učinili Nikolarići s don Jurjom, a don Juraj zna da don Ivan zna.

Nećak Jozo Puarić uzdigao se u to vrijeme vrlo visoko uzevši za ženu jednu Nikolorićku. Nikada se nije vidjelo ni čulo da bi ovako bogata udavača pošla za takva uboga ženika, ali on je imao stričevo obećanje o nasljedstvu. Svadba u Nerežišćima i Bolu puna sjaja, mlada u haljini iz Mletaka, a uzpuhani Jozo pun osmjeha za strica koji obilno otvori kesu za nećaka i dade mu novu kuću za početak. Toga blistavog i slavnog dana Puarići nisu znali što ih čeka, zavrtjeli su se na vrtuljku bogatstva i moći, posjedali na venecijanske stolice gracioznih nogu držeći u rukama čaše od lomnog i profinjenog stakla ispod kristalnih svijećnjaka. Prolijevalo se vino i srebrni smijeh preko prepunih stolova i preli u glavama računi i proračuni o škrinjama popovskim u kojima ima još, ohoho podosta, pa će doći čas i za to.

* * *

1824. godine pozovu Nikolorići don Jurja u Trst da posve srede račune. Htjeli su sve razdijeliti nakon dugih godina zajedništva s Pustinjom. Negdje pred Božić dobio

je don Juraj poziv i s nelagodom u duši dao da mu spakiraju valižu te krenuo u Trst, kamo je nekad tako rado odlazio iz zabave. Bilo je doba burovito i ledeno kad je doplovio u Trst i s mladim kapetanima počeo razgovore. »To su bili sinovi i zetovi staroga Nikoloriča koji je umro. Sva neugodna predvidanja i slutnje sada su se ispunili: razgovori se otegli mjesecima, a nikako nisu mogli skončati račune. Don Juraj je odmah shvatio da su knjige bile tako vođene da oštete Pustinju. Oni su se cijelo vrijeme služili glavnicom Pustinje, a sada bi se moglo dogoditi da ona izgubi ne samo dobitak na trgovini, nego i četrdeset tisuća fiorina glavnice. Lukavost i prepredenost mladih kompanjona nadilazila je njegove snage. Izmučen tim dugim razgovorima i podvalama piše svom nećaku Jozi 6. ožujka 1825. list u kojem mu očajan javlja sve ove vijesti. Ne napisavši sve o strahovima, razočaranjima pa i grižnji savjesti koja ga je počela obuzimati, sjeo je nakon pisma i sveo sve godine svog života: prvi dio života bio je u mladosti lijep i čist, udisao je s ljubavlju mirisavi zrak iznad bračkih gomila koje su nastale vjekovima radom znanih i neznanih ruku što bi dizale kamen po kamen da oslobode zemlju iz kaosa i stvarale red. Zemlja se nije bunila što njene bijele kosti slažu u redove, nego je uzvratila crvenom rodnošću. Don Juraj se sjeća svog zanosa za tu zemlju, za svaku biljčicu i životinju u kojima je slutio Tvorčevu nazočnost. Kada i kako je nestalo te dobre duše — ne zna. Otprhnula je kao ptica, raskidala se na Česminoviku, Trišćeniku, Ratcu, po liticama i docima, valama i mirinama koje su sve bile u njemu, ali ne tako duboko i ljubljeno kao u njegova ujca. Ne zna kad ga je počela hvatati pogana želja da drugima gospodari, da kroz prste pušta žuti zveket što otvara vrata velikoga svijeta ...

Uskoro iza pisma vrati se don Juraj iz Trsta potišten i uplašen. Nije doduše ništa potpisao Nikoloričima, ali znao je da je taj čin samo odgodio. Već je bilo proljeće, Uskrs je taman prošao.Prvi puta nakon dugog niza godina učine mu se Blaca lijepima, obuzela ga neka toplina i nježnost. Dolazio je na komin nekoliko dana, ugađao družini da su se svi pitali što mu je. Ante Fatutto i njegova majka priređivali su pak sve što bi on poželio. Odlanulo je i Luki Kaštelanu-vratio se starješina izgleda zastalno, Bog ga je opet doveo u družinu, Pustinja će oživjeti. Svako jutro družinari su ga mogli vidjeti kad se iza mise penje na stijenje poviše eremitaže i gleda njene stiješnjene krovove, bijele kao snijeg, s luminarima kao glavama golubica.

A onda su ga pozvali naglo u Bol Nikoloričima. Morao je hitno otići radi potpisa dokumenta kojima se konačno i zauvijek raskidaju međusobni ugovori. Obuzeli su ga strepnja i nemir, grižnja savjesti, strah kojeg nije mogao niskim podijeliti. Spremao je valižu u kamari ispod ujčeva portreta i govorio u sebi da se ohrabri: »Gospodin mi je pomoćnik, ja ne strahujem: što mi tko može.« Ali uzalud. Glavom su mu prolijetale slike smrti ujca, njegova šutljiva muka i čvrstoća da njemu, don Jurju, ne prepusti starješinstvo. Gledao ga je noćas ujak sa zida onim sveznajućim pogledom kao da pita: kako si mi to mogao učiniti? Ona ista strogost i odbijanje izbijala je sa slike koja je za života plašila Jurja. Drži ujak u desnoj ruci onu posjetnicu Vaviscovu kao iskušenje, kao đavolju ponudu, hoćeš li? samo pazi da ti ne bude kao u psalmu Davidovu: »Eto zlotvor začе nepravdu, otvrdnje pakošću i podlost radi, iskopa jamu i produbе: sam u jamu svoju pade ...« I ne mogavši izdržati taj optužujući pogled don Juraj prekrije portret platnom.

Ujutro sjedne na kola i otputuje u Bol. Cijeli je život imao u sebi jedan osjećaj, ali nikad tako snažan kao jutros: nije se mirio s tim što ima i tko je, uvijek je želio biti netko drugi.

* * *

U Bolu ga dočekaju najprije s ljubaznošću i ugoste dan-dva. Mirno i raspoloženo uvjeravaju ga da će sve srediti na najbolji način. Don Juraj spava u sobi gdje je umro njegov ujak lica okrenuta prema pučini što se divno ljeska u ovo proljetno doba. Golubinje sive boje. U maglici se gubi Hvar, sunce izlazi nad obalama nježno dodirujući površinu mora i ruke Jurjeve na pokrivaču. Sjeća se da je nekad volio takva svitanja, uživao u ljepoti. Kamo li se to izgubilo? Ili je to sve i dalje u njemu? Sveti Pavao je govorio: umirem svakog dana — i tko sam ja? Jesam li ja onaj mali dječak koji je preskakivao gomile uz Hrastovu njivicu i Tarca, spavao u »sirotici« — postelji s Pavlom i Jozom, hvatao zmije na Glogoviku i vješao na gujin bor, volio majku tamo u Velombrdu i rado slušao priče stare Vlahinje Mare? Kuda se taj Juraj zametnuo stazom kroz život i kada je prevladao onaj drugi koji se tako razbaškario pred ujakom? Nikako ne može zaspati i premeće po glavi dane ujakove bolesti i smrti ovdje u Bolu, u ovom istom krevetu. Kao u magli i opijenosti vidio je sebe kako lijeće okolo za bilježnikom i sklapa mračni ugovor jedne večeri dok je voštanica gorjela visoko i njen se purpur uspinjao, sada mu se čini, ne pobožno i sveto, nego zloslutno. Nije u njemu bila ptica ljepote i nade kao što je to inače u svjetlosti svijeća. Bila je noć, Bože, sve je te poslove morao obaviti noću da ga ljudi ne vide, da sakrije djelo ... Ovdje, noćas u Bolu, gleda u vrt gdje grm cvijeća gori kao usamljeni vodoskok između kamenja. U sebi sluti da ga sutra ne čeka ništa dobra.

Trećeg jutra pozovu ga na potpis dokumenata. Čim je pogledao u dokumente vidio je svu strahotu-Pustinja gubi i glavnicu i sve ostalo što je bilo zajednička dobit. Dodali su mu pero u ruku, no on naglom kretnjom odbije i htjede ustati s raskošne venecijanske stolice i otići ali kapetan Tomas izvadi pištolj i uperi ga don Jurju u prsa. Potpisati ili će pucati, a svima reći da se sam ubio. Uvale mu pero u ruku i gotovo ga povedu do papira. Potom svi izađu iz sobe i on ostane sam sa spoznajom: sve je propalo, a to nije bilo njegovo, nego Pustinje.

Što se poslije dogodilo teško je sasvim pouzdano znati, a svjedoci su pričali ovako: don Juraj pobjegne iz Bola, bez prtljage i kola, onako sâm u brda. Skakao je u početku s kamena na kamen nošen nekom strašnom snagom očaja i bola bez obzira na puteljke ili krš. Nikada nije išao ovom divljinom, ali neki unutarnji glas ili mahniti zov upućivao ga je stalno prema Blacima. Najprije je zaobišao Miljenu Glavicu pa između Podborja i Borka pošao bauljajući put Vranina Rota poviše Murvica. Ne birajući stazu koje najčešće i nije bilo nadnio se iznad Murvice preko Crnice i zabasao na Vičju jamu. Ne zna on da je to put koji vodi na to prokleto mjesto, nikada nije bio u toj pustoši, o njoj je samo slušao priče na kominu, ali nekako mu se čini da bi to baš moglo biti: spaljeni dubi i stupišća za mrtve, okolo demoni šapću po suhom grmlju, a uštap se digao velik i sjajan na nebu i na njegovu licu sv. Ilija vozi kola i eto, sad će udarit nevera ... Sulud i izgreben probijao se don Juraj kroz grmlje i korov i stalno mislio na psalam kojeg je čitao ujaku na samrtnoj postelji: »Dušmani me bijesni opkoljuju, bešćutno srce zatvaraju i ustima zbore naduto. Koraci njini sad me okružuju, smjeraju da me na zemlju obore«. Ukleto brdo i izmišljena oluja potjeraše

ga zadnjim snagama, jurne kroz kupine, šumarke, drače, preko klisura i špilja, tko zna koliko, vrijeme je postalo dugo i neprijateljsko. Utvarao je sebi da za njim jure štrige i morine, vukodlaci i macići. Kako je pogodio prema Visokoj i Obršju to nitko ne zna. Svjedoci koji su ga ugledali kod Dragovode nakon što je tri dana i noći lutao preko pustoši, kažu da je neprestano šaptao jedno te isto: »Dušmani me bijesni opkoljavaju...« Tu ga prepoznaju i stanu se križati kao da vide nečastivog: don Juraj, starješina Pustinje, njihov pastor, sav izderan, prljav, prašan, u dronjcima,raščupane rijetke dlake na glavi klonule na sve strane, mrmlja i lomi ruke iznad glave. Uhvate ga i urede pa odvezu u Blaca. On legne i zagleda se u jednu točku ne prepoznavši nikoga.

* * *

Nećak Jozo Puarić odmah dojuri u Pustinju da bude stricu pri ruci. Stric mu je davno obećao ostaviti novac i ono pokretno što se nađe. Zato Jozo ne izlazi iz sobe – pita strica što će jesti, popravlja jastuke, umiva ga i bar jednom dnevno podnosi mu pod ruku oporuku kojom mu ostavlja imetak. Don Juraj samo šuti ili mrmlja jedno te isto: »Dušmani me bijesni...« Jozo je strpljivo čekao sedmicu dana da ga stric prepozna i potpiše oporuku, a onda je odlučio da preveze strica u Nerežišća. Tu će ga lakše pridobiti da potpiše oporuku. U Blacima je puno svjedoka, svi prilaze postelji svoga starješine i mole za njegovo zdravlje. Uvečer na kominu pričaju strašne i istinite priče: eto, javile se jegulje u veloj gustirni, toga nije bilo od turskih i gusarskih vremena, to je zloznamenje. A u kamari gdje je junačka postelja i gdje je nekada spavao Mačero sad su trojica najboljih radnika iz Tugara, ali su pobjegli neku noć – toliko se duh onog ubijenog javljao i lupao.

Dovezavši strica u Nerežišća Jozo uvidi da ni tu neće tako lako dobiti oporuku. U kući se motalo previše čeljadi, posluge, prijatelja, donosili se ljekoviti pripravci i ulja, da se ludilo, ako je nedajbože baš to, digne s bolesnika. Ugađalo mu se u jelu — nekada je najviše volio makarune na vreteno sa mašticadom pa se to jelo pripravljalo svaki čas. Dolazili su brački popovi da vide don Jurja — i supetarski i humčanski i drugi, ali on samo gleda u jednu točku, mrmlja svoj psalam i rijetko prepozna koga kraj postelje.

Zato Jozo uzima strica i, pod izlikom da će ga bolje liječiti, odveze ga u Makarsku. Smjestio ga u svoju kuću i dopusti samo ženi da ga poslužuje s jednom sluškinjom. Kako i kada je Jozo dobio potpis na oporuku, nitko ne zna.

Don Juraj umre jednog jutra dok mu je sluškinja Vlahinja Mare Cerić prala noge i ruke. Ona pozove gospodara i gospodaricu, a Jozo odmah zabrani da se ikome kaže kako je stric umro. Neka ga u tišini pripreme za grob. I odjuri iz kuće.

Jozo uzme manji brod i požuri na Brač do Sumartina. Ovdje unajmi veći brod od brodovlasnika Janovića i požuri pod Blaca, uplovi u uvalu Mandrać te s ljudima koje je unajmio u Samartinu krene do Pustinje. Goneći ih da brzo idu, zadihani stignu pred kapiju Pustinje, a djetići je otvore prepoznavši Jozu Puarića. A njemu je već demon sve putom uglavio: kako će lagati don Luki Kaštelanu da je stricu puno bolje, da će ozdraviti, da će ostati u Makarskoj pa zato traži da mu iz Blaca dopreme robu i pokućstvo i sve što treba kako bi uživao kao u svome.

Don Luka Kaštelan povjeruje — ta zašto ne bi, pozna godinama Jozu Puarića, zna da je uvijek prenosio stričeve želje iz daleka svijeta u Blaca. Tako Jozo uđe u

blatačke kamare svoga strica i sve što je smatrao vrijednim dâ prenijeti na brod u uvali: pokućstvo, robu, škrinje s novcem, posuđe, spise, dragocjenosti. Kažu da je jedva suspregao veselje na putu u Makarsku.

Ali glasi putuju brzo i na čudan način. Još Jozo nije ni prenio stvari u kuću, a već je don Luka Kaštelan saznao za prijevaru. Odmah je poslao teklića u Nerežišća i prijavio vlastima. Vlasti su naredile: ima se vratiti sve što je odnešeno iz Pustinje. No to nije bilo lako. Jozo ima potpisanu oporuku kojom dobiva sve pokretno što pripada stricu. Na sastanku pred vlastima, ovaj puta austrijskim a ne više mletačkim, on je imao pravo, no pritisnut vlastim činom prijevare stao se ipak pogađati s don Lukom. Pristane vratiti nešto namještaja i robe, ali novac, onaj najvažniji bavul, ostade kod njega. Tako postane velik i bogat.

* * *

Pustinja je naglo propala: oteta glavnica u korist Nikolorića, oteta uštedevina, kuće ostarjele od nebrige, imanje se zapustilo, krovovi posivjeli, čeljad prorijedila, stoka nestala, vinogradi u nerez zarasli... Jedino se komin nije ugasio ni za starješinstva don Luke Kaštelana, a ni kasnije. Don Luka je poživio do 1841. godine, ali Pustinju nije uspio privesti u prijašnje stanje. To će učiniti tek zadnja četiri starješine da bi se potom posve ugasila kao staro glagoljaško središte.

Don Luka je doživio poharu Pustinje duboko i bolno. Zatvorio se u sebe i turoban obavljao svoje starješinske dužnosti. Uvečer bi se pojavljivao na kominu i tiho govorio svakome kamo mu je ići i što mu je činiti idućega dana. Ponekad bi za ljubav družine koja je pila maravan, sjedio duže i slušao priče, pomalo odsutan duhom. Onda bi se ostarjeli Ante Fatutto sjetio priče o viščici Lukrici koja je prije više od sto godina proklela Blaca jer joj nisu dali »grc uja« i tri je zla zaželjela: neka ih vatra s uljem spali, neka ih pohlepa rastoči, neka ih voda proguta. I baš tim redom. Svi bi utihnuli i jeza tamnih slutnji izjedala bi svu čeljad pa i samoga don Luku. Uspinjući se mračnim skalama do kamare uz drhtaj svijeće mislio bi: nisu nas, hvala Bogu, tolika stoljeća uspjeli poharati razbojnici, nego naš nas je prevario i poharao... naš... a gorjeli jesmo... davno, samo nas voda još nije gutala, a možda i neće, to je nezamislivo na ovome mjestu... Treba odbaciti ove misli, zar ne don Ivane, zastao bi pred portretom i dugo se zagledavao u sliku. Nedohvatni don Ivan pružio mu je posjetnicu Vaviscovu zadovoljan dobro obavljenim poslovima. Onda bi malo prigovorio: E, moj don Ivane, kako smo jadni u ovome životu. Mislimo da znamo što je dobro, uzdajući se u svoj ljudski um. A psalam dobro pjeva: »Gle čovjeka koji ne uze Boga za svoju zaštitu, već se uzdao u veliko bogatstvo, i osilio u svojim zločinima. A ja kao zelena maslina u Domu Božjem, uzdam se u Božju dobrotu dovijeka.«

Potom bi don Luka osluškivao vjetar kako se zalijeće u škura i moleći zaspao. Svjestan je on da je zlo u čovjeku samo dio kozmičkog zla kojeg u šaci drži Stara Zmija. Ono je rasprostrto posvuda i izmiješano s dobrim gotovo u jednakim količinama. Zato se često molio: O, Bože, otkloni zlo od Pustinje, eto su mi moje i njezino srce iščupali iz njedara i stucali na kamenu. Tolika patnja i poniženja za Blaca, ima li to smisla?! Ima, odgovorio bi sâm sebi, kao što svi dijelovi tijela djeteta u majčinoj utrobi ne služe odmah svrsi, nego tek u budućem životu. Tako i ova patnja treba poslužiti za naš budući život.

Opsjednut sve više brigom za Pustinju dogodilo mu se više puta da svoje dnevne muke pretvori u noćne mòre. A za vrijeme posljednje zime života ispričao je na kominu i najstrašniji događaj noćnih muka: pošao je u kamaru i stavio svijeću na stol. Sjeo je i zapisao sve što se dogodilo toga dana i koje je poslove naredio za sljedeći. Potom je izmolio molitve i legao u postelju. Kad se umirio i kanio zaspati, čuo je kako vani počinje kiša i grmljavina. Zaspao je snom nemira i sjete i sanjao treće prokletstvo: Kao, sunce zalazi teško i vrelo iza kamenih njedara, a oblačine se navlače sa svih strana... i od Bola i od Nerežišća i s mora i sve se nadvija nad Pustinju. Oluja nošena vihorom zaprijeti gràdom, ali izlije se strašna kiša, otvore se kamena njedra i ispuste cijele rijeke vode niz predace i doline, klisure i raspukline, gule stabla, ruše zidove, gomile, ograde, nasipe, nose sobom svaku granu i kamen, zemlju, vinograde... s neba silaze crne pijavice nabrekle neizmjernom vodom, otvaraju se i prolamaju oblačine pa rušeći sve pred sobom uz strašnu buku i grmljavinu protutnje vodurinom kroz prosjek Pustinje i ne zaustave se do mora.

Don Luka se probudio u ledenom znoju i lupanju srca pa skočio prema prozoru da vidi što se vani zbiva: otvorio je škura i ugledao mirno nebo obasjano mjesečinom. Stijenje Ljubitovice visoko se dizalo okruženo tamnim zelenilom i sve je spavalo u spokoju. Umiren slikom don Luka se vrati u postelju.

Nije mogao ni naslutiti da je sanjao potop koji će uistinu uništiti Pustinju Blaca 28/29. kolovoza 1896. pa još jednom 11. studenoga iste godine.

(Dovršeno u Sumartinu, ljeta Gospodnjega 1992. kolovoz)

Dodatak: Pustinja Blaca jedinstven je spomenik kulture na našoj obali. Začeta je posljednja u nizu već ranije osnovanih pustinjačkih stanova koji su se smjestili na južnim padinama Brača oko Murvice, Dragonjine špilje, Dračeve Luke, Dutiću, Silviju. Sve ih je nadživjela zahvaljujući generacijama svećenika do posljednjeg don Nike Milićevića koji je umro 1963. Ipak se nikada nije oporavio od potopa 1896. Svi podaci u pripovjeci odgovaraju povijesnim događajima, iako su literarno obrađeni.

Ljiljana VASILJ

Daleko od tebe

Sanjat ću kako diše ljeto
kroz otvorene prozore
s ružama što divlje cvjetaju
u napuštenom vrtu

sanjat ću kao prije nedjeljom
sunce u prozoru
prvo zvono za misu
i sebe u buketu mladih djevojaka

sanjat ću
ali neću ti kao prije doći
jer sam tražeći nešto drugo
izgubila i ono malo sreće

i samo u snu te spominjem
tiha Slavonijo
zemljo koja si me hranila
težačkim kruhom i vjerom mojih predа.

Milan RADIĆ

MALA GOSPA

Ide jesen, ide Gospa Mala,
udat će se naša počimalja.
(Hrvatska narodna)

Mala Gospa
u rujnu
nije rođena
u štalici
na slamici.

U svakome selu
sve su se voćke
rumenjele,
žutjele
i plivale
i njeno rođenje
slavile.

Od Male Gospe
pa dalje
poneka djevojka
sela i grada
uskoro će
postat mlada.

*Počimalja je djevojka koja započinje pjesmu u kolu.

Svetoivanjske vatre u mjesecu studenom

Tog je poslijepodneva crescendo neznamkolikomilimetarskih granata zapalilo grušku[1] luku. Duž obale porazbacane vatrice odavale su počast skrivenom dirigentu. Luka je u prvi sumrak izgledala svečano. Na tržnici, ispred robne kuće i u lučkom skladištu okrupnjale vatrice podsjećale su me na lipanjske svetoivanjske vatre. To čudno sjećanje nije me u početku odviše uzbuđivalo, zapravo, djelovalo je umirujuće. Ali...

* * *

... davno, pred tridesetak godina, u lipnju, o svetom Ivanu, pred večer palile su se u svakoj ulici vatre. Stanovali smo tada u Gružu, na Konalu[2] kod babe Ane. Baba Ane, majčina majka, bila je radišna i vitalna starica, bez suvišnog grama težine. Kao zaslugom nekog prirodnog dodira prilagodila se svojim tanahnožilavim kozjim nogama dalmatinskom kršu i borila za svoje potomstvo.

Četiri godine gledala se s mojim djedom. Četiri godine čekala je djedov povratak iz sočanske doline, prvosvjetskog ratišta. Noć pred vjenčanje djed je htio da se vole. Zbog toga je mlada prvu riječ s mladoženjom prozborila tek dva mjeseca nakon vjenčanja. Roditeljsko imanje u Dubrovačkom primorju bilo je škrto, a braće i sestara mnogo. Luka i Ane stigoše u Dubrovnik. Na četrdesetogodišnji dug kupiše dio imanja koje je pripadalo davno osiromašenoj vlastelinskoj obitelji. Nakon četrdeset godina, sa zadnjom plaćenom ratom duga služila se prva djedova misa zadušnica.

Ritam života za babu Anu ostao je nepromijenjen. U zoru, nosila je na tržnicu teški, vlažni košic[3] prepun salate, blitve i zelja. Robu bi brzo rasprodala — pola za novac, a pola kad tko uzmogne platiti — na dug. Dvjestotinjak skalina[4], okomito iznad tržnice, na trećini puta do vrha brda započinjalo je babino imanje. Na samom dnu imanja nalazila se prizemna obiteljska kuća širokih zidova od posnog betona, mješavine mujare[5] i nešto cimenta[6]. Na vrhu, ravnim, crvenim crijepom pokrivenog dvovodnog krova bio je dimnjak s kokotom, metalnim završetkom koji se za burna vremena glasao zdvojnometalnim cijukom i tjerao me da još dublje zaronim pod toplu oštrinu gruboseljački tkanih lincula[7]. Široki koridur[8] dijelio je po dužoj strani kuću na dva jednaka dijela, a s obje strane bile su po dvije velike,četvrtaste sobe visokih stropova, s podovima od grubo obrađenih, glatkih dasaka.

1 Gruž je lučki dio Dubrovnika
2 Kono je najduža ulica u Dubrovniku i proteže se uzduž sjevernog dijela grada
3 okrugla i duboka, velika korpa pletena od šiblja
4 stepenice
5 prirodni tucanik
6 cement
7 plahta
8 hodnik

Ja sam se rodio prije tridesetipet ljeta, u zimu, jednog utorka, u rano jutro, u prvoj sobi zdesna, na krevetu do prozora.

Kroz prozor te sobe vodila je taraca[9], zapravo gornja ploča velike gustijerne[10] koju je oluk s dvovodnog krova za kišnih dana strpljivo punio. Zidić s naslonom uokvirivao je rubove gustijerne i mamio dječaka do odatle promatra dolazak brodova u grušku luku. Vodu iz gustijerne koristili smo uglavnom u ljetno doba. Glava mi je dosizala do iznad ruba zaštitnog zidića otvora, pa kad je poklopac bio podignut, dotrčao bih i glasno viknuo — Hu, hu! — a ugodna, ljetna hladnoća dubokim bi mi glasom odgovarala: HU, HU!

Krajem ljeta, trsovi visoko podignuti u odrinu[11] od odbačenih željezničkih šina, davali su slatke plodove. Prekoputa posljednjeg trsa koji je bio samo moj, i s kojeg sam u doba trganja cijedio grozdove u slatki sok, s desne strane kuće, bila je malena, ali za svoju namjenu ipak dovoljno prostrana kućica poljskog zahoda. Iznad gornjeg ruba svijetlozeleno oličenih vratiju praznina od rubnih crijepova prednje strane krova bila je dovoljna da osvijetli u manje pačetvorine složenu novinsku kartu, pa sam na ugodnoj toplini drvene, ne baš uvijek najčišće zahodske klupice, u prve riječi sricao tek naučena slova.

A stražnja soba zdesna, s dva metalna, rešetkasta kreveta pripadala je babi Ani. Ispod velikog, tamnouokvirenog prizora iz svetačkog života bila je babina vjenčana škrinja. U kasnim prijepodnevnim satima, po povratku s tržnice, baba Ane zametala je smotuljak novčanica u rubac, pa u maramu i na kraju u još veću tkaninu, štiteći bezbrojnim gropovima svoj jutarnji utržak, spremala ga na dno škrinje ispod uredno složene i nikad upotrebljavane rubenine. Ponekad bi me počastila keksom iz škrinje, obično napolitankom s okusom limuna i mirisom naftalina, a pod zubima je nedostajala prhka svježina, jer je kutija odavno otvorena, štedljivo nuđana.

No, kao što rekoh, baba Ane je već u kasnim prijepodnevnim satima bila tu, plijevila i okopavala veliki povrtnjak, hranila kokoši i svinje, dozivala krave.

Pri samoj pomisli nosnice mi nadraži miris njezinog objeda. Obično jedanput do dvaput tjedno jelo se meso. U velikoj posudi kuhala je težačkisiromašno, mesom škrtu, veliku govedu kost s na brzinu i ne temeljito očišćenim krumpirom i mrkvom, glavicom luka i nekoliko listova seleni[12]. Na kraju je obično, ne procijedivši juhu, dodavala dugu, šuplju, nešto krupniju tjesteninu, kakva se obično upotrebljava za pripravljanje špageta.

Za drvenim stolom, bez stolnjaka, objed je prolazio bez osobite ceremonije. Zgodimice, znala je baba Ane, prije objeda, sebi u bradu promrmljati molitvu. Tad bih se dječački bogobojazno, pred prvim zalogajem, pomolio i ja. Kao svako dijete najviše sam pažnje poklanjao tome da mi se u žlici s juhom ne nađe mrvica raskuhanog lista seleni ili nekog drugog povrća. Uvijek prisutnu, sezonsku salatu začinjala je krupnom morskom solju i jakim domaćim ostom.[13] Salata ne bi bila prava da nije bilo običnog

9 popločeni dio dvorišta
10 zidano spremište, cisterna za vodu
11 obična metalna, visoko podignuta konstrukcija koja zajedno s trsovima grožđa u Dalmaciji služi da ispred kuće pravi hlad
12 celer
13 ocat, kvasina

šipanskog[14], ponekad užegnutog, ali redovito nekim biljnim uljem razrijeđenog maslinovog ulja.

Na poslijepodnevni počinak baba je odlazila dobrano umrtvljena vinom, kojeg je pila iz žmula[15], trbušastozaobljene čaše. Vina je imala u izobilju. A razlog za to, izgleda, bila je svakogodišnja, možda namjerna greška u tehnologiji proizvodnje.

— Dobro je! — uskliknuo bi povremeni gost, a kad bi baba Ane slučajno izišla primjetio bi: — Možda je ipak malo kiselo. — No, nije marila za to. U predvečerje, vezivala je u balice, kako su na Konalu nazivali svežnjeve pogodne za prodaju, kupus, blitvu, salatu, selen, petrusin[16] i ostalo povrće kako bi zadržali svježinu i dobili težinu, svežnjeve povrća namakal je u puču[17]. Uredno složeno, u košicu, prekriveno vlažnom krpom, povrće je čekalo prvog pijetla.

O nekom važnijem svecu, baba bi me odjevenog u prazničnobijelo odjelce i bijele škapine,[18] blagom padinom brda, niz Konal vodila u crkvu Svetog Đurđa koja se nalazila na pola puta do Starog Grada. Pomisao da poslije mise odlazimo u Grad, u slastičarnu, davala mi je snage da izdržim tamjansku težinu crkvenog uzdaha, stisnut između ljudskih tjelesa.

Smio sam pojesti samo jedan kolač, da i za blagdanski objed ostane mjesta.

Na povratku, sjedeći u tramvajskoj prikolici pokušao sam uhvatiti ritam metalnih odjeka kotača i tračnica, i učas bih se našao na kraju parka, kraj tržnice, gdje me je čekalo još dvjestotinjak skalina, a sitost kolača već je odavno iščezla.

Nedjelja je ipak prekidala monotoniju svakodnevnice. Nedjeljom su svi, osim mene najmlađeg, išli u crkvu. Nedjeljom je ponekad neka nesretna bivša nesilica ili kokoš slabijeg zdravlja mijenjala naš jelovnik. Tog je jutra čitav svijet, kojih tridesetak metara duljine ulice iznad babine kuće, bio moj.

A ulica, kako već u Dalmaciji izgledaju malo širi prolazi između dviju međa, bila je krivudava upravo onoliko koliko vlasnik međe od prolaza i koliko prolaz od međe otme. Međa je bila pravljena od ne odveć brižljivo slaganog, oštrog, sivkastog kamena, visoka upravo toliko da četverogodišnjem dječaku izgleda neosvojiva. Tlo ulice bilo je neravno, isplavljeno kamenitooblo, s jezercima rđacrvenkaste zemlje.

Bila je moj prvi, veliki, vandvorišni svijet. Vodila me u nedjeljna jutra, u moja prva predbožićna kolendavanja i moja prva skupljanja mašćenih, uskršnjih jaja. Ali, najživlje se sjećam svojih prvih, lipanjskih, svetoivanovskih vatri. Na svakom kraju, i u sredini ulice stariji dječaci su palili vatre koje bi se točno u prvi mrak rasplamsale. Uz dreku i obijestan smijeh raspomamljeno su ih preskakivali. Meni, onako sitnom vatra se činila golemom i strašnom. Bojao sam se. Želio sam odrasti. A u doba kad sam poodrastao da gotovo mogu zirkati preko međe, više nismo stanovali kod babe, niti su se više krajem lipnja palile vatre.

Nažalost, ovo nije i moje jedino vatreno sjećanje. Jednog je poslijepodneva izbio veliki šumski požar. Crven plamena lizala je cijelom vidljivom dužinom vrha brda. Plameni potoci su se opasno usmjeravali prema sjevernom kraju babinog imanja. Bila

14 Šipan je otok kraj Dubrovnika
15 čaša
16 peršun
17 otvoreni, ozidani, četvrtasti prostor, bazen koji skuplja upotrebljenu, nečistu vodu iz gustijerne, tom se vodom obično zalijeva povrtnjak
18 svečane, kratke, obične bijele čarape

je to najveća i najstrašnija svetoivanjska vatra. Popeo sam se na zidić koji je dijelio gustijernu i puč. Stojeći cijeloga poslijepodneva na razmeđi dvaju vodenih bazena bezuspješno sam tjerao strah. Plamen se odatle najbolje vidio.

— Hodi sine! — vidjela je majka moje nijemo gušenje straha. – Vojnici će pogasiti vatru.

Te noći, sanjao sam da gasim svetoivanjske vatre i osjetio vlažnu toplinu. Baba Ane je upravo tovarila košic s povrćem. Nikad se nisam tako rano probudio. Osjetio sam vlažnu hladnoću. Obuzeo me sav jad, i sram i miris upišanog djeteta.

* * *

S prvim mrakom, oružje je utihnulo.

Na gruškoj tržnici, po golemim stablima pomamno su lizali veliki plamenovi. Na drugoj strani, između lučkih skladišta valjale su se trbušaste vatre.

Kroz špalir zapaljenih automobila i neugodan zadah izgorjele gume iz pravca Kantafiga[19], između parka i robne kuće kroz fijuk metaka ukaza mi se crkveni toranj.

Svod lučkog skladišta se urušava, a divlji, neobuzdani ždrijebac pobješnjelog plamena propinje se za dvije visine, natkriljujući zvonik mjesne crkve. Narančastocrveni odsjaj daje svim kućama u Gružu i Lapadu[20] sablasnosvečan izgled koji narušava samo staračkosmežuran jecaj pročelja lučkih katnica.

Načas sklapam oči, a iza spuštenih vjeđa, umjesto plamena, vidim kako se klopoćućim zvukom davno zaboravljeni pipunzreložutonarančasti[21] tramvaj približava i zaželim da još jednom osjetim ugodnu hladnoću glatke klupice iz njegove ladanjske prikolice dok maleni četverogodišnji dječak stiska oči, ali i bez straha dovikuje — Majko! Neka vojska ne dolazi! Ja ću sam pogasiti vatre!

Napokon, otvaram oči. A na kraju parka, upravo tamo gdje su nekoć tračnice pravile blagi zavoj, a tramvaj usporavao, dogorjeva bijelo, plastično postolje topeći luminskoplavičastim[22] plamenom posljednje ostatke malenoga kioska s dječjim igračkama.

U daljini, mitraljez štekće.

19 dio Gruža, zapadni ulaz u Dubrovnik
20 Lapad je dio Dubrovnika smješten na istoimenom poluotoku
21 pipun je dubrovački naziv za dinju
22 lumin je stijenj natopljen u vosak koji se stavi u posudu s uljem i pripali za dušu umrlog, dušica

Sveti rod

Dosta, najzad dosta
i gozbe
i posta
Gozbe, ne bilo je!
Igre lakrdijaša
Posta, ne bilo ga –
nije bio isposničkog roda.

Gospode, dokle će tako
Zašto je ljubav
u krvi i kosti skrita
i sanja sunce
Zašto tek u gnjevu
molitveni krik blista
Zašto, Bože!

I uspinjanja
i spoticanja
I gonetanja loze
u zasjedama u vinogradu
Tvog vinograda, Bože
Tvog trsa
Tvoje strpljivosti pred lisicama
Zašto, Bože!

I danas
i sutra
i prije i poslije jeseni
Reci
može li čovjek uspravan poput trsa biti uspravan
i sveti opojni rod roditi

gdje je zemlja
nebo nezakrabuljeno –
da ne sustanu sveci.

Starčevićanska gerijatrija

Kad su Hrvati doselili na Jadran, vjerujem da nisu bili niti svjesni na kakovu su ljepotu zasjeli. Naime, da su kojim slučajem mogli obići cijelu zemaljsku kuglu, opet bi izabrali baš ovaj dio svemira. Ta zar ljepšega ima?

Upravo ta ljepota kojoj smo došli uzrokom je tuđe zavisti i ljubomore. Stoga je čitava naša povijest borba za očuvanje našega životnog prostora od raznoraznih udvarača, nudilaca darova i sličnih ljubitelja našega mora.

Bilo je vremena kad su udvarači bili jači, te je bilo nemoguće odbiti njihove ponude, ali Hrvat nikad nije bio pokoren. Nekoliko puta u svojoj povijesti gubili smo svoju vojsku, ali sjeme nam nije zatrto. Kad nismo mogli mi, čuvao nas je Velebit! I dragi Bog na nebu! Sjetite se samo Gospe sinjske!

Ni Krbava ni Bleiburg, nisu pomogli bogatoj udavači Europi da nas u miraz uzme!

Dakle, kad je sve tako, a vjerujte mi da jest, kako je onda moguće da nam se stalno poručuje da kad ćemo u Europu? A što ćemo tamo?

Ne gospodo, ne kanimo mi nikuda odavde. Svaka čast Baltiku i La Mancheu, ali zar bistrinu našega Jadrana da trampimo za njihovu mutnoću?

Pa i sama gospođica Europa kad se hoće podičiti svojom ljepotom, onda se Hrvatskom hvali!

Nažalost, europska i svjetska ljubomora ne daju nam mira. Svjetski interesi prali bi svoje prljave šape u našemu moru. Stoga izmisliše kojekakove *pacta conventa* i gurnuše svoja znojna stopala u naš Jadran. Namignuše nam svojom samouvjerenom pameću i ustvrdiše da mi Hrvati nismo dostojni ovakve ljepote. Da ne zaslužujemo svoju zemlju! Da nemamo pravo na ovako lijepi komadić svemira!

Protumačiše to da ljepota naše domovine nije sukladna s našom pameću! Stoga joj oni ponudiše svoj *nad-um!*

(Upozoravam čitatelje da sam u ovom trenutku pljunuo!)

Laž je to, gospodo! Prljava laž.

To je uvreda nas Hrvata koja hoće reći da je za nas štala, a ne salon ljepote.

Zato nas stara babetina Europa šiba prešućivanjem.

Jer ona ne može podnijeti da na tako lijepom komadiću zemlje žive i pametni ljudi! Zato nema za Hrvate ni nagrada ni priznanja. Nobel nas zaboravi!

Ja čak tvrdim da Europa strahuje od pametnih Hrvata. Te Boga moli da ih bude što manje!

Da bi smanjila svoje strahove povremeno nas *bleiburgerizira* i riješi se nekoliko stotina tisuća potencijalnih pronalazača ili genija! Tako Einstein može na miru proučavati teoriju relativiteta!

Kakvu je samo paniku u Europi izazvala pojava Ruđera Boškovića? Zamislite ljepotu Dubrovnika i još da se u njemu pojavi takva pamet! Pa Engleska bi izvršila samoubojstvo, a Francuska bi žile prerezala!

Gospodo, je li vam sad jasno zašto je Shakespeare najpametniji, a zašto je Hrvatima poslan Slobodan Milošević? Pa on ubija hrvatske *shakespeare, einsteine i boškoviće*...

Zar mislite da će Europa priznati da je u Dubrovniku napisana najljepša hrvatska kršćanska poema onoga doba, a to su Gundulićeve »Suze sina razmetnoga«? Gospodo, topom će ona po Lovrijencu!

Molimo Boga da nema više majstora Radovana i Jurja Dalmatinca! Tu uvredu nam Europa ne bi oprostila. Šuti ona i o Ivanu Meštroviću, za nju je on Rodinov učenik!, a hrvatsku *naivu* niti vidi, niti je želi vidjeti!

Sve je to nama Hrvatima jasno, ali ljudski metabolizam i potreba za jelom, uvjetovali su da neki Hrvati to ne vide. Na svu sreću hrvatska ljepota svako nekoliko stoljeća iznjedri svojega čuvara koji nas upozori što nam je činiti i kako nam je živjeti. Takav čuvar upozori nas — tko smo!

Ta što je drugo otac domovine Ante Starčević do li čuvar naše ljepote!

Zar on nije naše ogledalo u kojemu se možemo vidjeti?

I koliko god nas Europa *frizirala, starčevićanstvo* je naša istina!

Stoga je u pravu hrvatski mislilac Bogdan Radica, koji je sam priznao da se jedno vrijeme ogledavao u tuđem ogledalu, kad je rekao — želi li Hrvat sebe vidjeti, mora Starčeviću na ispovijed!

Naime, što je Hrvat stariji, Starčević mu je sve bliži!

Ta zar ne vidite da su svi hrvatski ostarjeli pisci-ljevičari postali *starčevićanci*! Iako su u mladim godinama namigivali Rosi Luxemburg, blizina smrti natjerala ih je da kleknu pred Ocem Domovine.

Strah od smrti, strah od Boga, strah od Istine, vratio ih je Velikom Anti, vratio ih je *hrvatskoj ljepoti*

I neka su se vratili!

I to je Europi krivo!

Mi svoju ljepotu i svoje more ne damo.

Vladimir BAŽANT

Kuća na rubu

XII

Prošlost je kao daleki put, zimi
Ispod zasniježenih krošanja, grana
Što se spuštaju dotaknuti zemlju
Dubravkin put jednog davnog prosinca

Lijevo Tuškanac, desno Sveti Marko
Vrškom križa u oblačnom nebu
Ni slutiti se naprijed nije moglo
Sve buduće zastrto maglom Ksavera

I tako, korak po korak, budućnost
Preko Mlinova, Razgleda, Šestina
Sve bliže gore, k Majci Božjoj
Sljemenskoj

Ispod nas najdraža dolina suza
Mami nas krovovima, kupolama
S kojih bliješti sunce na zalasku.

BIBLIOTEKA »NOVI VIDICI«

FERDINAND KLOSTERMANN: **Teze o laicima.** Rasprava o laičkom apostolatu u svijetu poslije II. vatikanskog sabora.

JEAN DANIELOU: **Osporavanja i svjedočenja.** Suremeno kršćanstvo prolazi kroz krizu, rješenje se nalazi u akciji i kontemplaciji. – Preveo R. Grgec.

JEAN DANIELOU: **Vjera kroz vjekove i čovjek današnjice.** Suvremena apologetika: uzajamno prožimanje novog i starog. Novo izdanje s predgovorom »o slučaju Daniélou«. – Preveo R. Grgec.

JEAN GUITTON: **Što vjerujem.** Ispovijest vjere velikog francuskog filozofa i književnika. – Preveo R. Grgec.

RADOVAN GRGEC: **Novo i staro.** Prikaz nekih gorućih koncilskih i postkoncilskih pitanja s osvrtom na našu specifičnu situaciju.

JEAN GUITTON: **Katolicizam.** Sažeti prikaz katoličkog vjerovanja i nazora na svijet. – Preveo R. Grgec.

GEORGES HUBER: **Moj će anđeo ići pred tobom.** Kratka angelologija iz pera katoličkog laika. – Preveo R. Grgec.

BONNET – GRGEC – VEREŠ: **Neoklerikalizam i pučki katolicizam.**

GEORGES HUBER: **Ivan Pavao I. ili Zvanje Ivana Krstitelja.** – Preveo R. Grgec.

RADOVAN GRGEC: **Nadanja i iščekivanja.** Prigodna razmišljanja katoličkog laika o zbivanjima u Crkvi.

Narudžbe prima izdavač:
HRVATSKO KNJIŽEVNO DRUŠTVO
SV. JERONIMA (SV. ĆIRILA I METODA)
Trg kralja Tomislava 21, 41000 Zagreb

NOVE PUBLIKACIJE

1. **RIJEČKI TEOLOŠKI ČASOPIS** (Ephemerides Theologicae Fluminenses), br. 1 i br. 2/1993, izd. Visoka bogoslovska škola u Rijeci.
2. **Ivo Balentović, DJEČAK I LIMENA TRUBA**, izd. »Mladost«, Zagreb, 1993. (Biblioteka »Vjeverica«). Ponovljeno izdanje HKD-a.
3. **Ivica Jembrih, STONOGI STRAHOVI** (pjesme), izd. Revija, Izdavački centar Otvorenog sveučilišta, Osijek, 1993.
4. **REPUBLIKA**, br. 5-6, 1993., izd. Društvo hrvatskih književnika, Zgb.
5. **ZATVORENIK**, br. 31, 1993., izd. Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, Zagreb.
6. **Svetislav Stjepan Krnjak, PRILOZI ZA PROUČAVANJE PORIJEKLA RODA** Krnjak, Bjelovar, 1993.
7. **Dr. fra Andrija Nikić, HERCEGOVAČKI FRANJEVAČKI MUČENICI 1524.–1945.**, izd. Franjevačka knjižnica u Mostaru, Mostar, 1992.
8. **Isti, KALVARIJA SLANOGA (4. X. 1991. — 20. V. 1992.)**, izd. Franjevačka knjižnica u Mostaru, Franjevački samostan u Slanom i Hrvatsko kulturno društvo »Napredak«, Mostar — Slano, 1992.
9. **Isti, BLAGO HERCEGOVAČKIH FRANJEVAČKIH SAMOSTANA**, izd. Franjevačka knjižnica i Hrvatsko kulturno društvo »Napredak«, Mostar, 1993.
10. **Ivan Golčić, PRIRUČNIK ZA II–IV. RAZRED SOLFEGGIA**, izd. HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb, 1993.
11. **DUBROVNIK**, br. 2, 1993, izd. Matica hrvatska — Ogranak Dubrovnik.
12. **Đuka Tomerlin Picok, PEKLENSKO ŽIVLJENJE I (S)TRPLJENJE**, Đurđevac 1992/1993.
13. **SUSRETI**, mali literarni magazin, br. 28, 29, 30/1993., Umag 1993.
14. **MOGUĆNOSTI**, br. 5/7/1993., izd. Književni krug, Split 1993.
15. **MATICA**, br. 8, 1993. izd. Hrvatska matica iseljenika, Zagreb
16. **Georges Huber, ODLAZI, SOTONO! (SOTONA U DANAŠNJE VRIJEME)**, izd. Knjižnica »U pravi trenutak«, Đakovo 1993.

»Pisma provincijalcu« ili »Pisma provincijalu«?

U rubrici Reagiranja, s podnaslovnom temom Emigrantska književnost i »domovinski kriteriji«, pročitah osvrt Antuna Pinterovića (iz Bruxellesa) pod naslovom *Provinclerstvo »duhovne elite«* (Večernji list, 2.VI. 1993., str. 47.). U trenutku obnove hrvatske države razumljivo je uspostavljanje prisnijih veza s hrvatskom dijasporom pa prema tome i kritičko vrednovanje kulturnih i književnih prinosa te dijaspore i njihovo integriranje u zajedničku hrvatsku baštinu. Rado čitam o toj problematici, no kako nisam nadležan za to područje, nije mi ni nakana da se u ovome osvrtu obazirem na tu temu. No i tu bi, čini mi se, valjalo unijeti više međusobnog uvažavanja, poštovanja (respekta), premda ne i štovanja (kulta), više razložnosti i činjenica a manje polemičkoga, obostranog negiranja.

Svoju kritiku provincijalnosti (»provinclerstva«), to će reći duhovne i intelektualne skučenosti u Hrvatskoj, gospodin Pinterović temelji, kako on kaže, na »groteskoj omašci« u prevođenju naslova Pascalova djela *Les Provinciales* (1656.-1657.) na hrvatski.

»Prigodom mog zadnjeg boravka u Zagrebu« – piše Pinterović –« (...) u jednoj studiji, posvećenoj francuskoj književnoj kritici, nabasao sam i na sljedeću rečenicu: 'U Pascalovim Pismima provincijalcu (Les Provinciales, 1656.-1657.) može se pored ostalog iščitati i taj sukob.' Svaki osrednji francuski srednjoškolac zna da je Blaise Pascal objelodanio 'Pisma provincijalu', odnosno ocu provincijalu francuske provincije Družbe Isusove, a ne 'provincijalcu', čovjeku koji živi u provinciji(...). Za takvu bi omašku svaki osrednji sveučilišni profesor na Zapadu propao u zemlju od stida!«

»Vičan – kako kaže – psihoanalitičkoj praksi i načinu razmišljanja«, Pinterović se laća Freudove teorije omaške te, poopćujući, daje sveopću dijagnozu »simptoma današnjeg duševnog stanja u Hrvatskoj«.

Poznato je iole iskusnijem prevodiocu da ni u prevođenju nema nepogrešivih te da su moguća nenadana pokliznuća, pa i »groteskne omaške«, kako kaže gosp. Pinterović. Stoga i mene zagolica neodoljiva prevodilačka radoznalost. Zavirujem u poznatije hrvatske priručnike, leksikone i enciklopedije. U *Povijesti svjetske književnosti* (sv. 3, Francunska književnost, Mladost, Zagreb, 1982, str. 262) te u *Književnom leksikonu* (Strani pisci, ŠK, Zagreb, 1968, s. v. Pascal, str. 546) spomenuti je Pascalov naslov preveden na hrvatski kao Pisma provincijalcu. U *Minervinu leksikonu* (Zagreb, 1936, str. 1054, s.v. Pascal) spomenut je samo francuski naslov *(Lettres á un provincial)* a *Leksikon* JLZ (Zagreb, 1974) spominje samo »kritičara jezuitskog morala« ali ne navodi ni francuski ni hrvatski naslov Pisama. Grlićev *Leksikon filozofâ* (II. izd., Zagreb, 1982, str. 309) te *Opća enciklopedija* Leksikografskog zavoda (II. izd., Zagreb, 1959, str. 60) donose samo skraćeni francuski naslov *(Les Provinciales)*. Tko je dakle

u pravu, »provinclerska duhovna elita« iz Hrvatske kako je naziva gosp. Pinterović – ili njegovi »osrednji francuski srednjoškolci«?

Da bismo izbjegli jalovo doumljivanje o broju konjskih zubi, valja doratu otvoriti žvale i prebrojiti ih. Nesporazum pri prevođenju spomenutog naslova potječe iz višeznačnosti francuske riječi *provincial* (m.). Ona znači (1) stanovnika pokrajine, provincijalca; (2) čovjeka skučenih intelektualnih i duhovnih pogleda (provincijalca u pejorativnom značenju); (3) provincijala, poglavara redovničke provincije (v. *Le Petit Robert*, s.v. provincial; usp. V. Putanec, *Francusko-hrvatski rječnik*, s.v. provincial). Da bi se dakle preveo višeznačan Pascalov naslov *(Lettres á un provincial)*, valja kao kontekst u obzir uzeti književnu vrstu i sadržaj djela.

Uzimam u ruke Pascalova sabrana djela *(Oeuvres complètes,* Integrale, èd. Seuil, 1988) te listam *Pisma* s naslovima i bilješkama. (Knjiga se nalazila na polici između Racinea i Mauriaca. Kakve li slučajnosti, tri stroga, mrka jansenista, u pitomome Habdelićevu »ježuitskome«, turopoljskom ladanju!).

Pascalov polemički spis *Lettres provinciales* po sadržaju je teološka rasprava u epistolarno-dijaloškom obliku pamfletskog tona. To je kolektivno i prigodno djelo, nastalo u polemičkom sporu između jansenističkih prvaka i isusovačke Sorbone. Građu su uglavnom prikupili Arnauld i Nicole, jansenistički teolozi, a blistavu je stilizaciju izveo Pascal (v. *nav. dj.*, str. 371). Djelo se sastoji od 18 pisama, anonimno tiskanih i tajno raspačavanih.

S obzirom na sadržaj, djelo je neosporno upućeno isusovcima, napisano je protiv sorbonskih isusovaca, protiv molinizma. No sporno je da li je u svome epistolarnom okviru naslovljeno na francuskog provincijala Družbe Isusove, ili pak na »prijatelja provincijalca«, na »prijatelja u provinciji, na ladanju«. Dvojbu je moguće ukloniti pomnom analizom. Prvih 10 pisama, u kojima je teološka disputa data u dijaloškom obliku, naslovljeno je na »prijatelja provincijalca«, na prijatelja u provinciji, na ladanju, kojega njegov prijatelj iz prijestolnice, Pariza, izvješćuje »o sadašnjim disputama na Sorboni«. Sljedećih 6 pisama naslovljeno je izravno na »poštovane oce isusovce« (»révérends péres jésuites«) a 17. i 18. pismo na »mnogopoštovanog oca Annata, kraljeva ispovjednika«. U tih 8 posljednjih pisama teološka je disputa izravna, bez dijaloškog oblika, a anonimni autor kaže da ih piše »autor pisama provincijalcu«. U konačnome, skupnom objavljivanju *Pisama* uzet je naslov *Lettres à un provincial* (Pisma provincijalcu) ili, u sažetu obliku, *Les Provinciales* (Provincijska pisma, Pisma u provinciju ...), dakle prema naslovu prvih 10 pisama.

U prilog je takvu tumačenju i psihološki argument. Premda su disidenti mogući u raznim sredinama, pa i u samom vrhu Družbe Isusove, psihološki bi bilo neuvjerljivo da se Pascal u prvih 10 pisama obraća provincijalu francuske isusovačke provincije, koji mu je ujedno i prijatelj i koji dobrohotno prihvaća Pascalovo osporavanje i ironiziranje stavova isusovačke škole.

Osim toga, da taj »prijatelj iz provincije« nije nikakav provincijal, nikakva crkvena osoba već laik, svjetovnjak, to potvrđuje i upotreba titule ispred triju naslovnika kojima su upućena pisma. U prvih 10 pisama naslovnik se oslovljuje riječju gospodin *(Monsieur)*, u sljedećih šest pisama upotrebljava se titula »mnogopoštovani oci« *(Révérends Péres)*, a u posljednja dva pisma, upućena kraljevu ispovjedniku, titula »mnogopoštovani oče« (R.P.). To se vidi i iz sljedećeg dijaloga, pri kraju Sedmog pisma *(nav. dj.*, str.402):

»– Zašto ste jensenist? zapita me pater.

– Za to imam i drugi razlog – odgovorih mu. Zato što s vremena na vrijeme pišem *prijatelju na ladanje* (á un de mes amis de la campagne) o onome što naučim iz maksimâ vaših otaca.«

Iz odgovora toga »prijatelja s ladanja« *(nav.dj.*, str.379) razabire se da je riječ o obrazovanu svjetovnjaku, koji je dobro upućen u stavove isusovačke, dominikanske i jansenističke škole, ali nije crkvena osoba pa prema tome ni provincijal. U bilješci ispod Prvog pisma stoji *(nav.dj.*, str.371) da je taj »provincijalac«, taj »ladanjac« Florin Périer, Pascalov zet. Riječ je o mužu Pascalove sestre Gilberte, sudskom savjetniku u Clermontu, u Pascalovoj rodnoj Auvergni. S njime se Pascal dopisivao a za svog je šurjaka u auvergnskim planinama obavio jedan pokus u vezi s ravnotežom tekućina. Pripadao je, kao i Pascal i njegove dvije sestre, sudsko-parlamentalnom društvenom sloju, uglednu, visoko obrazovanu i otvorenu za onodobne znanstvene rasprave i teološke dispute. »Vaša dva pisma – odgovara taj 'provincijalac' prijatelju u prijestolnicu – nisu bila samo meni namijenjena. Svi ih čitaju, svi ih razumiju, svi im vjeruju. Ne cijene ih samo teolozi, ona su također ugodna i svjetovnjacima te razumljiva i samim ženama.« Dakle, u prvih deset pisama, naslovljenih na »prijatelja u provinciji, na ladanju«, na »provincijalca«, Pascal je htio za jansenističku stvar pridobiti javno mnijenje, intelektualnu elitu, uključujući i učene dame, koje su u klasicističkome razdoblju vršile znatan utjecaj preko svojih salona.

Dakako, za literarni, epistolarni okvir to konkretno identificiranje gosp. Périera nije bitno, ali za prijevod naslova nije nevažno da je ipak riječ o »provincijalcu«, o »prijatelju iz provincije«, s ladanja, kojemu anonimni prijatelj (Pascal) iz prijestolnice, Pariza, šalje izvještaj, prijateljski, gotovo leženo, kakve se to dispute vode na Sorboni. Tako Pascal u prvih deset Pisama, preko kojih se i nametnuo naslov djelu, orginalno kombinira epistolarni senekovski okvir s platonovskim dijalogom, čime se zakučasta teološka disputa transponira u leženiji i za nestručnjaka prihvatljiviji oblik, začinjen duhovitošću i ironijom. Time je Pascal dao sjajnu ilustraciju »tankoćutnoga duha« (esprit de finesse), koji je na području srca primjereniji od »geometrijskoga duha« (espirit géométrique), primjerena području tvari i protežnosti. U izravnu obraćanju »mnogopoštovanim ocima isusovcima« nema dijaloga i ton je dispute seriozniji.

Dakle, u pravu je ipak bila »provinclerska duhovna elita« iz Hrvatske a ne Pinterovićev »osrednji francuski srednjoškolac« ili »osrednji sveučilišni profesor na Zapadu« Tako je, barem u ovom slučaju, pala i spomenuta psihoanalitička konstrukcija, zasnovana na površnu dojmu a ne na pouzdanoj činjenici. To dakako ne znači da je Hrvatska posvema imuna od provincijalnosti i od provinclerstva te da su joj za sve krivi Turci, velikosrbi i komunisti. No jednako je tako točno da se toj provincijalnosti ne može umaći pukim obožavanjem Europe, kultom, štovanjem, zaglibljenjem u eurolatriju. Poštujmo dakle Europu, ali nemojmo je štovati. Poštovati znači respektirati, gledati stvar onakvu kakva jest, s pozitivne i s negativne strane, ali s uvažavanjem. Štovanje je iskazivanje kulta, pridavanje božanskih atributa. Pa budemo li jednom pisali pismo toj Europi, ma bilo to iz naše hrvatske provincijalnosti, nemojmo je osloviti: Štovana Europo, nego Poštovana Europo!

Marko Kovačević

Još o Srećku Srećkoviću

Mišljenje štovanog gospodina Mate Šimundića o Krleži kao »Srećku Srećkoviću hrvatske književnosti« nije me moglo ostaviti ravnodušnom. Nisam sklona uključivanju u pismene polemike, ali ovo vrijeme je tako bremenito da je grijeh ostati po strani.

Moram priznati da me gospodin Šimundić više od svega ražalostio svojom strastvenom mržnjom prema Krleži. Čemu mržnja u »Maruliću«? I još više, čemu uopće mržnja? Ta kršćanstvo nas uči ljubavi, a ne mržnji, opraštanju, a ne osuđivanju. A ovo je vrijeme već izrodilo previše ljudi koji misle da smiju biti suci.

Krležu je velikim dijelom veoma teško čitati, a još teže shvatiti. Na svu sreću, pored gornjeg teksta objavljen je osvrt gospođe Zelić, koji je izvrstan komentar nekim piščevim razmišljanjima. Poput gospođe Zelić i ja zahvaljujem Krleži poradi istih stvari, uz sve ostalo i na temelju iskustva u okviru moje porodice. Moj otac, politički kažnjenik, desno usmjereni hrvatski nacionalist, koji je sve do smrti sanjao slobodu i nezavisnu Hrvatsku, našao je u Krležinim riječima sve ono što gospodin Šimundić nije uspio naći, a što je gospođa Zelić tako lijepo iskazala. Naročito je krajem šezdesetih, dok sam ja još bila gimnazijalka, uživao u »Zastavama« i njegov komentar na dugu Krležinu šutnju i konačno objavljivanje »Zastava« bio je da se »stari lukavi gad« konačno odlučio progovoriti. Ovo »gad« treba shvatiti od milja. Jer, moj otac nije očekivao da sveci hodaju zemljom i učio me razlikovati bitno od nebitnog te da je ponekad nužno i »gledati kroz prste«.

Piščev napad bijesa zbog nezarađenog Krležinog velikog honorara za napisane »kućne brbljarije« u »Vjesniku« šezdesetih godina, ne bih uzimala uopće u obzir da se ne sjećam komentara svojeg oca dok smo to čitali. On je likovao kako je Krleža podvalio i narugao se »crvenoj bandi«, koja ga je silom htjela natjerati na pisanje, a ja dodajem, poznavajući Krležu putem njegovih književnih tvorevina, da je možda i namjerno ostavio svjedočenje o takvom svojem životu, narugavši se time i samom sebi, crvenom idealisti iz 1917. do 1945. No, je li u pravu bio moj otac, pisac »Srećka Srećkovića« ili pak ja, mogao bi odgovoriti samo Krleža, a on više nije tjelesno prisutan ovdje na Zemlji. No, ako mu je Bog odista vjerovao, koju mogućnost »otvara« u svom pismu gospođa Zelić, možda je sada i na nebu »nebeski Srećko Srećković«. U svakom slučaju hrvatska mu domovina više nije bolni teret koji ga sili pisati crne kronike poniženih i uvrijeđenih Hrvata, iako još uvijek, kako je on napisao u pismu štovanoj gospođi, narodi od istočne obale Baltika, pa preko Poljske i Karpata sve do Balkana, plivaju u trajnim olujama kao brodolomci, jer im je takav udes!

Autor »Srećka Srećkovića« likuje što je Švedska akademija bila toliko pametna da nije nagradila našeg Krležu. Misli li odista da je u svim drugim slučajevima nagrađivanja ili odbacivanja ta akademija bila pametna, pravedna, poštena, mjerodavna? Je li zaista jedan »naš« pa zatim »njihov« Ivo Andrić trebao dobiti Nobelovu nagradu, a Krleža ne? I jesu li svi oni koji su tu nagradu dobili zaista najbolji pisci na svijetu? Sve je doista relativno, ali promotrimo li Andrića, za kojeg se ne bih, po ugledu na g. Šimundića, usudila reći da njegovo djelo nema umjetničke vrijednosti, on je u svojim književnim tvorevinama tako pristran i toliko neobjektivan prema Turcima i

tako crno-bijel da je to možda bilo dovoljno simpatično »kulturnom zapadu« da mu dodijeli svoje najveće književno priznanje. A Krležino pisanje o truloj Austro-Ugarskoj monarhiji a povrh toga o jadu i bijedi poniženog i uvrijeđenog sitnog malog čovjeka, kojeg svi smiju gaziti, možda nije bilo odveć simpatično. A možda je i srpski lobi ponešto poradio na tome da Krleža ne dobije tu »nagradu koja život znači«, jer on ipak nije bio »njihov«. No, što bi značilo hrvatskoj književnosti da na spisku ima i jednog pisca nobelovca, ne moram posebno naglašavati.

Pisac se u svom tekstu u više navrata sprda s Fricom. On se time zapravo odriče Krleže Hrvata. Ali, zašto Krleža ne bi bio i Fric? Ta većina je onovremenih Hrvata bila osuđena polaziti škole u Beču ili Pešti i vrlo dobro znati njemački i jednako tako i mađarski i latinski i još pokoji jezik. I svatko je na svoj način, kad je trebalo, a i kada nije trebalo, bio i Fric ili Ferenc i kućni Hrvat. Pa blagoslovljen bio stari lukavi Fric ako se cijelo vrijeme Fricom pokrivao da ne bi morao postati Jovo!

U svjetlu događanja kojima smo svjedoci vidim oko sebe mnogo ljudi koji ne prepoznaju znakove vremena niti povijesni trenutak. Pa tako ne mogu izaći iz mreže mržnje i kritizerstva. Do apsurda je dovedeno hrvatsko bivstvovanje u vječnoj oporbi pa mnogi Hrvati misle da su Hrvati samo ako su oporba čak i hrvatskoj vlasti (po prvi put biranoj slobodnom voljom hrvatskog naroda u priznatoj nezavisnoj državi), koja nastoji izboriti slobodnu i samostalnu Hrvatsku. U toj borbi, koja je izuzetno teška, i koja je daleko od svog završetka, malo je književnika bilo hrabro stati uz vlast, pod cijenu da ih se proglasi »dvostrukim«. Zbog toga zahvaljujem svima koji su se to usudili, mada im se može dogoditi da ih proglase »novim Krležama«, oni, koji u predsjedniku Tuđmanu ne vide dugo čekanog narodnog vođu, koji je uspio ono što drugi nisu, jer se, na hrvatsku sreću, našao u pravo vrijeme na pravom mjestu i sposoban je upravljati vratolomnim Sunčevim kolima. To je tema koja se svakako ne tiče direktno književnosti te prepuštam savjesti g. Šimundića da odgovori na pitanje je li mu Krleža poslužio i za svrstavanje uz onaj »pljuvački orkestar« koji u svemu što se u tri posljednje godine dogodilo vidi samo loše, a u Tuđmanu samo Titova generala ili nasljednika. Pa razbijaju glavu o zagonetku zašto je hrvatski narod izabrao baš njega za predsjednika i zašto mu još uvijek nije okrenuo leđa. A svi bi mi, ako doista volimo Hrvatsku, trebali (svom unutarnjom snagom, potiskujući svoje uske interese, razočaranja ili osvetoljubivost), pokušati biti jedinstveni u obrani njene krhke i ranjive nezavisnosti, od sila tame i zla, a kad jednom Cesarićeva ranjena lađa prođe sve Scile i Haribde i stigne u sigurnu mirnu luku, sagradit ćemo hrvatsku kuću po svojoj mjeri i ukrašavati je do mile volje. Ali sada treba biti svjestan da ništa ne može sunovratiti Sunčeva kola osim samih Hrvata.

U vremenu sadašnjem sigurno nam ne trebaju napadi na naše poznate Hrvate. Kad bi, po receptu g. Šimundića, doista stali osuđivati, uz mrtve (V. Nazor, G. Krklec, G. Novak, I. G. Kovačić) i žive naše poznate umjetnike, znanstvenike, kritičare i slično (V. Pavletić, I. Frangeš, N. Fabrio), pitam se bi li ostao i jedan »svetac« koji bi zadovoljio idealne nezemaljske kriterije.

Da je Krleža napisao samo »Balade Petrice Kerempuha«, koje će, prema piscu »Srećka Srećkovića«, imati nešto »trajniju vrijednost«, zaslužio bi proslavu stote obljetnice njegova rođenja (s odborom ili bez njega). Naime, u vrijeme kada je književnost na kajkavskom jeziku gotovo zamrla, kada je kajkavski jezik, nakon Gajeve pirove pobjede, zapostavljen, podcjenjivan, negiran i od znanstvenika

proglašavan slovenskim (a jezik je narod!), Krleža se drznuo za jezik svog umjetničkog djela oblikovati metajezik na kajkavskoj osnovi, jezik stvoren na temelju jezika pučkih pjesmarica iz XVI. stoljeća, preko Belostenca, Habdelića i Brezovačkog. Trebalo je, znači, stvoriti alat, a onda njime dokazati svoj umjetnički talent. Uvjerena sam da to ne može bilo tko! Nije mi zapravo jasno zanemaruje li to g. Šimundić namjerno ili nije svjestan težine »Balada« kako na jezičnom tako i na umjetničkom, povijesnom i inim poljima! A kroz Petricu Kerempuha, Krleža je, sebi svojstvenom snagom, zaronio u cjelokupnu hrvatsku povijest, sastavljenu od buna i otpora te bih se usudila reći da je osjećao i budućnost svog naroda kada jednom odluči ponovno krenuti u borbu za slobodnu Hrvatsku. Ta se vizija jednom potvrdila, nepuno desetljeće po objavljivanju »Balada«, pred Krležinim očima, u stradanju Hrvata kroz drugi svjetski rat (na jednoj i drugoj strani) i kroz beskrajne kolone s Križnog puta, a drugi i, nadajmo se, posljednji puta, ostvaruje se pred našim očima dok ponovno jaše hrvatski bog Mars, a većina hrvatskog naroda, uz sve užase, i dalje kerempuhovskom snagom, ironijom i crnim humorom uporno opstaje, uz stoičko podnašanje patnje.

Kajkavsku je varijantu hrvatskog jezika Krleža očito znao, a što se pak hrvatskog književnog jezika odnosno dogovorno izabrane štokavske varijante tiče, g. Šimundić bi po pitanju sličnog nepoznavanja mogao na red pozvati mnoge hrvatske pisce još od devetnaestog stoljeća te prave euforije srboljubstva pa do danas. Ne želim ih ovdje prozivati jer svako vrijeme nosi breme, ali su knjige dostupne svim zainteresiranima. A kada g. Šimundić napiše ozbiljne rasprave (ako već nije) o Krležinom nepoznavanju hrvatskog književnog jezika, njih ću sa zadovoljstvom pročitati. U svezi pak s aoristima i imperfektima, štovani pisac je od njih u svom tekstu zasadio bujnu šumu koja prijeti prerastanjem u prašumu. Bila bih izuzetno zadovoljna kada bi se aorist mogao korisno upotrijebiti da sve hrvatske međusobne nesuglasice, jal i zloba završe u prošlom svršenom vremenu. Konačno, vrijeme (svršeno i nesvršeno) jest uvijek najbolji sudac i ono će doista presuditi svima nama pa i jednom Krleži. Zasad ostaje činjenicom da ga sigurno Mile Budak ne bi štitio niti mu Pavelić išta nudio da već tada iza sebe nije imao snažno živa umjetnička djela koja je stvorio i koja su ga činila vrijednim.

Biblija nas uči da je važno djelo i da ćemo biti suđeni po našim djelima, gdje se, naravno, zbraja sve ono dobro i ono loše, pa što prevagne! Pa zbog čega bi, u našem zemaljskom vrednovanju, životopis jednog pisca bio važniji od njegova umjetničkog ostvarenja, koje mu je omogućio bogomdani talent? Životopis može samo poslužiti da se bolje razumije nečije umjetničko stvaranje, ali je ono što je stvorio u svom umjetničkom nadahnuću, djelo koje ostaje, i zbog kojeg iza nekog ostane zvjezdani trag, a netko se samo vrati u prah i pepeo. Koliki su među pjesnicima, književnicima i ostalim umjetnicima bili prevrtljivci, vjetrokazi, kukavice, teške ili pak moralno izopačene osobe, o čemu saznamo tek ako čitamo njihove opširne životopise, a koje čitamo zato da bismo eventualno pronašli u kolikoj su se mjeri životni uvjeti i karakterne osobine odrazile u umjetnikovu djelu. Pa i sam g. Šimundić lijepo kaže: *»Umjetnici različitih pogleda na svijet stvorili su vrijedne umjetnine ukoliko bijahu stvarateljski nadareni, ako su imali stvarateljsku snagu. Nije im pritom pomagalo ideologijsko ni političko uvjerenje.«* Ako se to odnosi na Milu Budaka i ine, ne znam zašto se ne bi odnosilo i na Miroslava Krležu. G. Šimundić također kaže: *»Općenito je poznato da svaka umjetnina živi svojim zasebnim životom. Golema je nesreća kada se u njezin život, također i u život njezina tvorca upliću kojekakvi moćnici, u nas redovito sama*

vlast. A vlast ili voli ili mrzi! Na radost, takve su nasilničke vlasti za vremena, umjetnina je nadživi svojim vrijednostima, unutarnjom snagom.« Komunistička je bratija, znači, učinila Krleži »medvjeđu uslugu« time što je bio *»osuđen na hvaljenje«* i što se *»njegovo djelo nije smjelo vrednovati«*. Isplela je oko njega čvrstu paukovu mrežu i tek ga mi danas možemo početi oslobađati! Smanjimo stoga, konačno, važnost Krležinog životopisa i svega onog što mu g. Šimunić i ostali sličnog uvjerenja, spočitavaju i smatraju neoprostivim grijehom, uključivši i posljednje razdoblje dvorskog pisca i življenja u stilu Glembajevih, kada je ionako *»služio samo za ukras pred vanjskim svijetom«* i bio *»živ osuđen na godinu neprekidna i neomeđena hvaljenja«*, a kada je kao pisac zašutio te time postao i ostao zagonetkom, jer, kako narod kaže, šutnja je zlato i ponekad može govoriti i više od riječi. Smanjimo sve to, dakle, na onu razumnu mjeru koja se odnosi na prosudbu koliko su njegov položaj u društvu i način života imali ili mogli imati odraza u njegovu književnom stvaralaštvu. Gledajući tada sva njegova djela, u polstoljetnom rasponu od »Legenda« do »Zastava«, može li se naći nešto vrijedno slavljenja i hvaljenja? Zaista bi bilo drsko reći da ne ostaje ništa što bi bilo razlogom proslave dolaska na svijet jednog od tragične djece hrvatske, koje je živjelo na vjetrometini i povijalo se i uzdizalo zajedno s hrvatskim narodom i nastojalo preživjeti i još povrh toga uspjelo dati nešto trajno vrijedno, što će ostati, uz ostalo, i kao dokument o burnu vremenu previranja hrvatskog naroda. Po dragom starom hrvatskom običaju, koji je Hrvatsku već mnogo koštao, dok ovdje Hrvati pokušavaju osporiti vrijednost Krležinog stvaralaštva, tihi štovatelji iz Mađarske, bez prijetnje biča, sami su godinama hrpimice dolazili Krleži kao svojevrsnoj književnoj Meki. Sigurno ne samo zato jer je hrvatska sudbina dugo bila tijesno povezana s mađarskom i jer su osjećali da je zbog toga Krleža, na određen način, i njihov i svjetski.

Što se Krležine naobrazbe tiče, kad je štovani gospodin dotaknuo i to područje, (uz dužno štovanje Mati Ujeviću), kroz svoja djela Krleža se dokazao ne samo kao intelektualac već i erudit, bez obzira na školsku spremu. Na temelju osobnog dugogodišnjeg iskustva usuđujem se tvrditi da fakultetsko obrazovanje pa čak niti akademsko odličje ne moraju biti nikakva garancija da osoba nije ostala duhovno prazna a intelektualac samo po svojem papiru!

Gospodin Šimundić bi se, kada skine sa sebe teret mržnje, morao zapitati je li taj Krleža učinio možda i nešto dobra, nije li se možda trudio da hrvatskom narodu bude nanesena manja šteta, nego što mu je mogla biti nanesena, nije li, u okviru svojih mogućnosti, uz potpis na *Deklaraciji o jeziku,* učinio još mnogo toga što samo on i Bog znaju? Jer, pismo pisano godine 1968., kada je i sam Krleža bio u delikatnoj situaciji, a kada su posvuda bili drugovi i drugarice, oslovljeno s »poštovana gospođo«, između redova otkriva mnogo stvari. A možda je moj otac baš zbog toga i štovao Krležu. Jer je Krležu čitao i između redova, a i mene je učio tako čitati. I ne samo Krležu!

Tatjana Vranić

Etičke koordinate drame »Gospoda Glembajevi«

Što se moglo i očekivati, javljaju se od nekog vremena glasovi protiv Krleže... Smeta ljudima, pogotovo protivnicima boljševizma, njegovo bezrezervno prihvaćanje socijalističke ideologije, smeta nadalje vjernicima njegov antiklerikalizam odn. prikazivanje crkvenih ljudi kao prevaranata, parazita, razvratnika... Zaista teško da je itko kod nas tako uporno i tako drastično ocrnjivao crkvu i crkvene ljude. Rodoljubima opet smeta što nije proteklih desetljeća ništa ili skoro ništa učinio za svoj narod, a skoro svima smeta njegovo poltronstvo pa i oportunizam, glembajevština... Ljudi siti boljševizma, ateizma, diskriminiranja hrvatskog naroda, ne shvaćaju zašto se još favorizira čovjek koji se toliko angažirao za boljševizam, a mi smo odbacili i boljševizam i sve što miriše na nj. Drugim riječima: zašto se još toliko ističe čovjeka koji nije ništa ili skoro ništa učinio za svoj narod...

Sve to manje više »stoji« i mnogima može smetati a zacijelo mnogima i smeta. No ima kod Krleže nešto što može izdržati najoštriju kritiku – etika! Odbacio je Krleža, doduše, rano Crkvu i »raščistio« s njom (iako možda baš ne i vjeru – zna se npr. da se na pragu starosti počeo pojavljivati u crkvi sv. Katarine na misi), ali odgojen u ćudorednom ozračju, nije nikada odbacio etiku; štoviše, neka su njegova djela izrazito etički nadahnuta...

Da bismo se uvjerili da je taj pisac bio zaista snažno etički zaokupljen, ne treba ni ići »duboko« u njegov književni rad – bit će dosta ako se zaviri u njegovo zacijelo najpopularnije djelo: dramu »Gospoda Glembajevi« u kojoj se autor predstavio kao etički snažno zauzet pisac. Etička zauzetost te drame manifestira se u razmišljanjima, monolozima glavnog junaka gdje ima dobrih i prihvatljivih etičkih stavova a potom u razvoju dramske radnje kad taj isti junak, koji je prije toga etički prilično prihvatljivo razmišljao, pod utjecajem mržnje kojoj je slobodno pustio na volju, postaje – moralni monstrum... I tako nam je praktički pokazao do čega dovodi bezumna mržnja, odn. pokazao nam kako se ne bi smio ponašati etički izgrađen čovjek. A da i ne govorimo o ostalim likovima drame, od reda manje više moralnim nakazama...

Tijekom drame u svojim monolozima Leon, dakle, razmišlja o zlu u čovjeku pa o borbi dobra i zla u čovjeku, dalje o zlu u svijetu a posebno u svojoj obitelji, počevši već od prvih Glembaja pa sve do njegova oca i maćehe, nije mimoiđen također ni dvostruki moral ili bolje licemjernost, moralna dvoličnost kod ljudi itd.

Proteže se ta etička nit već od prvih njegovih riječi u I. činu: »Mutno je sve to u nama...«, pri čemu pod rječju »mutno« misli zacijelo o ponorima zla u čovjeku, a ujedno upozorava da treba biti na oprezu da se to zlo ne oživotvori u negativnim postupcima, do završnih razmišljanja o snažno nazočnom zlu i oko nas odn. u svijetu: »Ja sam još učio nepravilne grčke glagole, sjeća se Leon, kad sam prvi put doživio kriminal... I tamo u tmini, u smrdljivoj krčmi, kod petrolejke, tamo su nekakvi crni i rutavi ugljenari govorili *kako nekome treba pustiti krv!*. Ubiti ga treba', tako je rekao jedan... Tamo sam prvi put stvarno doživio *da se ljudi ubijaju!* (potcrtao M. K.).

S posebnim užitkom Leone, međutim, upire prstom na neke svoje pretke za koje se govorilo da su grabili i otimali i uopće činili zlo pri čemu upozorava i na nedosljednost nekih od njih. Tako npr. podsjeća da je onaj Glembaj koji je sagradio barokni

oltar u remetinečkoj župnoj crkvi bio zapravo – ubojica i da je on orobio i zaklao kranjskog zlatara: »Onaj varaždinski Glembay – kaže Leon – sagradio je zlatni barokni oltar u remetinečkoj župnoj crkvi *za spas svoje duše, ali njegova duša nije se spasla!*, potcrtao Z. M./. A posebno nema riječi da osudi nemoral svog oca bešćutnog biznismena koji također glumi humanost a gazi sve pred sobom te ništa manje nemoralne grofice, njegove žene, koja s jedne strane djeluje karitativno, a s druge strane, u isto vrijeme, čini zlo, živi nemoralno...

Dok se donekle može i prihvatiti Leonov kritički odnos prema ocu i maćehi kao i prema nekim drugim likovima drame, nije nipošto u redu što on zapravo mrzi oca i maćehu, mrzi ih intenzivno, a pogotovo nije u redu što on tu mržnju pokušava opravdati, iako je načelno svjestan etičke nedopustivosti mržnje. »... ta moja nečista mržnja protiv njega, razmišlja on, od prvog dana od kada sam počeo misliti svojom glavom, *to je eto glembajevsko, kriminalno u meni!* To je glembajevska krv u meni! Ja to nosim sobom po svijetu kao svoju vlastitu utrobu! Ja sam to užasno nagonsko u sebi htio *racionalno objasniti!* Maminu smrt ja sam onda *našao dovoljnim razumnim razlogom za tu podsvijesnu mržnju u sebi. Ja sam od tog momenta imao dovoljno razloga da ga svijesno mrzim kao ubojicu moje matere!* A u stvari ja sam zagrizao u njega kao šakal u šakala: to se u nama grizla glembajevska krv!« (potcrtao M. K.).

Kao nikada i nigdje, tako i u tom slučaju mržnja ne može, dakako, dati ništa dobro! Leon, otrovan mržnjom koju je godinama akumulirao u duši, tijekom II. čina napada žučno oca i baca mu u lice sav otrov što ga ima u sebi. I tada se događa nesreća! Pod utiskom njegovih otrovnih strelica a i saznavši od njega neke stvari o kojima nije imao pojma, otac se uzbuđuje i umire. A Leon, premda je, doduše kasno, uvidio da nije smio tako razgovarati i postupati s ocem i prilično samokritički ocijenio svoj postupak (»...ja sam se instinktivno nečeg bojao, a opet sam u sebi permanentno uživao, da će se ipak *dati zgodna prilika.* I kada se ona doista vrlo zgodno otvorila, mjesto da se maknem od ponora, ja sam upravo majmunski neinteligentno skakao oko toga, dok se onda sve skupa nije strovalilo! Još u posljednjoj sekundi meni je bilo jasno da će se dogoditi zlo, ali je strast bila jača od pameti!«, potcrtao M. K.), u III. činu u sceni s maćehom ponovno pušta slobodno maha mržnji. I tako se događa nova nesreća, još gora nesreća: on ubija maćehu!... Oca je ubio indirektno, a maćehu, eto, stvarno...

Preko tog lika pokazao nam je zorno pisac dokle može dovesti bezumna mržnja! No čovjek, obuzet mržnjom, ako uvijek baš i ne ubija, već tim što mrzi, degradira u etičkom smislu sebe kao čovjeka. Mržnja je, dakle, i u Krležinu prikazu apsolutno neljudska preokupacija, nedostojna čestitog čovjeka, koju pisac bezuvjetno odbacuje. A odbacuje i Leonove alternative da ljudima ne ostaje ništa drugo nego da se međusobno grizu ili pak da se ubijaju te preko časne sestre Angelike izriče kao jedinu moguću – etičku soluciju. »To znači, govori pisac preko usta te sestre, *imati snage, unutarnje, više snage, da se čovjek odupre svojim tamnim nagonima: to znači osjetiti mogućnost spasa...*« (potcrtao Z. M.). Točno tako! Jedina mogućnost da se izađe iz prašume zla u svijetu je da se čovjek, svaki čovjek bez razlike, bezuvjetno odupre *svojim tamnim nagonima* tj. mržnji i u svom životnom okruženju ostvaruje – ljubav!... Samo tako i jedino tako može se izgraditi bolji svijet. Krležina drama upravo je vapaj za tim svijetom... Svijetom bez mržnje i zla... Tako se taj pisac u toj drami, i ne samo u njoj, decidirano i nedvomisleno opredjeljuje za etiku...

Zdravko Mužinić

Pluralističko društvo zahtijeva da država bude suzdržljiva a Crkva skromna i mudra

Nakon učestalih nastupa u javnosti i vjerski dostojanstvenici sve više gube svoju »egzotičnost« i posebnost. Izvještaji o vjerskim prigodama nisu više nikakva senzacija, nego sve veći kamen spoticanja. Čini se da se i političari i vjerski dostojanstvenici još uvijek ne snalaze u novom društvu. Takvo nedorečeno stanje potrebno je stoga što prije promijeniti.

Moderna država drži se religiozno neutralnom te na tom načelu temelji svoj stav prema Crkvi i religiji. U demokratskoj državi ni jedna svjetonazorna skupina nije ni povlaštena ni zapostavljena već samostalna. To je srž načela odvojenosti Crkve od države. Ta se odvojenost temelji na načelima slobode vjere i savjesti utemeljenih u doba Prosvjetiteljstva, koja su ostvarena američkom i francuskom revolucijom u 18. stoljeću.

Do radikalne odvojenosti Crkve i države obično bi dolazilo nasilnim prevratom, nakon kojeg bi se država prema Crkvi i religiji odnosila neprijateljski i tutorski. U Francuskoj je to bio slučaj prvih postrevolucionarnih godina, a u socijalističkim zemljama sve do pada komunističke vlasti. Kroz posebne komesarijate i propise Crkva je u takvoj državi sputavana u svom djelovanju, a njeni vjernici ignorirani. Načelo slobode savjesti ostaje tako mrtvo slovo na papiru.

U nešto blažem obliku odvojenosti, država se zakonski distancira od svih vjerskih skupina, a njihove vjernike ne ometa u vjerskim dužnostima. Crkva je ipak prisiljena prihvatiti određene zakonske okvire, a mora se i odreći nekih svojih zadaća, npr, javne karitativne djelatnosti i odgoja.

Svjetonazorno neutralna država zakonski se ograđuje od svakog svjetonazora, a s vjerskim zajednicama, ne odražava nikakve državnopravne odnose. Crkva u okviru općih građanskih sloboda može slobodno i samostalno razvijati i obavljati svoje dužnosti, širiti i javno zastupati svoja načela. Na temeljima načela slobode savjesti, Crkvi je omogućeno da djeluje i u nekim državnim institucijama. Ona slobodno postavlja dušobrižnike u vojsci i zatvorima, a može se javnosti obraćati i preko javnih (državnih) medija. No njena sloboda može u nekim institucijama biti ograničena. Može joj se npr. zabraniti molitva u državnim školama. Primjer striktne odvojenosti crkve i države imamo u SAD.

Poštujući međusobnu odvojenost Crkva i država mogu razviti razne oblike suradnje u društvu i društvenim zadaćama. Crkva obično dobiva široko polje rada u karitativnom i socijalnom zbrinjavanju, pa je u svom djelovanju i novčano potpomagana od države. Najočitiji primjer međusobne odvojenosti i suradnje predstavljaju odnosi između crkve i države u SR Njemačkoj, Austriji i Švicarskoj.

Hrvatska bi vlada u svojem zakonskom rješenju odnosa između Crkve i države morala koristiti hrvatska povijesna iskustva, ali i uzeti u obzir zakonska rješenja vodećih europskih demokratskih država. Tako bismo u Hrvatskoj konačno dobili svoj specifični model odnosa države i Crkve. Hrvatska vlada može pritom posegnuti za više »vlastitih primjera« odnosa između države i Crkve, a da njima pravno nije vezana. A zašto?

Država svoje odnose s vjerskim zajednicama rješava ugovorom koji za Katoličku crkvu sklapa s njenom središnjicom Svetom Stolicom. Taj državnopravni ugovor zove se konkordat. On se temelji na međunarodnom pravu i teži »trajnom rješenju« odnosa između države i Crkve. Premda svoju postavu ima već u srednjem vijeku, konkordat je dobio na značaju i potrebi nastankom nacionalnih sekulariziranih država, koje su tokom 19. stoljeća i između dva rata nastojale urediti svoje odnose s Crkvom na obostrano zadovoljstvo.

Hrvatska je nakon Hrvatsko-Ugarske nagodbe 1868. »moderne« konkordatske obveze temeljila na konkordatu Austrijske Monarhije i Svete Stolice iz godine 1855. No, Austo-Ugarska je taj konkordat otkazala 1870. protestirajući time protiv Dogme o učiteljskoj nezabludivosti pape, pa je umjesto toga svoje državno-crkvene odnose regulirala posebnim zakonom. Tom zakonskom odredbom Hrvatska je dočekala 29.10.1918. državno osamostaljenje i kasnije ujedinjenje u državu SHS. No i Srbija je ujedinjenjem u novu državu unijela konkordatsko rješenje iz 1914. pa bi se moglo postaviti pitanje koji »ugovor« ima državnopravnu prednost? Problem je riješio sam Papa Benedikt XV. svojom »allocutio« (nagovor, izjava) od 21.11.1921. izjavivši da zbog državnog raspada, Austro-Ugarska ili zbog teritorijalnog povećanja, Srbija – SHS ili drugih očitih promjena države – ugovorne stranke, konkordat tj. ugovor koji je s njom sklopljen prestaje vrijediti. Nakon toga sve do Protokola 1966. Jugoslavija s Katoličkom crkvom nije pravno sredila odnose. Nakon međunarodnog priznanja Hrvatske i na Protokol iz šezdesetih godina mora se primjeniti *aloccutio* Benedikta XV. Iz toga proizlazi, da za hrvatsku vladu ne postoji važeća ugovorna nagodba između države i Katoličke crkve. Hrvatska vlada mora stoga koristiti svoju legitimnost i zakonsku prazninu, te neodložno zatražiti i započeti pregovore sa Svetom Stolicom, Vatikanom.

Konkordatskim obvezama vlada bi morala nastojati da Katoličkoj crkvi u Hrvatskoj pribavi kod središnjice – Vatikana – određene ustupke. Npr. veću autonomiju u postavljanju biskupa, stalno pravo pojedinih nadbiskupija na kardinalski naslov, veću zastupljenost u kurijalnim gremijima i slično. Da bi vlada tu zadaću što uspješnije obavila, potrebno je da »mjesna Crkva« iznese svoje zahtjeve i bude svjesna svojih potreba, ali i mogućnosti i dužnosti. Crkva mora težiti da crkvenopravno rečeno bude »non ancilla, non domina sed conscientia rei publicae et rerum publicarum«; dakle ni sluškinja ni gospodarica već savjest društva.

Sve vjerske zajednice u Hrvatskoj, a posebno Katolička crkva kao najveća, moraju svoje djelovanje prilagoditi pluralističkom i demokratskom društvu. U crkvenom pak životu Crkva se treba »deklerikalizirati« dakle omogućiti djelovanje i suradnju laika tj. svojih vjernika. Na temelju odluka Vatikanskog sabora i Kanonskog prava potrebno je ustoličiti župna, biskupijska, pastoralna i druga vijeća, a laike prihvatili kao sugovornike u Crkvi i u društvu. I konačno: Crkva se u svom djelovanju mora »nacionalno« objediniti.

U demokratskom društvu nedopustivo je npr. ekonomsko zapuštanje dijaspore. Slično Crkvi u drugim zemljama potrebno je da se Crkva »financijski objedini« tj. da imućnije župe i biskupije potpomažu siromašnije, kako bi župnici i crkveni djelatnici imali ravnomjerni standard. Crkva bi, što je dužnost zakonske regulative, morala u svom djelovanju, uključujući i ono financijsko, biti javnosti dokučiva.

Da bi se postojeći jaz između načela i prakse što brže premostio, potrebno je zakonom regulirati i znanstveno uzdići studij bogoslovskih znanosti. Crkva i prosvjetne vlasti dužne su omogućiti i dosljedno provoditi studij i teološku kvalifikaciju svećenika i kultnih dužnosnika drugih vjerskih zajednica, kako bi ovi bili sposobni djelovati na hrvatskom socijalno-kulturnom prostoru. Za izobrazbu pak običnog puka, Crkva bi po uzoru na druge države morala osnovati i voditi Biskupske akademije u kojima bi se održavali seminari i tečajevi, upoznavala suvremena crkvena načela.

I država i Crkva morale bi uvidjeti da neumjesni potezi i nastupi pojedinaca u javnosti jednoj i drugoj mogu više štetiti nego koristiti. Da nam se to ne bi dogodilo, potrebno je prići strpljivom dogovaranju i rješavanju državno-crkvenih odnosa.

Valentin Purić

OBAVIJEST

14. listopada 1993. bit će u Zagrebu proslavljena **125. obljetnica** postojanja **Hrvatskog književnog društva sv. Ćirila i Metoda** (izdavača »Marulića«), koje se, prema zaključku sjednice užeg odbora od 13. IX. 1993., konačno vraća svojem starom nazivu **Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima.** U prijelaznom razdoblju, radi izbjegavanja eventualnih nesporazuma i zabuna, naziv Društva pisat će se **HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda).**

VRIJEDILO JE ČUTI!

(Pergolesijeva »Stabat mater« u župnoj crkvi u Osijeku)

Crkveni su prostori sve češće mjesta iz kojih se mogu čuti vrijedna glazbena duhovna djela: ponekad koncerti dostojni pozornosti po karitativnoj namjeni i bar donekle po umjetničkoj vrijednosti, sve češće – srećom! – i takvi što pružaju pravi umjetnički užitak. Među njih se može pribrojiti i koncertna izvedba cjelovite skladbe »Stabat mater« G. B. Pergolesija u osječkoj župnoj crkvi sv. Petra i Pavla, na dan 27. lipnja 1993., upravo tri dana poslije Ivanjdana, što je vrijedno zabilježiti, jer Pergolesi bje Giovanni Battista.

Izvodioci: Irma Galić Knežić, sopran, Marija Vereš Kimpf, alt, te Dalibor Ratić, orgulje. Kraćom kompozicijom prethodio im je trombonist Nikola Lampeg, nekadašnji osječki učenik (»Aria« Alessandra Stradelle). Izvesti djelo koje Nijemci nazivaju »melodisch eindringlich«, autora što ga je stvorio na vrhuncu svojega stvaralaštva, na način podjednako profinjen i izražajan, a što je još važnije s potpunom usklađenošću obje solistice – već se može nazvati punim uspjehom. To prije što je taj »glazbeni Raffael«, kako nazivahu Pergolesija, u svoju »glazbenu sliku« unio podjednako dubinu bola Majke kao i svojevrsnu ljepotu svojstvenu napuljskoj školi, ne bez natruha opernoga stila, ali uvijek s doličnom decentnošću.

Mlade umjetnice nisu pred sobom imale lak zadatak, ali ga obaviše na izvrstan način. Posve disponirane, njegujući sa sve većim uspjehom duhovna djela neprolazne vrijednosti, zaslužile su da se o njima više čuje i u nas. U inozemstvu se već i čulo, i opet će – nadamo se. Orguljaška suradnja Dalibora Ratića na visini, to teža što je djelo pisano i za gudački orkestar uz orgulje, pa je to valjalo »popuniti«. Posjet srećom ipak bolji nego što je bio na sličnim koncertima u posljednje vrijeme.

Ivo Slaviček

PLATON O RANJENICIMA

(Kršćanstvo je preporodilo svijet)

U KIC-u (Kulturno-informativnom centru u Zagrebu) bio je 25. lipnja 1993. prikaz novoizašle knjige »Um i povijest« od dr. A. Pažanina, profesora na fakultetu političkih znanosti. Govorio je i sam autor. Naglasak je bio stavljen na razvoj države od grčkih filozofa pa sve do Hegela i dalje. To predavanje registriramo radi diskusije u kojoj je neki diskutant iznio jedno nehumano mišljenje u staroj grčkoj filozofiji. Konkretno, jednom su pitali Platona – što učiniti s ranjenicima u ratu? Platon je odgovorio: Ako ima izgleda da će ranjenici ozdraviti, treba ih liječiti; ako pak nema – ne treba ih liječiti. Ovo ukazuje da je u antičkoj grčkoj filozofiji bilo i velikih socijalno-etičkih zabluda.

Unatoč pozitivnim elementima grčko-rimske kulture bilo je i socijalnih nakaradnosti. Npr. Aristotel je odobravao ropstvo, a u rimskom pravu bilo je i posebno poglavlje o ropstvu. U nekim periodima gospodar je mogao bezrazložno roba i ubiti a da za to nikome nije bio odgovoran. Uticajem kršćanstva položaj robova sve se više popravlja dok konačno nije ropstvo nestalo. U Grčkoj je bila još jedna nakaradnost, da su izlagali na brdu Tajget slabašnu i kržljavu djecu, da tamo umru. To je također iskorijenilo kršćanstvo naukom da je svako dijete, pa i teško bolesno i nakazano, stvor Božji u čiji se život ne smije dirati nego ga treba zaštititi... Crkva je uvela i prve bolnice za ranjenike, za sve bolesne uopće i za sve nevoljnike.

Predkršćansko vrijeme imade nekoliko teških socijalnih nakaradnosti, npr. ritualno ubijanje ljudi. To je bilo najviše razvijeno u predhispanskom Meksiku kod starih Asteka, gdje su živim ljudima u čast bogova čupali srce. Njihovo meso jeli su plemići u uvjerenju da se time sjedinjuju sa svojim bogovima. Kod njih je bio i tzv. »božanski kruh«; u kruh su umiješali dječju krv. Taj su kruh jeli Asteki u uvjerenju da se tako sjedinjuju s bogovima. A kod starih antičkih naroda, npr. kod Feničana, malu su djecu žrtvovali bogovima.

Kada sam bio u Moskvi u jednom muzeju vidio sam jezovitu sliku: mrtvac leži na odru, a kraj njega mlada žena koja treba biti žrtvovana radi smrti njenog muža. To je slika predkršćanske Rusije. S dolaskom kršćanstva nestala su takva ubojstva. Ti okrutni običaji postoje još i danas u Indiji, premda ih državna vlast zabranjuje.

Ima još mnogo okrutnih religijskih običaja, ali radi ograničenosti prostora, u njih ne možemo ulaziti; oni ukazuju na surovosti predkršćanskog doba.

U grčkoj filozofiji, kad su grčki filozofi vidjeli ovakve nakaznosti i socijalne deformacije, vapilo se prema nebesima: sam Bog mora sići među nas ljude da nas pouči kako se trebamo vladati prema Bogu, prema ljudima i prema sebi. Čovjeku je mogao pomoći samo onaj koji ga je stvorio, što se zbilo prve božićne noći, kada se rodio Sin Božji, Isus Krist, u betlehemskoj noći. On je začetnik kršćanstva koje je humaniziralo svijet.

V. D.

OD OVOG BROJA CIJENA POJEDINOM PRIMJERKU »MARULIĆA« JE 7000 HRD, A PRETPLATA IZNOSI 42000 HRD.

ŽIRO RAČUN KOD ZAGREBAČKE BANKE, ZAGREB:

30101-620-16
012101-2320418628

KNJIGA O HRVATSKIM JEZIKOSLOVCIMA

(Portreti hrvatskih jezikoslovaca, izd. Hrvatski radio, Zagreb, 1993)

Nedavno se pojavila knjiga pod naslovom *Portreti hrvatskih jezikoslovaca,* u kojoj su tekstovi iz serije *Portreti hrvatskih jezikoslovaca* emitirani tijekom 1992. godine na III. programu Radio-Zagreba, a napisali su ih i pročitali poznati hrvatski jezikoslovci. Predstavljeno je tridesetak hrvatskih jezikoslovaca XIX. i XX. stoljeća.

Spomenuta serija na III. programu Radio-Zagreba rado je slušana, držim da će kod mnogih još veće zanimanje pobuditi knjiga o kojoj je riječ, jer se hrvatska javnost iz dana u dan sve više zanima »za raznolika pitanja hrvatskoga književnog jezika« (str. 7), pogotovu zato što je riječ o hrvatskim jezikoslovcima i njihovoj djelatnosti koja nije dovoljno poznata mnogim ljudima, osobito školovanima u poraću. Neki su hrvatski jezikoslovci čak prešućivani, neki pak pogrešno prosuđivani (Ljudevit Gaj). Nu, s druge pak strane neki su filolozi, osobito srbijanski (primjerice Vuk Stefanović Karadžić), glorificirani i mistificirani, poglavito od 1918. g., tj. nakon stvaranja stare (kraljevske) i nove (komunističke) jugounitarističke Jugoslavije. Vuku S. Karadžiću su, naime, pripisivane zasluge, uloga i mjesto u hrvatskom (književnom) jeziku koje on nije imao.

Na početku knjige (u uvodnom dijelu) tiskana su tri priloga: *Portreti hrvatskih jezikoslovaca* Zlatka Vincea, *O nastanku i razvoju hrvatskoga jezičnog standarda* Dalibora Brozovića i *Otac hrvatske gramatike: BARTOL KAŠIĆ (1575-1650)* Josipa Bratulića.

Nakon toga slijede portreti hrvatskih jezikoslovaca u XIX. i XX. stoljeću, (poredani prema godini rođenja, a ne po znanstvenoj vrijednosti) iz pera suvremenih hrvatskih jezikoslovaca, »koji su u obradbi pojedinih jezikoslovaca prilazili prema vlastitim prosudbama« (str. 1).

Zlatko Vince objašnjava kako je nastala serija *Portreti hrvatskih jezikoslovaca* za III. program Radio-Zagreba, zatim upoznaje čitatelje sa shemom i kompozicijom serije (knjige). Vince upozoruje: »Knjiga neosporno zadržava neke značajke radijskog serijala: svi su tekstovi podjednake dužine koja odgovara trajanju od pola sata, a ostalo je prepušteno osobnosti autora. Tekstovi nisu pisani za čitanje, nego za slušanje, pa stoga nisu popraćeni bilješkama i citiranom literaturom, osim u iznimnim slučajevima« (str. 11).

Brozovićev je rad bio uvodno predavanje u radijski serijal *Portreti hrvatskih jezikoslovaca,* »radi cjelovitije slike problema« (str. 7), pripominje Vince, i osnovna mu je zadaća bila objašnjenje postanka i razvitka hrvatskoga jezičnog standarda od njegovih početaka do danas.

Već dulje vrijeme neki filozofi, osobito srbijanski, lansiraju tezu da hrvatski standardni jezik nastaje 30-ih godina XIX. st. Nu, kad bi to tako bilo, tada bi se priznalo da hrvatskog jezika dotad

nije bilo. To, naravno, nije točno zato što više od jednog tisućljeća postoje: hrvatski narod, hrvatska kultura, hrvatska književnost, pa i jezik kojim je ta književnost napisana – *hrvatski jezik*. Stoga Brozović sažeto, ali argumentirano opovrgava netočnost i nelogičnost teze o nastanku hrvatskog standarda tridesetih godina prošlog stoljeća. Brozović, naime, uvjerljivo prikazuje da Hrvati imadu »prilično homogen štokavski pisani jezik« (str. 13) već nekoliko stoljeća prije, izuzimajući pri tome sjeverozapadnu, točnije kajkavsku Hrvatsku. Brozović dalje piše: »Budući da se pri proučavanju povijesti hrvatske književnosti redovno procjenjuje značenje i domašaj tridesetih godina prošlog stoljeća kao bitnoga i osnovnog prijeloma, međaša, gotovo jaza koji dijeli stariju od novije hrvatske književnosti, onda se isto tako redovno, po zakonu kontrasta, podcjenjuje značaj i značenje drugih dvaju prijeloma – polovice XVIII. stoljeća i prijelaza između XIX. i XX. stoljeća. *Oba se ta momenta negativno odražavaju na shvaćanje jezične povijesti u tradicionalnoj kroatistici* (str. 13; istak. I.S.).

Posebno valja upozoriti na Brozovićev sud »da smo mi proučavajući povijest svoga standardnog jezika zaboravili da su književno-umjetnička mjerila jedno, a uvjeti za razvoj i izgrađivanje standardnoga jezika drugo« (str. 19).

Nu, bez obzira na to što se tijekom povijesti lutalo, kontinuitet razvoja hrvatskoga (književnog) jezika od Baščanske ploče do danas je sačuvan, što, među inim, potvrđuju mnoga objelodanjena djela o toj tematici do danas u hrvatskom jezikoslovlju, koja pokazuju i dokazuju tisućljetnu opstojnost i samobitnost hrvatskog (književnog) jezika.

Rad pod naslovom *Otac hrvatske gramatike: BARTOL KAŠIĆ (1575-1650)*, kako izvješćuje Vince (autor spomenutog radijskog serijala), uvršten je zato što se prošle godine navršilo 415 godina od rođenja i 340. obljetnica smrti tog velikana hrvatskoga i hrvatskog jezikoslovca (gramatičara, leksikografa, prevoditelja). »Bila je to prigoda«, piše Vince, »da se i u našim emisijama rekne o tom 'ocu hrvatske gramatike' nekoliko osnovnih podataka o njegovu životu i njegovoj znatnoj djelatnosti« (str. 7).

Mnogi će jamačno biti iznenađeni kad u Bratulićevu radu pročitaju što je znao i pisao o Kašiću Hrvat Vatroslav Jagić (1838-1923), najpoznatiji slavenski filolog svoga doba.

Među inim Bratulić piše: »Danas nam je, naravno, jasno da je Kašić Pažanin, rođen u Starom Pagu 1575. godine. Više začuđuje Jagićeva tvrdnja da je svoju gramatiku (Kašić, umet. I.S.) napisao zbog misionarskih ciljeva isusovačkoga reda, a to je zato da bi priveo pravoslavce Istoka na uniju, tj. na katolicizam. Iako je Jagićeva ocjena Kašićeve gramatike, temeljena na dotadašnjem znanju pozitivna, kao i ocjena Kašićeve koncepcije jezika koju je Jagić morao provjeriti iz malog broja Kašićevih djela, Jagićevo znanje o hrvatskom gramatičaru, i o prvoj hrvatskoj gramatici, veoma je skromno, ne samo u okviru povijesti hrvatske, nego i slavenske filologije uopće« (str. 23).

U neovisnoj i međunarodno priznatoj Republici Hrvatskoj o »ocu hrvatske gramatike«, i njemu sličnima, treba pisati i govoriti, jer se za obiju Jugoslavija prešućivao ili se o njem govorilo *šturo i tajnovito*, osobito u školama.

Današnji naraštaj jezikoslovaca, ali i ostali kulturni djelatnici ispravljaju propuste iz prošlosti i prema Kašiću, ali i drugima njemu sličnima iz bogate hrvatske kulturne baštine, što bjelodano potvrđuju studije objelodanjene o Bartolu

Kašiću u studijama R. Katičića, V. Horvata, S. Babića, Z. Vincea, J. Derossija, da upozorim samo na neke pojedince.

Pohvalu zaslužuje Bratulićev prilog o »ocu hrvatske gramatike«, iako se *formalno* ne uklapa u sadržaj knjige jer su u njoj pretežito potreti hrvatskih jezikoslovaca XIX. i XX. stoljeća.

U knjizi su trideset i dva portreta hrvatskih jezikoslovaca iz XIX. i XX. stoljeća.

Svjestan nezahvalnosti izdvajanja iz obilate građe o hrvatskim jezikoslovcima XIX. i XX. st., ipak ne mogu a da ne izdvojim neke priloge.

U portretu Ljudevita Gaja Josip Vončina objasnio je ulogu Gajevu u reformi hrvatskoga pravopisa. U svezi s tim čitamo: »Htio je (Gaj umet. I. S.) za one hrvatske foneme što ih latinski ne poznaje predložiti najbolja grafijska rješenja: takva koja bi prihvatili svi hrvatski pisci i svi što se na slavenskom jugu latinicom služe. Ostala dva pisma hrvatske dijakronije (glagoljica i ćirilica) nisu Gaja zanimala« (str. 53).

Doduše, Gaj je u prvom redu čelnik hrvatskih preporoditelja, ali je uz to i te kako značajna njegova uloga i u hrvatskom jezikoslovlju, odnosno nezanemariva je, poglavito u pripremanju izbora *temelja* hrvatskomu književnom jeziku i to većinskog štokavskog narječja. Naime, pisan oblik hrvatske tronarječnosti *raspleo se*, upozoruje Vončina, tako da je temeljem književnog jezika postala *većinska štokavština*, a jezičnu zgradu činilo je ukupno izražavanje (stilsko i – pogotovu – leksičko) blago cjelokupne baštine« (str. 56).

Esej o Bogoslavu Šuleku Ivana Martinčića osvjetljava »oca hrvatske terminologije« i najvećeg leksikografa XIX. st. u Hrvata. Zato Martinčić s pravom ističe da su »Šulekovi rječnici izravno ili posredno ostavili neizbrisivi trag, a u jezičnoj uporabi njihov je utjecaj bio još presudniji u oblikovanju standardne zalihe riječi suvremenoga hrvatskoga književnog i znanstvenoga jezika. I danas, makar je u njima zapisano riječi i riječi neprihvatljivih suvremenom jezičnom osjećaju izvornih govornika ili pak neusklađenih sa sustavnom naravi hrvatskoga jezika, Šulekovi se rječnici nadaju kao otvorena prebogata riznica hrvatskoga rječničkog blaga« (str. 80). Stoga ne iznenađuje činjenica što su se tom hrvatskom leksikografu i polihistoru divili i Šenoa, i Jagić, i Matoš, od starijih, a od suvremenika Katičić, Ladan, i A. Stamać.

Donedavno se u nas malo, ili gotovo ništa nije znalo, zapravo nije se pisalo o svećeniku Antunu Dragutinu Parčiću (1832-1902), svestranom djelatniku i znanstveniku. Osobito se istaknuo u leksikografskom radu te su plodovi toga rada »hrvatsko-talijanski i talijansko-hrvatski rječnici, vrlo zanimljivi po iznimnoj i osebujnoj zakladi hrvatskoga književnog jezika«, na što upozoruje Julije Derossi, autor eseja o tom zaboravljenom hrvatskom leksikografu. (Pripominjem da je nedavno Zlatko Vince, hrvatski jezikoslovac, neumorni tragač i proučavatelj povijesnog razvoja hrvatskoga (književnog) jezika upozorio na neopravdano zanemarivanje nekih hrvatskih jezikoslovaca, među kojima je bio i A. D. Parčić.).

Eseje o Tomi Maretiću (1854-1938) i Ljudevitu Jonkeu (1907-1979) Stjepana Babića izdvajam zato što je, po Babiću, prvi »bio jedan od naših najvećih lingvista, a ujedno i jedan od najosporavanijih« (str. 137), koncem XIX. i s početka XX. st., a drugi pak istaknuti hrvatski jezikoslovac za komunističke vlasti u Hrvatskoj.

Babić ima pravo kad za Maretića konstatira: »Poznato je da je Karadžićevo

djelo visoko cijenio i Leskien, Maretićev učitelj. Maretić je išao i dalje od toga. On se prema Karadžićevu jeziku odnosio idolopokloničkí. Mislim da je tu ključ onoga što je Maretić učinio. On se nije mogao odlijepiti od duha svoga vremena. Bio je tako jako zaslijepljen tom spoznajom, da nije mogao vidjeti kako je duboko zabrazdio. Uvjeren u znanstvenost svoga postupka, on nije mogao naći razlog da od njega odstupi« (str. 142-143).

Jagićevo, kao i upozorenje drugih hrvatskih kulturnih djelatnika, bilo je uzaludno u odvraćanju Maretićevu od puta koji je on sebi zacrtao.

Pišući o Jonkeu, Babić uglavnom piše o svojem profesoru, ali i profesoru danas još mnogih živih nastavnika (profesora) hrvatskoga jezika te hrvatskih znanstvenika koje su nastavili djelo svoga učitelja u borbi i brizi za hrvatski jezik.

Glavna Jonkeova djelatnost bilo je područje lingvistike, i to s osobitim obzirom na hrvatski književni jezik. Bio je on naime prvi profesor Katedre za hrvatski jezik za područje suvremenoga hrvatskog jezika pri Filozofskom fakultetu u Zagrebu, osnovanoj 1949. godine.

(Čitatelje podsjećam da se dotad suvremeni hrvatski jezik u Hrvatskoj, u Zagrebu, na Filozofskom fakultetu »predavao usput, u sklopu povijesti jezika i dijalektologije« – str. 272.).

Velika je briga prof. Jonkea, kao sveučilišnog profesora, bila otkrivanje i pomaganje mladim entuzijastima za hrvatski jezik, i hrvatsko jezikoslovlje općenito.

Točna je Babićeva tvrdnja da je u svojim predavanjima prof. Jonke, kad je govorio o problematici hrvatskosrpskog jezika, isticao činjenicu (znanstvenu istinu) o opstojnosti dvaju književnih jezika: hrvatskoga književnog jezika i srpskoga književnog jezika, što, dakako, nije bilo *po volji* srbijanskim filozofima, ali ni ponekim *»hrvatskim«* jezikoslovcima. A o tadašnjoj vlasti (komunističkoj i jugounitarističkoj) da i ne govorimo!

U eseju o prof. Jonkeu Babić je iznio mnogo detalja o cjelokupnoj poratnoj jezičnoj politici, raznim previranjima u nas, osobito neke pojedinosti u svezi s *famoznim* novosadskim dogovorom i njegovim posljedicama za hrvatski (književni) jezik.

Vidjevši kako se u praksi provode i ostvaruju zaključci novosadskog dogovora, prof. Jonke je smogao snage i kao čovjek i kao znanstvenik odreći se (kao i hrvatski književnik Petar Šegedin) svog potpisa s tog dokumenta. Tada »je dospio na put stradalništva«, piše Babić, »pogotovu kad je postao predsjednikom Matice hrvatske, a ona 1971. godine došla pod udar unitarističkih nasilnika. Morao je u mirovinu, a u javnom životu dóspio na crnu listu ili na led, što znači isto: bila su mu zatvorena javna glasila« (str. 277).

S pravom Babić zaključuje za prof. Jonkea: »Ljudevit Jonke djelovao je u nedavnoj prošlosti na užem, i ne tako odlučujućem području za sudbinu hrvatskoga naroda, o njemu se ne uči u školama, ali zato ima još mnogo živih ljudi koji ga se dobro sjećaju i znaju za njegovu djelatnost pa znaju da je i njegovo vrijeme bilo burno u hrvatskoj povijesti i da je bio *u prvim redovima hrvatske borbe«* (istak. I. S.).

I ostali eseji u knjizi zaslužuju pohvalu i imaju svoju vrijednost, ali o svima ne mogu pisati zbog ograničena prostora. Neka mi bude dopušteno da bar spomenem još neke hrvatske jezikoslovce i one koji su o njima pisali: A. Mažuranić *(M. Moguš)*, Ante Kuzmanić *(Z. Vince)*, V. Babukić *(B. Tafra)*, V. Jagić *(S. Damjanović)*, A. Veber Tkalčević *(I. Pranjković)*, Vladimir Mažuranić *(J. Bratulić)*, Ivan Broz *(Z. Vince)*, Marcel Kušar *(Z. Vince)*, D. Boranić *(J. Silić)*, Julije Benešić *(J. Bratulić)*, S. Ivšić *(Josip Lisac)*, Blaž Jurišić *(Petar Šimunović)*.

U ocjenama o hrvatskim jezikoslovcima XIX. i XX. st. autori eseja najvećma su se bavili njihovim jezičnim, pravopisnim i kulturno-političkim shvaćanjima i nazorima.

Autor koncepcije serijala (i knjige) Zlatko Vince objašnjava zašto su odabrani hrvatski jezikoslovci koji se nalaze u knjizi te koji su kriteriji i mjerila bili pri njihovu izboru.

Svaki je izbor subjektivan, a to vrijedi i za ovaj. Naime upućeniji u problematiku o kojoj je riječ možda bi se odlučili za ponekog drugog hrvatskog jezikoslovca, ali to uistinu nije ovoga trenutka toliko bitno. Mnogo je važnije što je knjiga ove vrste objelodanjena, jer popunjuje prazninu u hrvatskom jezikoslovlju.

Na kraju ne ostaje nam nego se ponadati da će se tim putem poći i nastaviti na radiju ili televiziji s emisijama o hrvatskim jezikoslovcima iz dalje i bliže prošlosti hrvatske, bilo da je riječ o piscima gramatika, bilo autora leksikografskih djela i drugih relevantnih jezikoslovnih područja, u čemu hrvatska jezikoslovna znanost ne zaostaje u usporedbi s europskom jezikoslovnom znanošću.

Ivan Sović

HRVATSKO GALANTNO PJESNIŠTVO U EUROPSKOM KONTEKSTU ILI EUROPSKI KONTEKST U HRVATSKOM GALANTNOM PJESNIŠTVU

(uz Komparatističke i romanističke teme Mirka Tomasovića)

Da Arturo Cronia i njemu slični, profesionalni ili amaterski zatirači hrvatske književne izvornosti (kakvih je u proteklih sedamdeset godina jugookupacije bilo na pretek) nisu uspjeli u svojoj zlonamjeri, omalovažavajući, krivotvoreći ili, što je, čini se, daleko najgore, balkanizirajući povijest hrvatske književnosti, u velikoj su mjeri pridonijeli i književnoznanstveni radovi Mirka Tomasovića (r. 1938), redovnog profesora na Katedri za opću povijest književnosti u Odsjeku za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Ovaj ugledni komparatist i romanist već gotovo tri desetljeća, naime, sustavno proučava (napose stariju) hrvatsku književnost u svjetlu europskih književnih zbivanja, dokazujući kroz konkretne primjere kako je ona u svim svojim segmentima oduvijek predstavljala izdanak europske matice – izdanak koji se ponekad, kao npr. u slučaju Marulića, znao nametnuti čitavoj toj matici. U tu se Tomasovićevu, sada već opravdano možemo reći, *tradiciju* komparatističkog proučavanja hrvatske baštine u doticaju s Europom uklapa i njegova najnovija knjiga *Komparatističke i romanističke teme*, izašla u izdanju Književnog kruga Split (Split, 1993). Premda je u njoj naglasak na romanističkim temama (autorova temeljna struka je romanistika), njen najveći dio vezan je, izravno ili neizravno, upravo uz hrvatsku književnost viđenu u europskom obzoru. Stoga ovo djelo predstavlja

zapravo svojevrsni nastavak dviju prethodnih Tomasovićevih knjiga, koje nose podnaslov »Komparatističko – kroatističke teme« i »Studije i eseji o hrvatskim pjesnicima«.

Knjiga *Komparatističke i romanističke teme* podijeljena je u četiri cjeline, teme kojih bi se, zbog nerijetke isprepletenosti, mogle i drukčije rasporediti. Toga je, uostalom, svjestan i sam autor, kada izričito napominje: »Podjela je uvjetna, vođena prije svega preglednošću i, kako je vidljivo, nema kruto diobeno disciplinarno značenje«[1].

Prva se cjelina odnosi na oca hrvatske književnosti Marka Marulića, čiji život i djelo Tomasović proučava više od dvadeset godina (kruna čega je i njegova monografija o tom pjesniku[2]). Cjelina počinje »Marulićevim ljetopisima (III)« – dnevničkim zapisima u kojima se registriraju sva značajnija događanja vezana uz Marulov lik i djelo, u razdoblju od rujna 1990. do kolovoza 1991. Tomasović ni ovdje, kao ni u prva dva »Marulićeva ljetopisa« ne pokušava »ukrotiti« dojmljivu silinu svoje marulološke strasti, strasti koja zacijelo ne može ostaviti hladnim nijednog čitatelja njegovih duhovito sročenih i »napeto« formuliranih zapažanja o uspjesima i neuspjesima u promicanju Marulova kulta. O promicanju tog kulta na svoj način govore i prilozi dodani spomenutim dnevničkim zapisima, s kojima zajedno tvore prvu cjelinu knjige.

Drugi dio *Komparatističkih i romanističkih tema* počinje dvama kraćim tekstovima posvećenim liku i djelu osnivača studija poredbene književnosti u Zagrebu, odnosno Hrvatskoj – Ivi Hergešiću. Naročito je zanimljiv drugi tekst, u kojem se najprije daje kratak pregled geneze ideje o poredbenom proučavanju književnosti u Hrvatskoj, od njenog začetka godine 1869. (izlaganje Vatroslava Jagića na svečanoj sjednici JAZU, održanoj 29. listopada spomenute godine), pa sve do konačnog ostvarenja otvaranjem komparatističkog studija 1956., uz posebaŋ osvrt na Hergešićeve predratne pokušaje oko otvaranja tog studija, osujećene insinuacijama (političkih) protivnika.

Središnji dio ne samo drugog poglavlja, nego i čitave knjige, predstavlja opsežna studija pod naslovom »Hrvatska galantna lirika u zapadnoeuropskom obzoru« (str. 69-112). Riječ je o tekstu koji je, kako napominje autor, tek »ulomak iz veće buduće cjeline«[3], no i ovakav kakav je on već sada znači poticajan izazov ne samo kroatistima i komparatistima, nego i sociolozima, odnosno povjesničarima kulture, estetičarima i inim srodnim strukama. Pošto je uvodno obrazložio zašto se odlučio za sintagmu *galantna* (umjesto ljubavna) *lirika*, razlučivši je od ostalih, sličnih ljubavnolirskih podvrsta (lascivna, hedonistička, erotična, opscena poezija), Tomasović zaključuje: »Unatoč velikim povijesnim opterećenjima i neprekinutim borbama za samu opstojnost, Hrvati su ipak svoju osjećajnost i nježnost podarivali ženama kroz vrlo živu tvorbu ljubavnih pjesama tečajem dugih stoljeća. Hrvatski su pjesnici senzibilni prema ženskoj ljepoti i redovito su davali oduška tome, ali se istodobno samostalno iskazuje kao tumač motiva, motivacija i oblika svojstvenih europskoj ljubavnoj poeziji u svim njezinim gradacijama i pravcima. Kada bih pravio vlastit izbor vrsno profiliranih hrvatskih ljubavnih pjesnika, obilježio bih, primjerice, auktorske osobnosti Ilije Crijevića, Hanibala Lucića, Dživa Bunića, Ignjata Đurđevića, Stanka Vraza, Petra Preradovića, Matoša, Tina, Vesne Parun, Slavka Mihalića, Ivana Slamniga. To su na stanovit način i klasici hrvatskog pjesništva, ali bi se na popisu našli i oni malo čuveni i ugledni Sabo Bobaljević, Horacije Mažibradić, Rikard Jorgovanović, Mihovil Nikolić«[4].

Istaknuvši tako *galantnu* konstantu hrvatskog pjesništva, autor će na stranicama što slijede pažljivo pratiti njen povijesni slijed, oprimjerujući ga znalački odabranim pjesničkim tekstovima i neprestano uspostavljajući most prema paralelnim europskim tendencijama na području galantne lirike. Svjestan činjenice da će se tvrdnja o tome kako je hrvatsko pjesništvo od petrarkizma do modernizma sudjelovalo u oblikovanju europskog galantnog pjesničkog stvaralaštva »ne samo kao pasivni primatelj s periferije, nego kao i autonomni čimbenik procesa s neprijepornim simultanitetom«[5] nekome činiti preuveličanom, Tomasović argumentirano, *primjerima*, dokazuje kako spomenuta tvrdnja doista nije ni najmanje pretjerana, budući da je upravo statistički pokaziva. Njegov je istraživački napor tim vredniji imamo li na pameti da se radi o neprijeporno pionirskom poslu, jer se, kako to napominje i sam Tomasović[6], galantna lirika gotovo potpuno zanemarivala zbog žanrovske i tematske vrijednosne ljestvice (kojima bi svakako trebalo pridružiti i onu ideološku, dominantnu za vrijeme 45-godišnjeg komunističkog režima.)

Prateći razvojnu putanju hrvatskog galantnog pjesništva od Zbornika četrnaestogodišnjeg dubrovačkog vlastelina Nikše Ranjine Andretića do suvremene »tekstopisačke« (!) festivalske produkcije, autor nerijetko iznosi i neke, iz prespektive školskih udžbenikopisaca, maltene »heretičke« interpretacije pojedinih književnih, odnosno pjesničkih razdoblja (Ilirski pokret npr.), čija udžbenička recepcija, čini se, tek predstoji. Čitajući Tomasovićev tekst osvjedočit ćemo se kako je trubadursko-petrarkistička topika imanentna svekolikoj hrvatskoj galantnoj poeziji. Javlja se, dapače, čak i ondje gdje bismo to možda ponajmanje očekivali: »Tko bi rekao da Katančićeva, Bruerovićeva i Tijardovićeva Marica imaju iste galantne epitete i da je Tijardovićev tekst dobrano petrarkiziran?«[7], pita se autor. Trubadurski kodeks udvorne ljubavi, oblikovan u srednjovjekovnoj provansalskoj civilizaciji i ubrzo zatim proširen diljem čitavog Mediteranskog bazena, pa i znatno šire (njemački *Minnesang*), impregniran petrarkizmom, održat će se u hrvatskom galantnom pjesništvu sve do Moderne. S razdobljem Moderne nastupa, međutim, razdoblje dekadanse, uvjetovano više neknjiževnim negoli književnim razlozima: »U borbi za ravnopravnost spolova konstitucionalno se griješilo, čega je posljedak defeminizacija žene. Klatno mode izmišljalo je divergentne likove ženstvenosti bez ikakove nadtjelesne paradigme. Kako se onda mogla osmisliti gospoja galantnom ljuvenom riječju, kojoj je samo preostalo biti nekakav *laudator temporis acti*, tj. nezahvalno područje literarne nostalgije? Odjeci tog procesa doprli su i do nas uz nalete vulgarizacija iz drugih smjerova (okružje nove države s prodornim balkanstvom, prijezir buržoaske kurtoazije, ideološka sublimacija žene u samoupravljačicu s osmomartovskom apoteozom). Ljuvena naša vila, istina nije zašutjela, ali kao da je nečujna u kakofoniji kritičkih preglasavanja. Naravni je put da dezideologizacija umjetnosti bude njezina reestetizacija, pa nema opravdanja za amneziju hrvatske galantne poezije. Štoviše, ona je jedna od teza u europskoj identifikaciji naše nacionalne književnosti, primjeren tradicijski smjerokaz pripadnosti zapad-

nom zajedništvu, zalog za promicanje istih korijena«[8].

Uz tekstove o Hergešiću i hrvatskoj galantnoj lirici, drugi dio Tomasovićeve knjige donosi i devet kraćih komparatističkih priloga o H. Luciću, leksičkom osuvremenjivanju riječi »gospoja«, Ronsardovoj apostrofi Dubrovčana, »hrvatskom Walteru Scottu« – A. Šenoi, Parčićevom *Hrvatsko-talijanskom rječniku* i pokušaju prepjeva Dantea, zatim o hrvatskoj književnosti u talijanskom leksikonu, morlakizmu i fortisologiji te, na kraju, o romanu *Esplanade* talijanske spisateljice Elene Tessadri, radnja kojeg se zbiva u glavnom gradu Hrvatske. Između navedenih priloga posebno bih izdvojio onaj pod naslovom »Gospoja«, u kojem autor iznosi povijest »oživljavanja leksičkih i stilskih vrijednosti« ove nasilno (!) zaboravljene i dijalektalno »ožigosane« riječi: »Čvrsti štokavski jezični odgoj u gimnaziji izdvojio mi je riječ *gospoja* kao dijalektalizam. Splitske pučanke oslovljavah *šjora,* profesorice, liječnice s *gospođa,* redovnice sa *časna,* nikoga s *drugarice.* Jednu damu na položaju, koja je tražila da joj se obratim s *drugarice,* u ponovljenu pristupu nazvah: 'Družice direktorice', na što me ona izbacila iz ureda, kako Splićani kažu, 'ko kufer'«[9]. Taj čin splitske »drugarice« bio je, međutim, s njezinog stanovišta krajnje kontraproduktivan, jer je Tomasovićeva revoltiranost dekretiranom terminologijom rezultirala »reaktiviranjem označnice *gospoja,* koja je na taj način, dedijalektizirana i dearhaizirana, iznova ušla u hrvatski (prijevodni) pjesnički leksik.

Treća cjelina *Komparatističkih i romanističkih tema* obuhvaća radove koji se odnose na romanske književnosti: francusku, talijansku, portugalsku i katalonsku. Glavnina tih radova nastala je za potrebe raznih (književnih) periodika i ima prigodan (mahom obljetnički) karakter. Tomasović, međutim, i u njih, unatoč općekulturno-informativnoj im namjeni, povremeno unosi komparatističke elemente. Osim tekstova posvećenih svjetski priznatim književnim veličinama, poput V. Hugoa ili A. Manzonija npr., u ovo su poglavlje uvršteni i tekstovi koji govore o jednako tako svjetski (ili bar europski) priznatim, ali u nas (poradi jezične barijere) znatno slabije poznatim portugalskim (G. Vicente, L. V. de Camões, F. Pessoa) ili katalonskim (Salvador Espriu npr.) autorima.

I napokon četvrto, posljednje poglavlje Tomasovićeve knjige sadrži tekstove s područja njegove bogate prevodilačke djelatnosti. Radi se uglavnom o analizama vlastitih iskustava u prevođenju, odnosno, kako bi to rekao autor, *prepjevavanju* stranih pjesničkih tekstova. Tomasovićeva formula za uspješno prepjevavanje, prema njegovom mišljenju, čini se dosta jednostavnom: »... pjesme se ne prevode samo iz jednoga jezika u drugi, nego i iz jedne poezije u drugu. Čuvati im je i izvorno dostojanstvo i mogućnost doživljajnosti u novom mediju, da bi ostale pjesme, moraju postati nove pjesme. Inače ih lišavamo auktorske cjelovitosti. Nesklon sam, naime, tzv. prijevodima u prozi, slobodnim prijevodima, jer su u biti *contradictio in adjecto,* zapostavljaju identitet izvornika ili dopuštaju proizvoljan prijenos. Rečeno načelo izvodim iz tradicije hrvatskog prevođenja poezije u sadašnjim uspostavljenim mjerilima koja već tvore standard«[10]. Ove se formule, kako je očito iz daljnjih priloga četvrte cjeline (»Transpozicija dijalektalizama i arhaizama«, »Kako prevoditi dramu sa strofom (Tirsov *Don Juan*)?«, »Novi prepjev Tassova spjeva«) Tomasović doista i pridržavao, pokazujući tako i primjerom, a ne samo savjetima, kako uspješno prepjevavati. Ipak, svima onima koji se odluče na zahtijevnu prepjevateljsku djelatnost savjetovati je da predhodno prouče Tomasovićeve preporuke o dijalektalnom diskursu, prepjevnom očuvanju arhaizma, uvažavanju srokovnih elemenata izvornika i ostalim čimbenicima presudnim za uspješnost nekog prepjeva. (Šteta je samo što knjiga uz kazalo imena nema i pojmovno kazalo, jer bi to uvelike olakšalo posao onima koji se bave bilo komparatističkim istraživanjima hrvatske, odnosno romanskih književnosti, bilo prepjevateljskom djelatnošću.).

Da zaključimo: obilje komparatističke građe što je Tomasović nudi u svojoj najnovijoj knjizi *Komparatističke i romanističke teme* tek traži širu elaboraciju. No već i na osnovu onog što je ondje izneseno može se naslutiti kako je hrvatska književnost (posebno poezija) *europeizirana* u mnogo većoj mjeri no što se to dosada smatralo. Da bi nam na tome mogle pozavidjeti i mnoge (kvantitativno) »jače« nacionalne europske književnosti velikim je dijelom doprinijela i ova knjiga prof. Tomasovića. U tome, čini se, i jest njezina najveća zasluga.

BILJEŠKE

1. *Mirko Tomasović, Komparatističke i romanističke teme,* Književni krug Split, Split, 1993, str. 239.
2. Vidi Mirko Tomasović, *Marko Marulić,* Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1989.
3. Mirko Tomasović, *Komparatističke i romanističke teme,* Književni krug Split, Split, 1993, str. 111.
4. Isto, str. 71.
5. Isto, str. 77-78.
6. Isto, str. 78.
7. Isto, str. 85.
8. Isto, str. 105.
9. Isto, str. 115.
10. Isto, str. 194.

Nikica Talan

ŠIROKE I USKE PJESNIČKE STAZE

(Mate Sušac, *Vrijeme vremena*)

Izašla je nova knjiga pjesama Mate Sušca (»Vrijeme vremena«, Zagreb, 1993).

Te pjesme su autorova radost i tuga, njegov duhovni i ljudski svijet, njegova borba s paklom u njemu i oko njega.

Da pišem o njima? Što? Pa nisam s njima u potpunosti zadovoljan. No, s nekim pjesmama sam zadovoljan – kao sa zločestim ili dobrim dragim ljudima, jer one nisu samo riječi nego su osmišljene pjesničke vrijednosti, i onda kad malo škripe. Da one nešto jesu, pokazuje i to što o njima mogu pisati, što u njima nalazim i čvrstoću, i nejasnoću, i dostignute daljine.

Pitam se: je li u pravu njegov i moj prijatelj, kad mi kaže da su to loše pjesme. Dobro. Ali, to »loše« je drugačije od drugog »loše«; ono je snažnije, življe i poetskije. I zbog toga ću o tim pjesmama govoriti, jer one nisu uvijek loše, jer uz malu intervenciju ponekad mogu postati dobre. Nekoliko izražajnih nedorečenosti i tiskarskih pogrešaka ne mogu zasjeniti čitavu knjigu, jer u njoj ima pjesničke, ljudske i životne atmosfere, ima vremena i čovjekovih sadržaja, pa i onda kad neke pjesme nisu izražajno sasvim uređene i kad im je potrebna mala dorada.

Knjiga »Vrijeme vremena« ima dubine i sažetog izraza (ponekad i previše), ima cinizma i očaja, uzleta i snage; ima komada odvaljenog (ali neobrađenog) kamena, ima izražajno neuređenih pjesama koje treba urediti. Međutim, i

onda kad Sušac nije postigao dubinsku jasnoću ili jasnu dubinu, sav je u leksičkom i doživljajnom bogatstvu, u dopuštenim konstrukcijama, u svojoj pjesničkoj smionosti.

* * *

Suščeva poezija nije opterećena leksičkim izmišljotinama, napravljenim jezikom i napravljenom iskrenošću. Ona se pojavljuje u jezičnoj, misaonoj i osjećajnoj sažetosti, gustoći i osebujnosti.

Sušac je individualan i takav kakav je. Niti se ponizno vuče za drugima, niti se dodvorava drugima. Uvijek je duhovno određen na svoj način, uvijek nastoji da svoje jake doživljaje pretvori u jaki tekst, opet na svoj način.

Prihvatljive su pjesme: »Istina O Ptici«, »Pokojni pokajnici«, »Ugasloj poetesi sa Prološca«, »Lakrdijašu na koturnima«, »Snopojac«, »Slavnoga slijepca nit«, »Politicus ispod kampanila«, »Ne Abba, ne!«, »Ridikul«, »Kasno jesenski ledeni Vukovar«, »Tisuću i prvi psalam«, »Vitezu od tužne Manche«, »Narode zbogom«.

Nije loša ni krupna poetska priča »Tisuću Devet Stotina Osamdeset Osme«.

Ali, i te pjesme bi se ponegdje moglo dobrusiti.

Kod Sušca ima iskrenog pjesničkog zanosa, ima i pjesničkog uspjeha, a treba mu više reda u izrazu, više svjetla u širinama, a manje hodanja po uskim pjesničkim ulicama.

Kao pjesnik on je i ono što nije. Njegove pjesme su dobar materijal koji treba doraditi. I one pokazuju da treba misliti i na Što i na Kako.

I njega je zavela moderna pjesnička zavrzlama na kojoj su pojedinci zaradili čak i akademsku titulu.

Mate Sušac jest, može i treba biti pjesnik.

Jakov Ivaštinović

PJESNIČKO SVJEDOČENJE JURE PRPIĆA

Historičar Jure Prpić je i pjesnik. U svojoj knjizi pjesama »Posljednji svibanj« (izdali NIRO »Školske novine«, TD »Kršćanska sadašnjost« i Hrvatski PEN, Zagreb, 1990) rekao je ono što je pjesnički mogao reći – iskreno, doživljeno i činjenično. Ponekad to i nije rekao umjetnički dovoljno čisto i snažno. Ali, ovaj čovjek koji ne piše samo pjesme, a piše ih u izagnanstvu, zarobljeništvu i tuđini, više je nego pjesnik. Njegovo pisanje je više od pisanja pjesama, ono je krv koja plače, ruka koja traži otpor, oko koje luta oko izgubljenih tragova, oslobođeni zvuk slobode, želja za otporom i pobjedničkim životom.

Imam na umu da je on 1942. godine u članku »Promičba i politika« (Zbornik hrvatskih sveučilištaraca, str. 261, Zagreb, 1942) napisao:

»Stvarati snažnu i veliku Hrvatsku, stvarati budućnost, koja će biti dostojna naše vrijednosti i sposobnosti, ostvariti život sretan i pravedan, ostvariti stanje spokoja, rada i napretka svih Hrvata, ma gdje se oni nalazili, to je namjera svih onih, koji su zadojeni idejama vječne i neslomljive Hrvatske«.

To mi pokazuje da je on 1945. godine, kada je propala Nezavisna Država Hrvatska, razumljivo i opravdano bio uzbuđen i nesretan zbog njezine propasti i zbog stradanja njezinih pristalica, pokazuje mi nužnost njegovog tugovanja i prelijevanja osjećanja u pjesme.

Jure Prpić je pjesnik koji piše o smrti i stradanju Hrvata u Bleiburgu i dalje od njega. »Posljednji svibanj« nije jedina njegova knjiga pjesama, ali je najvažnija i najpotresnija, dokument i spomenik hrvatske tragedije 1945. godine nakon povlačenja vojske i naroda iz Hrvatske u Austriju.

U knjizi »Baklja u luci« (1989) govori o novoj domovini Americi. Razne prigodne događaje u toj novoj domovini obrađuje u knjizi »Proze, lirika, crteži« (1983).

Pored pisanja pjesama bavio se i prevođenjem pjesama. Prevodio je pjesme Walta Whitmana.

U »Posljednjem svibnju« sačuvao je prognana ognjišta, gomile gladi, straha i očaja, sprovod cijele hrvatske nacije, samoće i tjeskobe bez ispraćaja, odlučnost da se izdrži do Uskrsnuća, ljudske sudbine koje su prepune dobrih želja i tajni. U toj knjizi Prpić je sačuvao mladu hrvatsku vojsku u tragičnim kolonama smrti, hrabre hrvatske vojnike i građane u trenutku kad postaju »tuđje roblje«, »jadni beskućnici«, »bijedni emigranti«, raja i robovi u logorima. Ta knjiga pokazuje i tuđinu koja je primila pobijeđene i nesretne ljude i koja im je poklonila život, ali u kojoj im je i pored toga bilo teško.

Nije lako govoriti o nekoj pjesmi iz te knjige, jer, ako bih istaknuo jednu, bio bih nepravedan prema drugima. Ipak, ističem pjesme: »Opijelo«, »Hrvatska 1945«, »Veliki sprovod«, »Zapadu«, »Slom«, »Pogled moga brata«, »Mati«, »Posjet«, »Uspavanka izbjegličkom djetetu«, »Noćni posjet«, »Ubijeni zanosi«, »Dani bez nade«, »Izbjeglički Božić«, »Zimska slika«, »Pogled prema granici«, »Schlossberg«, »Očaj«, »Blijede sjene«, »Iz izbjegličke bilježnice«, »Matošu«, »Kobne vijesti«, »Pismo iz Graza«, »Polazak«, »Molitva zarobljenih Hrvata«, »Trubiše trube«, »Povratak«.

Ističem te pjesme i zbog njihove pjesničke vrijednosti i zbog naslova koji govore o čemu Prpić piše ali pritom ne odbacujem ostale pjesme. Dakle, neke Prpićeve pjesme su dobre, a neke su manje dobre u zanatskom smislu, ali sve svojom dušom ulaze u tuđu dušu, pjevaju psalme čovjekovog čovjeka i opredjeljuju se za nove izvore, za nove potoke, za nova ušća.

Još tri stvari treba istaknuti:

1. Prpićev pogovor knjizi iz 1972.
2. Prpićev pogovor knjizi iz 1990.
3. Predgovor »Bleiburška tragedija i Prpićevo pjesništvo« Stijepe Mijovića Kočana iz 1990. godine.

* * *

Jure Prpić je pripadnik velike i divne generacije, čiji je najveći ideal bila Nezavisna Država Hrvatska, koju je ta generacija shvatila kao ostvarenje stoljetnih hrvatskih snova, za čiju izgradnju i obranu se nesebično i hrabro borila, čija je sudbina bila i njezina sudbina.

Generaciji Jure Prpića i Nezavisne Države Hrvatske nije bilo ni do fašizma, ni do nacionalsocijalizma, pa je pored političke prakse koju nije mogla zaobići, bila demokratski i humanistički opredjeljena.

Je li vrijeme prošlo? Ovo vrijeme o kojemu govori Jure Prpić nije prošlo i neće proći, jer je ono veliki i tragični dio hrvatske i svjetske povijesti, zatim spomenik hrvatskom stradanju, komunističkoj, Titovoj i engleskoj podlosti.

U Prpićevoj knjizi pjesama »Posljednji svibanj« ima nešto što je veće i od poezije, a to je život iz 1945. godine, veliki život o kojemu je u njoj nešto ostavljeno za sjećanje i za podstrek da ne sustanemo nakon poraza.

Pjesnik je doživio svoje vrijeme, svu njegovu tragiku i veličinu. Vidio je

mnoge umorne korake i klonule poglede, padove i uspjehe, razasuto hrvatsko sjeme i hrvatske plodove po svijetu, oklevetanu i progonjenu čistoću, pa je i drugima omogućio da nešto od toga vide.

Zašto je on pisao?

Pisao je zato što je htio pobjeći od zaborava, od šutnje, od nemoći, od stradanja, zato što je pisanje bilo njegovo oružje, njegova snaga i njegova istina, zato što je spašavao sebe osobno i poraz voljene Hrvatske, zato što je za vrijeme pisanja bio čovjek u ljudskom sjaju, a ne prognanik, logoraš, jadnik iz teške barake.

Pred Prpićevom poezijom čitalac stoji kao san koji se probija kroz trnje, kao izbor boljeg puta, kao čekanje sreće, kao nada na gomili porušenog vremena.

Ta poezija znači život, za razliku od bezvezne, prazne i neodređene poezije nekih naših »velikih« pjesnika, k tome akademika i važnih književnih uglednika.

Jakov Ivaštinović

DANICA 1994

(Izdalo HKD sv. Ćirila i Metoda – Društvo sv. Jeronima, Zagreb 1993.)

Ovo 113. godište Danice, što je izdaje HKD sv. Jeronima – Društvo sv. Ćirila i Metoda, koje ove godine slavi 125. obljetnicu svojeg postojanja, posvećeno je dobrim dijelom toj obljetnici i preporoditeljskom djelovanju te institucije u hrvatskom narodu. Danica je svojevrstan znak trajanja i trajnosti, aktivnosti i agilnosti ove uz Maticu i Akademiju najstarije naše kulturne ustanove. I ova Danica izašla je sa svojim uobičajenim posebnim prilozima i nagradnim natječajima, sa zidnim i džepnim kalendarima.

Kao što je HKD sv. Jeronima bilo znak preporodne zore poput Matice, tako je i jeronimska Danica, poput ilirske Danice, osvijetlila te preporoditeljske težnje i nastojanja među širim slojevima našega puka. »Posljednji ilirac« *Ivan Trnski* bio je jedan od prvih članova HKD-a i suradnika Danice. O hrvatskom preporodu, koji je najprije imao ilirsko ime i doživio svoju katarzu kod *Starčevića* i *Radića,* te o njegovu današnjem značenju i njegovoj potrebi za ranjenu, ali ponovno uspostavljenu hrvatsku državu, govori uvodni članak gl. urednika *Radovana Grgeca.* Uz kalendarij nalaze se crteži *Branimira Dorotića* na kojima su prikazani naši ilirci.

Uz redovite priloge Danice (Lijepo i ugodno, Zanimljivo i korisno, Diljem domovine, Braći izvan domovine, Mala Danica za djecu itd.) posebno se ističe ove godine rubrika »Na spomen«, posvećena mnogim istaknutim i zaslužnim članovima HKD-a, na čelu s dr. *Josipom Andrićem,* rođenim prije 100 godina. Tu su nekrolozi *Kuzme Moskatela, Hermine Fintić, Antuna Šimunića, Ivana Pavića, Tomislava Dorotića, Tomislava Antunovića, Rudolfa Hrašćanca* i *Stjepana Perčevića.*

U obilju likovnih i tekstovnih, proznih i poetskih priloga ističu se imena nekih starih jeronimskih suradnika, ali i nekih novih. Navodimo samo neka od tih imena: *Oskar Piškorić, Srećko Bošnjak, Mirko Validžić, Mato Marčinko, Ante Rukavina, Nikola Bićanić, Žarko Brzić, Adalbert Pogačić, Anka Petričević, Stanislava Adamić, Tomo Vereš, Josip Bačić, Ivo Slaviček, Ivo Soljačić, Jelka Kutnaker, Ante Bačić Fratrić, Lojzo Buturac, Gracijan Biršić, Antonija Gregurević, Zdravko Mužinić, Ivan Damiš, Dinko Tusun, Ratko Mlinarić, Marijan Kovač, Ižak Petrović, Salvo Dabelić, Nikola Garašić, Marija Makuc Pojatina, Vladimir Pribanić, Marija Maljković, Stanislav Vitković, Josip Ćosić, Marija Horžinek, Vladimir Bažant, Marinko Marinović, Stjepan Radan, Smiljka Sax, Mladenko Spahija, Stjepan Babić, Rajmund Kupareo, Grga Rupčić, Fabijan Košćak, Božena Kruz, Jakov Ivaštinović, Harisa Haznadarević, Joško Sindik, Josip Šimunović, Milan Krmpotić, Anto Prolić, Nikola Ivanović, Milan Radić* itd.

Svi oni i mnogi drugi, sveučilišni profesori i seljaci, laici i klerici, starci i djeca, svi su oni dali svoj prilog ovoj zaista raznovrsnoj i zanimljivoj Danici. Ne možemo a da na kraju ne uputimo želju Daničinom izdavaču kao i samoj Danici: »Svijetlila još dugo na hrvatskom nebu kao znak preporoda i nove zore!«

G. M.

NEKA OTVORENA HRVATSKA NACIONALNA PITANJA

U knjizi *ARGUMENTI – NDH, BiH, Bleiburg i genocid* (Buenos Aires – Zagreb 1993.) Kazimir Katalinić iznosi svoje poglede na tri vruća otvorena hrvatska nacionalna pitanja: nastanak Nezavisne Države Hrvatske (NDH), Bosna i Hercegovina u procijepu između Hrvatske i Srbije te ratne i poratne hrvatske žrtve kao posljedak srbočetničkoga i srbokomunističkoga genocida.

Kazimir Katalinić rođen je 4. ožujka 1927. u Sušaku (Rijeka). Kad mu je bilo 18 godina, odlazi u političku emigraciju. Najprije u Italiju a god. 1948. u Argentinu, gdje ostaje sve do nedavna povratka u domovinu. God. 1960. diplomirao je kemiju (mr. kemije) u Buenos Airesu. Od god. 1958. tajnik je Hrvatske republikanske stranke (utemeljio ju je god. 1951. u Argentini Ivan Oršanić), a od god. 1991. predsjednik je njenoga domovinskoga nastavka – Hrvatske republikanske zajednice. Pisac je brojnih političkih, povijesnih i sociioloških rasprava u emigratskom tisku, od kojih su neke prevedene na španjolski, engleski francuski i njemački jezik.

U prvoj raspravi »Da li je Nezavisna Država Hrvatska bila nacifašistička tvorevina«, koja je tiskana još god. 1987. a u ovoj se knjizi objavljuje nepromijenjena, Katalinić iznosi dokaze da NDH »nije bila plod želja i nastojanja ni talijanskih fašista ni njemačkih nacista, već je bila rezultat dugogodišnje borbe hrvatskoga naroda, koju je čitav svijet poznavao, ali koju nitko nije htio pomoći ... NDH nije nastala iznenada, niti je njeno stvaranje bilo iznenađenje za bilo koga u svijetu«. Borba za nezavisnu hrvatsku državu počela je odmah nakon atentata na Stjepana Radića u beogradskoj skupštini. God. 1936. ing. August Košutić rekao je Mussoliniju, da je u programu HSS-a na prvom mjestu ostvarba nezavisne hrvatske države. Iste je godine dr. Vladko Maček na pitanje kako bi se Hrvati držali ako dođe do rata s Njemačkom odgovorio: »Upotrijebili bi zgodu da se oslobode od Srbije«. Njemačka sve do beogradskoga puča od 27. ožujka 1941. nije ni pomišljala na razbijanje Jugoslavije, nego ju je dapače pomagala i štitila. Italija je licemjerno pomagala borbu Hrvata za vlastitu državu, pritiskujući na taj način Jugoslaviju da bi ova vodila prijateljsku politiku prema Italiji. »Vrhunac filosrpske talijanske politike je tajni sporazum Ciana sa Stojadinovićem, po kome se u

slučaju rata Italiji daje pravo da okupira područje Gorskog kotara i jadransku obalu od Sušaka do južno od Splita, dok bi za uzvrat Italija pomagala stvaranje velike Srbije proširene na Solun i dio Albanije.«

Kad je Hitler poveo munjeviti rat protiv Jugoslavije, on tada ni ne pomišlja na stvaranje hrvatske države. Tek više od dva dana poslije proglašenja NDH, 12. travnja 1941. uvečer, Hitler priznaje Hrvatsku kao samostalnu državu, ali s tim »da Bosna (a prešutno i Dalmacija) ne pripadaju Hrvatskoj, nego se njihov politički ustroj prepušta Talijanima«. Da Nezavisna Hrvatska Država nije proglašena 8. travnja 1941. u Bjelovaru a 10. travnja u Zagrebu, – »veliko je pitanje da li bi doista došlo do priznanja NDH«. Talijani su pak priznali NDH bojeći se Nijemaca kao crnoga vraga, koji bi u protivnom mogli prodrijeti na Jadran i tako spriječiti talijansku okupaciju Dalmacije. I Mađari su zbog svoga posebnoga interesa priznali NDH. Već sama činjenica što su Talijani pregovarali s nama o granicama i o odnosima između Hrvatske i Italije, »dokaz je da smo bili suverena država, pa da su nas i Talijani i Nijemci tako i doživljavali«.

Raspravu »Bosna između Srbije i Hrvatske« napisao je Kataliníć još god. 1989., a u ovoj je knjizi objavljuje nepromijenjenu. Bosanski se Srbi ni u prošlosti ni u sadašnjosti nikada nisu pomirili sa samostalnošću BiH. Za njih bi samostalna Bosna i Hercegovina bila napuštanje sna o Velikoj Srbiji. Samostalnu BiH, piše Kataliníć još god. 1989., prihvatili bi samo muslimani i katolici. Muslimani se ne mogu sami odhrvati srpskom muslimanskom programu. »Ako se prihvati da muslimani BiH nisu Hrvati, Hrvati muslimanske vjere nisu dovoljno jaki da se sami suprotstave Srbima«. Ako Srbi uspiju iskopati »dovoljno dubok jaz između Bosne i Hrvatske« i ostvare svoj cilj podjele BiH, zatražili bi da se pod kontrolom Ujedinjenih naroda »izvrši plebiscit sa ciljem da se srpski krajevi Hrvatske, Slavonije i Dalmacije prisajedine Bosni i Hercegovini«. Na taj bi način Srbi postigli dva cilja: »s jedne bi strane bio ozbiljno ugrožen prostor današnje Hrvatske, jer bi bio ne samo smanjen nego i raskomadan na dva dijela, a s druge bi se strane povećao broj i postotak Srba u Bosni i Hercegovini, gdje bi oni tako dobili apsolutnu većinu na temelju koje bi mogli zahtijevati u pogodnom trenutku ujedinjenje sa Srbijom«. Za BiH je najbolje, veli Kataliníć, da se udruži s Hrvatskom u saveznu državu, koja bi Srbima zajamčila sva prava i kao građana-pojedinaca i kao Srba. »Hrvatsku treba organizirati kao saveznu državu s dvije autonomne jedinice: sadašnja Republika Hrvatska i sadašnja Republika Bosna i Hercegovina«, u kojoj treba čuvati i muslimansku i katoličku tradiciju »i omogućiti im slobodno suživljavanje u okviru zajedničke savezne države«.

Treća rasprava u knjizi ima naslov »Hrvatske i srpske žrtve 1941.-1945.« Potaknut knjigom srpskoga političkoga emigranta dr. Bogoljuba Kočovića »Žrtve drugog svjetskog rata u Jugoslaviji« (London 1985.), Kataliníć je u lipnju 1986. objavio svoju raspravu »Hrvatsko-srpski sukob u svjetlu brojaka« (Buenos Aires 1986.). Četiri godine nakon izlaska Kočovićeve knjige a tri godine nakon objave Kataliníćeve rasprave, ing. Vladimir Žerjavić izdao je svoju knjigu »Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu« (Zagreb 1989.). U Žerjavićevoj je knjizi »broj nastradalih Hrvata nešto manji, a Srba čak i veći od onog što je izračunao

dr. Kočović«. Kočović smatra »da smo samo mi Hrvati počinili genocid, dok je sve ono što su počinili Srbi bila tek razumljiva reakcija. Četnička klanja naziva nedjelima, ali ne genocidom.« Jedna od bitnih pogrješaka ing. Žerjavića je »njegovo nastojanje da dokaže da je broj srpskih žrtava bio veći od hrvatskih«. To je učinio, opravdava ga Kataliníć, »da bi lakše tadašnja vlast prihvatila njegove brojeve«. Morao ih je malo i »naštimavati«, da ne bi ispalo da su zapravo drugi bili genocidni a ne Hrvati. »Jer objaviti podatke iz kojih bi slijedio takav zaključak, značilo bi samog sebe svrstati u kategoriju 'ustašoida' i 'branilaca genocida'.«

Sukob između Srba i Hrvata za vrijeme II. svjetskoga rata, smatra Kataliníć, »nastao je zato što su Hrvati uspostavili svoju hrvatsku državu koju Srbi nisu prihvatili, kao što su prije toga odbijali priznati širu autonomiju Hrvatske u okviru Jugoslavije, koja se bila pokušala ostvariti pod imenom Banovine Hrvatske«. Nije se dakle radilo o hrvatskom genocidu i srpskoj osveti, »nego se radilo o borbi hrvatskog naroda da bude svoj gospodar na svom povijesnom području i o borbi Srba da to spriječe«. Na području cijele Hrvatske hrvatski su gubitci bili veći od srpskih. Broj stvarnih hrvatskih žrtava nakon rata, kod Bleiburga i drugdje, ne znamo. Je li se »radilo o 130.000 ili o 177.000, ili možda čak i o većem broju, ne ćemo moći nikada doznati«. Britanski general T. Patrick Scott, koji je predao Hrvate kod Bleiburga Titovim partizanima, navodi da je tamo bilo 200.000 hrvatskih vojnika i 500.000 civila. Oni su »htjeli ući u britansko područje, da bi se predali i stavili pod britansku zaštitu«. Kako je istražio Krunoslav Draganović, kod Bleiburga je »između 100.000 i 140.000 hrvatskih vojnika i civila bilo ubijeno na najnečovječanskiji način«.

Svoju raspravu o hrvatskim i srpskim ratnim žrtvama Kataliníć zaključuje ovim riječima: »I kada ne bismo imali ljudskih osjećaja, dakle kad bismo se vodili samo zločinačkim računima međusobnog uništavanja, nakon ovih brojki (iznesenih u raspravi) morali bismo doći do jednog logičnog zaključka: politika noža i krvi nije nikakvo rješenje i ne koristi nikome, jer niti ćemo mi zatući Srbe niti će Srbi zatući nas. Umjesto te barbarske i zločinačke 'politike', vrijeme je da shvatimo da nam je suđeno živjeti jedni do drugih, pa i izmješani. A da bismo mogli živjeti u ljudskim odnosima, potrebno je da svatko bude gospodar na svome, dakle svaki u svojoj suverenoj državi, i da svatko jamči punu slobodu i sva prava onim pripadnicima drugog naroda koji će se zateći na njegovu području, uz prirodno očekivanje da će te i sve druge narodne manjine biti lojalni građani države u kojoj će živjeti.«

Ove Kataliníćeve misli najjasnije nam svjedoče u kakvu je duhu napisana njegova knjiga *Argumenti*. Nema u njoj mržnje ni želje za osvetom. On piše topla srca ali hladne glave, znanstveno pouzdano i ljudski suosjećajno. Svoje zaključke temelji na izvorima objavljenima u nas, kako bi svatko mogao provjeriti točnost njegovih navoda. Kataliníć je stalno u potrazi za istinom, jer samo istina može raspršiti crnu maglu koja guši Hrvatsku. I opovrgnuti sve laži o genocidnim Hrvatima, pa i onu objavljenu u Krležinoj Enciklopediji Jugoslavije (sv. 4., Zagreb 1960., str. 467.) da »broj jasenovačkih žrtava premašuje 700.000«. O svom odnosu prema događajima koje opisuje, sam Kataliníć kaže: »U ono vrijeme kad su, kako kaže Oršanić, 'eksplodirala

stoljeća', kad je 'lava potekla i zacrvenila se', ja sam imao samo 14 godina i Bog mi je dosudio da sam ne samo po godinama nego i po mjestu stanovanja bio daleko od mnogih strahota. Nije, dakle, moja zasluga već Božja volja ona koja je odredila da pri svemu ovome ne budem sudionik i da prema tome mogu pisati slobodno bez ikakve potrebe da nešto pišem 'pro domo sua'. »Na koncu ovoga prikaza ponavljam ono što je dr. Ivo Korsky rekao u uvodu Katalinićeve knjige *Argumenti:* sve tri studije objavljene u ovoj knjizi radi hrvatskoga obrambenoga rata posebno su aktualne.

Na kraju ove svoje prikazbe donosim dva podatka, kojih u Katalinićevoj knjizi nema a koji potvrđuju njegove zaključke o NDH i o srpskom genocidu. I stručnjacima je manje-više nepoznata knjiga *Oko Trsta,* koju je god. 1945. izdao Državni izdavački zavod Jugoslavije u Beogradu kao priručnik-naputak za potrebe tadašnje jugokomunističke diplomacije. Podatcima iz te knjige dokazivalo se da ni Trst ni Istra odnosno Julijska Krajina ne pripadaju Italiji ni narodnosno (etnički), ni povijesno ni pravno. Knjigu su uredili dr. Viktor Novak i dr. Fran Zwitter, a u njezinu sastavljanju sudjelovali su između ostalih dr. Aleksandar Belić, Mijo Mirković i dr. Petar Skok. Kao jedan od dokaza da Trst i Istra povijesno i pravno ne pripadaju Italiji navodi se i podatak da su Trst i Istra poslije kapitulacije Italije pripojeni Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. »U noći 9. septembra poglavnik Pavelić objavio je u Zagrebu proglašenje kojim za Hrvatsku uzima opet u posed ranije Italiji ustupljena područja Dalmacije i Primorja ... 10 septembra poglavnik izdaje 'Državnopravnu izjavu', kojom ukida sve ugovore učinjene sa Mussolinijem 18. maja 1941 ... Pavelić je u prvom naletu bio proglassio i Trst anektiranim Hrvatskoj. Kasnije, pod nemačkom upravom Trsta, stacionirano je u Trstu nekoliko odreda domobrana i 'hrvatske ratne mornarice'« *(Oko Trsta,* str. 400.-401.). U svojoj knjizi *Od bosanskih šuma do Venezuele* (München-Barcelona 1982., izd. Knjižnice Hrvatske revije) Mirko Sančević iznosi podatak da je »Brčko uspostavilo Hrvatsku Državu, a da se ni jedan jedini njemački vojnik nigdje nije pojavio. Ovo posebno ističem, jer se često put pogrešno generalizira, da se tek dolaskom Nijemaca ili Talijana osnivala Hrvatska Država (str. 207.)... Nitko ne zna šta o ustašama i o dr. A. Paveliću, ali ima ih koji su čuli za starog K. und K. pukovnika Slavka Kvaternika, koji je proglasio državu u Zagrebu, i to im je dosta i dovoljna garancija (str. 208.)... Kao i drugdje, u Bosni u prvim godinama rata pobunjenici su bili sastavljeni isključivo od Srba, među kojima nije bilo ni Hrvata-katolika niti Hrvata-muslimana... Gerila u istočnoj Bosni, a isto tako u Bosanskoj Posavini, imala je tako 1941. i 1942. čisto šovinistički, ekstremno nacionalistički velikosrpski karakter i jalovo je nastojanje mnogih partizanskih povjesničara, da tu gerilu prikažu kao dobrim dijelom partizansku, komunističku i višenacionalnu« (str. 226.-227.).

Tomislav Heres

»SREBRNI VEZOVI«

»Đakovački vezovi«, prigodna revija 1993.

Značajna smotra izvornog folklora, ali i više od toga: kulturna priredba što oplemenjuje ne samo Slavoniju, nego i cijelu nam Hrvatsku, već tradicionalni »Đakovački vezovi« nastali su prije 27 godina, nu svoj su »srebrni jubilej« obilježili tek u 1993. – srećom na doličnoj razini i uz značajno zanimanje. I te je godine – poslije stanke – ponovno izašla i propratna prigodna revija istog imena, uz suradnju mnogih stalnih i nekih novih suradnika, s uobičajenim izborom štiva što varira od veoma stručnoga protumačena na prijemljiv način, pa sve do »pučkoga stvaralaštva« što ima i te kako smisla, to prije kad je i vezano uz aktualne, pa i ratne događaje.

Tražiti od te prigodne revije da se uže specijalizira bilo bi neumjesno. Ne samo što bi to otežalo prodor u čitalačka srca, nego bi ediciju lišilo one prave sjevernohrvatske širine što joj je stvorilo svojevrstan »image« koji je naišao na odjek u naših ljudi (ali ne samo naših!) i preko Oceana ...

Kao što je manifestacija »Vezova« specijalizirana, ali ne uska, tako se i njena prigodna edicija odlikuje obiljem priloga što se odnose na folklor, običaje i etnografiju u širem smislu. Tu ne bismo smjeli preskočiti imena autora vrsnih priloga: Franjo Matasović, Zlatko Cvetković, Miroslava Hađihusejnović-Valašek, Zdenka Lechner, Pero Buhač, Mijo Kopljar, a od povijesnih priloga najznamenitiji su oni Jerka Vukova, Vilima Čuržika i veoma plodnoga Stjepana Sršana.

S obzirom na to da se o Strossmayerovoj katedrali pisalo već češće i u »ĐV« i drugdje, a da ipak još nedovoljno znamo o njoj, to su nadasve dobrodošli prilozi Antuna Jarma »Apostol Petar u đakovačkoj katedrali« i »Glazbala na slikama i kipovima u đakovačkoj katedrali«.

Za bolje poznavanje djelovanja tihih djelatnica izvrsno će poslužiti članak s. Kasilde Vidović »Samaritanski i karitativni rad sestara Svetog Križa«, a mnogo o sadašnjem stanju u ovome dijelu Hrvatske, izranjene i nepokolebljive, više priloga značajnih za ratno stanje, među kojima ima i pjesama s tom tematikom, a znalačkim pisanjem i dokumentiranošću ističu se radovi Martina Grgurovca i Josipa Forjana.

Više od trideset pjesama svjedoči o težnji da ni među oružjem muze ne zašute (pa ne budimo prestrogi prema kriteriju, a, uostalom, ima među njima i veoma vrijednih priloga). Od stvaralaca u prozi javljaju se samo dva imena (oba stalni suradnici »Vezova«): Đuro Šovagović i autor ovih redaka. Revija »ĐV« prenosi i reagiranja na prošli broj »Revije« te na ratno stanje u župama što zasad stenju pod okupacijom – preuzeti iz »Vjesnika« i »Marulića«. Ukupno 60 stranica tekstova, što je i mali podvig u kraju u kojem istočni okupator nije baš daleko ...

Ivo Slaviček

ZA SADRŽAJNIJE UDOVIŠTVO

(Pierre Joly – Hélène Marchal, Nisi sama, izd. Društvo »Hrvatska žena«, Zagreb, 1993.)

Hrvatsko izdanje knjige *Nisi sama,* ma kako neznatan bio taj čin, slijeva se, voljom i željom, u tijek zajedničkoga sudjelovanja u obrani i okrepi života hrvatskoga naroda. Znak je trajne zahvalnosti onima koji su žrtvu vlastitoga života položili na oltar Domovine i njihovim najbližima u kojima ta žrtva ostaje i trajno živi: roditeljima, djeci, braći i sestrama te na poseban način suprugama.

Suprugovom smrću rasječen je život »dvoje njih u jednom tijelu« a ostaje životna praznina jednoga. (U latinskom jeziku riječ *vidua – »udov (ic) a«* znači

prazna). A valja nastaviti živjeti. Valja ispuniti tu prazninu smrti smislom, životom. Svjedočenja žena koje su tu zbilju proživjele kazuju svu potresenost toga zbivanja i mukotrpnoga započinjanja života u kojemu ništa više nije kao prije. U posve novom svojstvu valja krenuti u sveukupnu sastavnost života: osobni život, djeca, obitelj, rad, društvo, gospodarstvene prilike, vjera, mogući novi izbor životnoga staleža.

Predložena knjiga *Nisi sama* može biti od pomoći da se ta nasilno nametnuta životna zbilja dokuči i na taj se način u nju što bezbolnije uđe.

Izvornik knjige objavljen je na francuskom jeziku pod naslovom *Guide des Veuves – Comment vivre sans lui* kod nakladnika Droguet-Ardant u Parizu 1992. godine. Zajedničkim snagama knjigu su priredili Hélène Marchal i Pierre Joly.

Gospoda Marchal, i sama udovica, majka troje djece, živi i djeluje u Nancyju, liječnica je po struci a položila je i licencijat teologije. Dugi niz godina uređivala je smotru *Message aux veuves* (Poruka udovicama). Svoje udovištvo posvetila je Bogu kao pripadnica udruge udovicâ *Sestrinstvo naše Gospe od Uskrsnuća.*

Pierre Joly svećenik je pariške nadbiskupije. Živi i djeluje u Parizu. Nekoliko godina obnašao je službu nacionalnoga duhovnika pokreta udovica *Espérance et Vie* (Nada i život).

Knjiga je pisana jednostavno i toplo, ali bez okolišanja uvodi u zbilju, bolnu i tužnu, posred koje s kršćanskim pouzdanjem valja ulagati golem napor pa otkrivenim svježim snagama osmišljavati vlastiti život, obogaćen iskustvom smrti i nadom u uskrsnuće. Na to upućuje svako od poglavlja koja tvore knjigu: *Uvod, Poslije, Onostranost, Djeca, Obitelji, Kršćanska vjera, Moliti, Odnošaji, Ponovna udaja, Oživjeti, Spolnost, Raditi.* Posljednja tri poglavlja u knjizi – *Rad na sebi, Pozivi, Udovice u crkvi* – ukazuju na različite mogućnosti izbora životnoga staleža. Osmišljen život može postati blagoslovom za obitelj, društvo i Crkvu te znak zbilje Onkraja u kojoj Život pobjeđuje smrt.

Valja istaknuti da su autori, predstavnici izdavača te mnogobrojne francuske udovice dirnuti zlodjelom rata koji nas je pogodio, a na osobit su način u zajedništvu sa suprugama naših poginulih branitelja. Nesebično su dali pristanak da knjiga bude prevedena na hrvatski jezik. Francuske su udovice izrazile spremnost pomoći hrvatskim udovicama te svojim iskustvom života udrugâ udovicâ, zaživjelih osobito tijekom II. svjetskoga rata (neke su sada postale i međunarodne), utemeljenih na poslanju udovica koje Crkva otkriva i podupire još od najranijeg razdoblja svoga postojanja. I ovom prigodom izražavamo im svoju zahvalnost.

Za hrvatski prijevod pobrinula se Vedrana Župić, uz svesrdnu pomoć gospodina Tomislava Ladana, koji se potrudio da broj tuđica bude doveden na podnošljivu mjeru. Računalnu pripremu i oblikovanje stranica izveli su s. Rebeka Anić te Ana i Boris Strašek. Likovnu opremu korica, uz reprodukciju dijela svojega crteža, obavio je Vinko Fišter.

Navedeni suradnici u pripremi hrvatskog izdanja ove vrijedne knjige, zajedno s potpisnicom ovih redaka i mnogima čije ime ne spominjemo, velikodušno se odriču nadoknade za svoj trud. Izdavač Društvo »Hrvatska žena«, putem svojih ogranaka diljem Hrvatske, poklanja knjigu udovicama.

Želja nam je da ovaj skromni doprinos bude početak djelovanja koje bi se imalo razviti, kroz udruge udovicâ, kako bi

žene, koje su zbog ratnog nasilja, ili na bilo koji drugi način, ostale bez supruga, pronašle snagu za sadržajan život te Crkvi i narodu bile znak nade u Život koji, prolazeći smrću, pobjeđuje i smrt i Zloga.

Knjigu preporučamo i svima koji dolaze u doticaj s udovicama, kako bi im mogla biti od pomoći. Iskustvo pokazuje da nije lako pronaći pravi način i snagu da se približimo onima koji su u velikoj boli i patnji.

Napokon, ne i najmanje važno: s istim osjećajem zahvalnosti i trajnoga duga najavljujem i prijevod knjige namijenjen našim invalidima, koje je takvima učinila bezočnost i bezumnost ovog nametnutog rata.

Judita Čovo

»PROMINSKI GLASNIK«

(G. I, br. 1, Zagreb, 1993.)

PROMINA – općina i hrvatska katolička župa – leži između Kninske i Drniške općine, te Miljevaca i rijeke Krke. Pred drugi svjetski rat (1940) brojila je preko šest tisuća katolika, a pravoslavaca je bilo u hrvatskom prosjeku.

Iseljavanje iz ekonomskih razloga započelo je iza prvog svjetskog rata u gornju Hrvatsku (pretežno u Zagreb i Zemun) te neke druge zemlje (Belgija, Francuska, Amerika). U drugom svjetskom ratu neki su potražili utočište u Zagrebu i Slavoniji. Nakon rata, posebno šezdesetih godina, iseljavanje je bilo uistinu brojno, poglavito u Zagreb, Zadar, Njemačku, Francusku, Sjevernu Ameriku i Kanadu, tako da se iselilo gotovo 70% pretežno mlađih Prominjaca Hrvata. Promina je gotovo opustošena, svedena na izumiranje. Smrtni hropac obuhvatio ju je 17.9.1991., kad su četnici protjerali pučanstvo, a sela kasnije više ili manje popalili, zajedno s pet crkava te najstarijim zdanjem.

Danas u Zagrebu živi barem dvije tisuće Prominjaca. Oni su sami pomišljali pred četvrt stoljeća na okupljanje i to se ostvarilo na nedjelju iza Male Gospe 1975., zaslugom tadanjeg šibenskog biskupa Josipa Arnerića, župnika fra Srećka Vekića i domaćeg svećenika Mirka Validžića. Otada se sastaju na svetoj Misi u nedjelju iza Male Gospe (Gospa Čatrnjska, najveći prominjski blagdan u rodnoj župi) i Svijećnice (Kandelore) u svetištu Majke Božje Lurdske u Zvonimirovoj.

Iza ovog ostvarenja, koje je bilo dobro posjećeno, mladi su Prominjci desetak godina kasnije započeli sastajanje na »prominjskoj večeri-noći« – u javnim lokalima; crveni su to prihvatili i donedavno podržavali. Zavičajni klub nisu uspjeli osnovati.

Lanjske godine (1992.) potakao ih je na svetoj Misi proslave Svijećnice njihov mještanin misnik Mirko Validžić da nastoje ostvariti prominjsko zavičajno društvo. I to je poduzeo Petar (Peko) Cota pa je Prominjsko zavičajno društvo »Petar Svačić« u Zagrebu, osnovano i rad započeo, uprava izabrana, sastanci se i zborovi održavaju redovito.

Kulturni kružok poduzeo je osnutak lista (koji bi s vremenom prerastao u Zbornik, jer se o Promini do posljednjeg vremena nije dovoljno pisalo). O zborniku Promine je sanjao barem pred četvrt stoljeća M. Validžić, a listu dr. Ivo Perić i prof. Paško Mlinar. Ovdje je potrebno i posebno za Prominjce korisno napomenuti da je u njihovoj rodnoj župi izlazio list »Župa Promina« od 1983. do 1987. Izašlo je ravno 20

brojeva. Izdavao ga je ondašnji župnik fra Ivan Vuka. U njemu je bilo liturgijskih, duhovnih i inih zgodnih priloga. Za našu najnoviju povijest jedan od pravih izvora. (Još da se napomene iz povijesnih razloga da je u Promini, u selu Oklaju, zaselku Varatove kuće, gdje je bila prva pučka škola u drugoj polovini 19. st. izašao prvi i drugi broj »Pučkog lista«, koji je odigrao značajnu ulogu u tadašnjoj domovinskoj politici, a uređivao je tadanji učitelj). Svrha osnutka lista nije isključivo za Prominjce u Zagrebu, nego da se pozabavi poviješću rodnog mjesta i svim ostalim granama koje treba oživjeti i njegovati, povezati sve naše ljude bilo gdje se nalazili, posebno u progonstvu već dvije godine i pripremiti sve nužne predradnje za oživljenje rodnog kraja i konačno tiskanja Zbornika.

28. srpnja 1993. časopis PROMINSKI GLASNIK za povijest, kulturu i gospodarska pitanja prominjskog kraja, predstavljen je u staroj gradskoj vijećnici u Zagrebu i Prominjcima i uglednim gostima, književnicima, predstavnicima novinstva i kulturnim radnicima.

Na 54 stranice velikog formata, s koricama u boji koje prikazuju zemljopisni smještaj Promine i mlade u prominjskoj nošnji, s ilustracijama vrsnog prominjskoga ak. kipara Vlade Radasa, izložen je bogat sadržaj. Nakon pristupne riječi Ivana Paraća, Prominjca (predsjednika skupštine Zagreba) i slova urednika, slijede članci, književni, stručni, popratni i ini prilozi. Urednik prof. Paško Bikić upoznaje nas opširno s Prominjskim krajem svojim živim opisom *Niskrku nanoge.* S povijesnim činjenicama upoznaju nas članci: *»Svoji na svome«* mr. Zdravka Dizdara, *»Promona«; »Burnum«* i *»Muzej hrvatskih spomenika* prof. Ante Jurica; *»Posljednja kraljeva bitka«* prof. Paške Mlinara i *Osnivanje prominjske općine* prof. Mirka Validžića.

Suvremenih nesmiljenih svjedočenja naših prognanika sjeća se mr. Mile Dujić napisom *Vratit ćemo se!.* U književnim prilozima su tri pjesme, dvije Mirka Validžića *Promina* i *Pjesma Prominjaca* a jedna Ante Bikića *Bulanje kuruza* (kukuruzne kokice) i njegov prozni sastav *Mrtvo zlato.*

Josip Aralica piše *Elektromagnetski sustav Promine,* a urednik Paško Bikić donosi *Izreke i narodne poslovice i zgode iz našeg kraja,* dok Peko Cota ukratko opisuje *Svadbene običaje u Promini.*

Nisu zaboravljeni ni naši poginuli ratnici, ni umoreni od četnika, ni oni koji se još u malom broju nalaze u zauzetoj Promini.

Dodana je informacija o svim udruženjima Prominjaca u Zagrebu i kako je osnovano zavičajno društvo »Petar Svačić« iz pera Slavka Bagića, predsjednika Izvršnog odbora.

Prvi broj *Prominskog glasnika* dokazao je da Prominjci u Zagrebu imaju nemali broj svojih pisaca s raznih područja znanosti, povijesti, književnosti, gospodarstva, umjetničkog stvaranja itd. Povijesni su članci dokumentirani, a ostali odgovorno pisani. Sažetak na engleskom jeziku vrijedno je istaknuti radi upoznavanja Promine, zavičaja, narodnosti, što znači ovaj list, koja mu je svrha i kome pripada. Tehnika je lista na vrijednoj razini. Još se nisu javili poznati prominjski pisci i umjetnici (povijesnik znanstvenik Ivo Perić, romanopisac Ivan Aralica, suvremeni dramaturg Ivica Bakmaz, slikar Stipe Dizdar, pjesnici u narodnom stihu dva Dujića, agronomi, privrednici, mladi koji imaju smisla i volje da doprinesu boljitku lista, sportski pregaoci, liječnici, veterinari, istraživači itd. Sad nije potrebno da to ostane skriveno, neobjavljeno, zaboravljeno. SVI SU PROMINJCI POZVANI NA SOLIDNU SURADNJU! I to bez odlaganja. I svi da pomognu financijski (koliko mogu) da se list održi, posebno oni koji su u većoj mogućnosti, bilo prilozima, bilo reklamama.

Ako uredništvo uspije ustrajati na započetoj stazi, onda će slika Promine u njezinoj prošlosti i sadašnjosti postati osvijetljena i dovedena na pravi izgled. To neće ići brzo, a ni sporo. Ovisi o nama. Urednik i njegovi pomoćnici neka ustraju u započetom pothvatu ne strahujući pred poteškoćama.

Prezentacija prvog broja *»Prominskog glasnika«* bila je tako posjećena i zrelo ocijenjena da joj je teško naći premca. Govori rječito. Naš dnevni tisak (i građanski i vjerski) donio je uzorne prikaze. Mješoviti zbor crkve sv. Marka izveo je pod ravnanjem maestra Vinka Glasnovića niz pjesama i završnicu kantate kralju Zvonimiru.

Na koncu jedno pitanje.

Naslov je lista »Prominski list«. Urednik je točno postupio kako propisuje hrvatska gramatika. Pred dugo vremena pozvao me Institut za Hrvatski jezik u Zagrebu da raspravimo pitanje, je li »prominski« ili *»prominjski«.* I zaključili smo da je narod uvijek govorio – *prominjski, Prominjac, Prominjkinja, Prominjkuša.* A narod je iznad općenitih pravila. I tako je Institut prihvatio narodni govor.

Mirko Validžić

POETIKA POŠTENA OBRAZA

(Dževad Karahasan, Kuća za umorne, August Cesarec, Zagreb 1993)

Kada je u proljeće 1993., u Kulturno-informativnom centru (KIC) predstavljena knjiga Dževada Karahasana *Kuća za umorne,* najviše riječi bilo je o *obrazu,* i to čistom obrazu kao metonimiji za moralni dignitet čovjeka. U tri kratka kazivanja Karahasan je poetiziranom prozom iznio svoju poetiku poštena obraza, ukazao na moralni raspon unutar kojega se čovjek može ozbiljiti ili poniziti.

Prvi tekst »Laki obrazi« doima se kao autorov manifest o moralnim dimenzijama čovjeka koji, ako nije značaj, umjesto lica (obraza) može izabrati naličje. Moto: *Et in Arcadia ego,* na početku knjige, izvan pojedinačnog odnosa, može se shvatiti temeljnom niti cijeloga autorova truda, da dokaže kako su neke konstante zajedničke svim ljudima i svim vremenima. Je li Dževad, dok je pisao svoje konotativno štivo, znao za mnoštvo interpretacija toga nadgrobnog natpisa, u ovom trenu odista nije bitno. Bitno je ipak da je izbjegao prvu razinu značenja: *I ja sam u Arkadiji,* jer to bi bilo odviše banalno za jedno ovakvo štivo, kako su to mnogi tumači naznačili, nego te riječi izgovara Smrt koja svjedoči da je posvuda, pa čak i u legendarnoj Arkadiji u kojoj je život tako ugodan i, površnu motritelju, vječan. Karahasan hoće reći: čovječe, ne idi malen ispod zvijezda, vini se do moralnih bjelina i tada ćeš biti vječan. Budi čestit, idi vedra čela i čista obraza. Da je natpis *Et in Arcadia ego* suznačan, svjedoči i opsežna studija koju je s mnogo mara napisao Erwin Panofsky, i koja se, netom nakon Dževadove knjige pojavila u hrvatskom prijevodu. Suodnos je uočljiv. Je li izreku sročio B. Schidone ili G. F. Guercino, sada je sasvim bespredmetno. Kao što Dževadov književni tekst nadilazi svoju primarnu razinu i doseže ono umjetničko, tako i spomenuti nadgrobni natpis svojom svestranom porukom dohvaća opću ljudsku sudbu.

Pravda je prva vrednota društvenih ustanova, kao što je istina misaonih, naglašava namah na početku svojih razmišljanja o *Teoriji pravde* John Rowls. U Dževada, pri temeljnoj životnoj upitnosti, supruga postavlja upit svome mužu koji je i sina žrtvovao za obraz: – Ali, što sada? Koga to sad ima pokvariti i na obraz mu mrlju nanijeti? Da se možda za sebe ne bojiš ... ? Kći Lezeta čak govori ocu da se njezin brat, kojega je otac otjerao zbog nemorala, može sada vratiti pa da je i »deset puta gore radio«. Nato će otac gnjevno: – Radio je najgore, kćeri moja: obraz je izgubio. – A potom nastavlja:

– Nije obraz tvoj i moj, niti su samo tvoje sestre obraz. Ima jedan koji te uvijek vidi i koji te nikad ne ostavlja samog, a njemu si okrenut obrazom. Naši mrtvi te vide i znaju što radiš, a i njima si okrenut obrazom. Razni drugi svjetovi stalno kruže oko tebe, a od njih se braniš jedino obrazom. Eto to je tvoj krasni brat pokvario.

Kako su samo dva etička načela – ispravno i dobro – moralna je ona osoba koja je u skladu s tim načelima. »Ispravno je ono što uvećava dobro«, moglo bi se postaviti kao opće pravilo životne prakse. To bi ujedno bila i temeljna etička potka Dževadova štiva. Međutim, da to štivo nije nadišlo književnost i doseglo ono *književno,* bilo bi moralistički priručnik i išlo bi u drugu kategoriju spoznaje. Nije dobro ni jedan dan hotimično poludjeti i živjeti u obrnutom svijetu, reći će Karahasan na drugome mjestu. Nakon iskustva Bosne i Hercegovine kao *razorene zemlje,* Karahasan sluti da prozom nije sve rekao. Piše stoga *Pismo bilo kojem prijatelju,* koje uz teorijski doprinos književnom poimanju nosi i iznimne etičke spoznaje. »Književnosti je ostalo da jedina (uz religiju, koja to čini na drugi način) brani i dokazuje jedinstvo svijeta i jedinstvo čovjekovih postupaka pokazujući kako nema etički neutralnih postupaka jer oni naprosto nisu mogući.« Sjajno! Autor proze »Laki obrazi«, osim umjetničkog odnosa morao je izreći i svoj diskursivni stav spram etičnosti kako bi integralno izrekao sebe i što više približio se općim načelima. Ravnodušnost je najmrtvije more u koje se može utopiti bezinteresni čovjek. I književnost je kriva zato što je njegova zemlja razorena: širila je ravnodušnost u ravnodušnom svijetu. Nametala je krive vrijednosti, a njezina je svrha osigurati najveće dobro. Pogubnost je svake pozitivne teorije ostane li samo teorija. Praktičnim svojim izrazom istina se zove pravda. Pravda bez prakse ne postoji. Otmeš svijet iz ruku dragoga Boga i radiš onda što te volja, veli Dževad u *Obrazima,* str. 27. U toj poruci kao da čujemo riječi Dostojevskoga: ako Boga nema, onda je sve dopušteno. A Bog je transcendencija, vrhunaravno biće u kojem su sve kreposti u najvišem stupnju. Čovjek kao refleks te transcendencije, da bi uopće bio čovjek, mora ostvariti etičnost do punine svojih mogućnosti. Dževad, međutim, ne moralizira. On samo jezičnu mogućnost diže na najvišu razinu: govori književno.

– Sumrak je u Livnu i u čitavom tom kraju kratak i bolan. Linije koje uređuju svijet, razdvajajući slojeve i stvari u njemu, gotovo naočigled se zamute i rasplinu, tako da čovjek koji gleda može jasno pratiti kako svijet gubi granice i oblike, prateći unutrašnjim pogledom kako se istovremeno ta zbrka iz svijeta preliva u njega. Kad tokom dana pogledaš – uživaš u dvjema jasno izvučenim usporednim linijama koje pokazuju gdje se polje počinje uzdizati u planine kojima je okruženo i gdje se hrbat planine pretvara u nebo... A u

sumrak sve naglo poplavi i počne tonuti u sivo; nebo, polje i planina se izmiješaju i ujednače, a stvari izgube oblik i rastoče se, pa je čovjeku jasno da im je svejedno jesu li na nebu ili na zemlji, jesu li od ovog ili od onog svijeta. Još jasnije mu je da za to vrijeme noćne stvari osvajaju svijet i da to mogu baš zato što dnevne stvari iz njega odlaze (str. 21).

Poznato je: kada književnik-umjetnik riječju začne jedan novi svijet, kada izričajem dosegne dojmljivost, kad nam fikcionalnost postane sugestivnijom od same stvarnosti, znamo da je riječ o iznimnom umjetničkom intenzitetu koji je »istinu postavio u djelo«. Tada, po klasičnom pravilu, istina sja kao ljepota, što spada u vrhunska načela ljudske djelatnosti. Umjetnost je oblik ljudske moći, način duhovnog ovladavanja osjetilnim. Ako je »jezik kuća bitka«, njegovo sklonište, utočište i pribježište, onda je Karahasan sve umorne dobro uputio na prava izvorišta: na književna djela koja su ljepotom u jeziku dosegla istinu. Stilskim intenziviranjem, vokabularom primjerenim svakoj zgodi i svakoj osobi, Dževadovo prozno kazivanje raste u jednom skladnom *crescendu* do jedinstva riječi i njezina značenja.

Glavni lik iz *Obraza,* kao tumač autorovih ideja i spoznaja, »svijet je sve slabije razumio a sebe rjeđe osjećao kao cjelinu«. Eto, to su razlozi Karahasanova poriva i poziva da se umjetnički izrazi da sredi »rasklimane točkove svijeta« i da ukaže na načeto jedinstvo subjekta i objekta te rasap suvremene svijesti. Jer, prema filozofiji, samo je cjelina istina. »Zato ljudi pale vatre, okupljaju se i dozivaju, potvrđuju jedan drugome da su tu« (str. 26). Opet moramo ponoviti da je *sklad,* jedinstvo ljudske osobe, veliki zamašnjak Dževadove umjetnosti. Ne smije se izgubiti obraz iz prevelike želje da se on sačuva jer se »red i obraz čuvaju usklađivanjem unutrašnjeg i vanjskog lica«. Taj brevijar misli bolje je pročitati negoli pojedine nabrajati. Zapis »Pobrajanje čuda« potvrđuje temeljne postavke iz prijašnjeg štiva. Osamljenom Karlu Brzohodu »prijeti gubitak pameti zbog rasprskavanja svijeta«, jer su čovjek i svijet suodnosni. Ljudi »ne mogu iz svoje kože«, pa makar kamo otputovali. Putovi zbližuju ljude na zajedničkom uvorištu, a to je smrt. Stoga je najbolji svakodnevan život, miran, sabran i stalan. Ni dragi Bog ne voli čuda jer ona remete naravni red.

Posljednja prozna poruka »Dizanje pruge« još jedan je poziv na jedinstvo svijeta. »Hajrija se podudara sa svojom dopisnicom, a obje se podudaraju s nečim dalekim, važnim i dragim«. Upravo tako! Možda je duga dohvatna, to više što je nalik na umjetničku istinu. Dževad sretno izmiruje stvarno i moguće, što smo netom pokazali, te ostvaruje ono treće: umjetnost.

S iskustvom pisca i putnika, bjegunac iz »razorene zemlje«, sretnim skladom sintaktičke upotrebe vremena, Dževad Karahasan ostvario je onu začudnost koju baštini dobra poetska proza kao nostalgija za izgubljenim jedinstvom svijeta, da se »posvuda prebiva kao kod kuće« (Novalis). Jedini je uvjet: u kuću treba ući. Posebice oni umorni. A Dževadova kuća je usebljena i ujedno otvorena za sve pute. Da bi se stiglo, treba ići. Makar to bio i nedohod! Razumjeti se i »bez jedne jedine izgovorene riječi«. Kao paralelni pravci koji se vazda prate ali se ne sijeku nikad. Nalik na Dževadove »dvije nebeske tračnice, koje se nigdje, ni u beskonačnosti, ne dodiruju...«

Upravo u tome je draž prave umjetnosti: prividom dosegnuti istinu. Stići

do obzorja i natrag, ili točnije: uči u kuću za umorne. I potom mirno prebivati, jer je mir najveći ljudski blagoslov.

Ivan Pandžić

IZLOŽBA SAKRALNIH SLIKA

(Ivo Juroš, 26.5. – 9.6.1993. u Europskom Domu u Zagrebu)

Nije od jučer, već i za crvenog rušilaštava, da se u Hrvatskoj pojavljivala i potvrđivala težnja njegovanja i javnog izlaganja sakralnih likovnih ostvarenja, kako kod akademskih i samoniklih, tako i kod naivnih umjetnika, profesionalaca i zaljubljenih pregalaca. I ne samo u crkvama, već i na javnim izložbama. Ova spontana pojava pokazuje da ljudski duh ne može ostati zatvoren u krugu ovozemnih pojava. On hoće i mora dohvatiti nadsvijet, vrhunaravno da postigne cjelinu, sveobuhvatnost i prvenstvo nadnaravnog koje nosi u sebi. Neki su likovni umjetnici usmjerili svoju pažnju isključivo (ili gotovo) sakralnim temama. Jedan od tih je i ing. IVO JUROŠ, koji posljednjih godina nastoji što više prodrijeti u tom smjeru, što očito dokazuju posljednja i predposljednja izložba sakralnih motiva. Iza izložbe KRIŽNOG PUTA predstavio se novim sakralnim ciklusom različitih tema.

Bez obzira na sve okolnosti, već prvi pogled na izložene povijesne motive sakralnog sadržaja, stječe se dojam da on nije početnik. Već je dosta uhodan. Crtež mu je siguran, a to je temeljnica u likovnom stvaranju, sigurnost što daje prvu snagu umjetničkom zahvatu. Boje su mu skladne, ponekad otvorene, u većini slučajeva mirne, staložene. *Srce Isusovo* najviše je u realističnom izrazu, a donekle i *Prikazanje u hramu. Kušnja u pustinji* i *Mihael* idu za izrazitijim slikarskim izričajem. *Getsemani I i II* se ne ponavljaju, prvi je koloristički izrazio patnju, a drugi izražen u mirnom razgovoru s anđelom tješiteljem. *PIETA* je posebno dojmljiva, Gospa u crnini djeluje vrlo snažno i bolom i predanjem. *Križ i Oplakivanje Krista* izražavaju naglašeno patnju i sažalnost. Ni *Uskrsnuće I i II* nisu vezane sličnim izrazom. Druga je koloristički vrlo živa, kao i *Potraga za izgubljenim sinom.*

Ivo Juroš i ovom izložbom dokazuje svoj slikarski dar, a zanos koji ga potiče u radu sigurno će imati za učinak pomak u pravcu većih dostignuća.

Mirko Validžić

Kod Beauchesnea izlazi VI. svezak poznatog djela *Charlesa Moellera* »Literatura XX. stoljeća i kršćanstvo«, koji obuhvaća sljedeće pisce: *Marguerite Duras, Ingmar Bergman, Valéry Larbaud, François Mauriac, Gertrude von Le Fort* i *Sigrid Undset.*

* * *

»Vjesnik« od 24.VII.1993. donosi pismo *Mate Marčinka* »Zaboravljeni Ton Smerdel«, u kojemu M. Marčinko upozorava *Luku Paljetka* kako u svom osvrtu na Leopardija kod nas u »Vjesniku« od 17.VII. nije ni spomenuo vjerojatno najpoznatijega našega »leopardista« *Tona Smerdela,* suradnika »Marulića« i HKD-a, prevoditelja Leopardijevih pjesama i autora »Romana o G. Leopardiju«.

* * *

U reviji »Esprit«, br.7/93, *Nela Arambašin* piše pod naslovom »Le droit à la vengeance-exemple serbe« (Pravo na osvetu-srpski primjer) osvrt na knjigu »Le nettoyage ethnique« *Mirka D. Grmeka, Marka Djidare i Nevena Šimca.*

* * *

»Vjesnik« od 7.VII.1993. objavljuje pismo *Radovana Grgeca* »Crni bataljon desetkovan u srpnju 1948« u kojemu R. Grgec iznosi faktografske greške o događajima u Lepoglavi, u vrijeme zatočeništva kardinala *Stepinca,* na koje nailazimo u vjerskom tisku i u inače vrijednoj knjizi p. *Benigara.* Čudno je da ni u novom popravljenom izdanju te knjige nisu uzeti u obzir ispravci iz »Glasa Koncila« od 16.II.1992. i iz lista »Zatvorenik«, koji je već 30.X.1990. objavio izvod iz lepoglavskog dnevnika *Petra Grgeca* s opširnijim izvještajem o srpanjskom događaju.

* * *

Knjiga *J-F. Thomasa* »Simone Weil et Edith Stein« izašla je u izdavačkoj kući »Culture et Vérité«. O njoj piše u časopisu »Etudes« *Xavier Tilliette,* koji donosi podatak kako je filozof Husserl, Editin učitelj, umro u prisustvu svoje druge učenice, s. Aldegunde.

* * *

Objavljena je knjiga *Maxima Rodinsona* »Od Pitagore do Lenjina« o ideološkom aktivizmu u povijesti.

* * *

OR od 25.VII.1993. donosi članak *Claudija Toscanija* o katoličkim piscima prve polovice XX. stoljeća, među kojima se posebno spominju *Giulio Salvadori, Domenico Giulotti, Pietro Mignosi, Bargellini, Papini, Bo, Luzi* itd.

* * *

»Vjesnik« od 30.VII.1993. donosi kratak prikaz *Marulića 3/93.*

* * *

Robert Hajszan započeo je u gradišćanskim »Hrvatskim novinama« od 23.VII.1993. serijal članaka »Bitka kod Siska 1593.«

* * *

OR od 28.VII.1993. donosi članak *Itala Alighiera Chiusana* o romanima i pripovijestima *Friedricha Dürrenmatta.* U istom broju piše *Claudio Toscani* o *Danilu Kišu* prigodom objavljivanja novog izdanja njegova dijela »Dolori precoci«.

* * *

U listu »Die Furche« od 29.VII.1993. *Norbert Stanzel* analizira studiju psihologinje *Angelike Trachtenberg* »Future Youth«, koja dokazuje da današnja mladež trpi od zasićenosti i dosade te da su njihovi roditelji bili mnogo »revolucionarniji«, ali su, sve postigavši, ostavili potomcima blagostanje i ravnodušnost bez prevelike želje za »konfliktnim situacijama«.

* * *

U časopisu »Esprit«, br. 7/93. *Emmanuel Wallon* piše o situaciji u bivšoj Jugoslaviji u članku »Ex-Yougoslavie: l' alibi d'impuissance«.

* * *

21. VIII. 1993. umro je u Zagrebu *Jurica Dijaković*, poznati hrvatski glumac te suradnik »Marulića« i naših književnih večeri.

* * *

U »Globusu« od 11. VIII. objavljen je opširan razgovor sa *Živkom Kustićem*, donedavno glavnim i odgovornim urednikom »Glasa Koncila«.

* * *

George Tabori uprizorio je u Leipzigu Schönbergovu operu »Mojsije i Aron«.

* * *

Mato Marčinko piše u »Vjesniku« od 18. VIII. 1993. o knjizi *Nedjeljke Luetić-Tijan* »Krov i kruh«.

* * *

»Die Furche« od 5. VIII. 1993. donosi članak *Franza Gausriglera* o prilikama u Bosni pod naslovom »Eine 'Kleinjugoslawien' wird nicht funktioniren« (»Mala Jugoslavija neće funkcionirati«).

* * *

»Famiglia cristiana«, br. 26/1993., piše o kardinalu *Stepincu* »Un Santo per i Balcani« (Svetac za Balkan), a u dnevniku »Osservatore Romano« od 31. VII. 1993. o kardinalu Stepincu piše *Mirko Vidović.*

* * *

Književni časopis »Republika«, br. 5-6/1993., donosi tekst *Branimira Donata* o »Kriku« *Tita Strozzija*, koji se u tom listu kritički osvrnuo na »Kolo hrvatskih književnika« i na članove njegova upravnog odbora (*Deželić, Horvat, Galović, Grgec, Maraković, Širola*). List je izašao sredinom 1913. U istom članku *B. Donat* spominje i napadaje na *Vojmila Rabadana.*

* * *

7. VIII. 1993. HRTV emitirala je u okviru emisije »Hrvatska knjiga« i osvrt na knjigu *Kazimira Katalinića* »Argumenti«, o kojoj su govorili i naši članovi *Mato Marčinko* i *Radovan Grgec.*

* * *

»Večernji list« od 4. IX. 1993. objavio je prikaz »Marulića« 4/93 pod naslovom »Novi Marulić« iz pera *M. J.*

* * *

10. IX. 1993. umro je suradnik »Marulića« i HKD-a prof. *Baldo Šoljan.* Pokopan je na Mirogoju 15. IX. Od pokojnika su se u ime HKD-a oprostili *Radovan Grgec* i *Boro Pavlović*, a u ime bivših učenika *Damir Kalogjera* i *Božidar Smiljanić.* Nekrolog je donio »Glas Koncila« od 26. IX.

* * *

U »Matici«, br. 8/93., o zbirci »Prekomorska jeka« *Mladena Kabalina* (HKD 1993.) piše *Melchior Mašina.* U istom broju *Tomislav Heres* odgovara *Dunji Brozović* na njezinu kritiku iranske hipoteze o podrijetlu Hrvata.

ISPRAVCI

U knjizi »Izabrane pjesme S. Hrastovca«, koju je nedavno izdaló HKD sv. Ćirila i Metoda, podkralo se nekoliko tiskarskih pogrešaka. Molim čitatelje i kupce te knjige da uzmu u obzir ovdje navedene ispravke tih pogrešaka!

Strana 50, u pjesmi »Jesen V« druga kitica, prvi redak: »sud su sve« treba ispraviti u »sad su sve«

Strana 60, pjesma »Tajanstvenost rose II«, u drugom retku prve kitice pogrešno stoji »odahne dijelić« treba ispraviti u »udahne dijelić«

Strana 117, u pjesmi »Najmlađi«, treća kitica, treći redak mjesto »da se u tim« treba biti »kad se u tim«.

Strana 121, u pjesmi »Njihov vrt« druga kitica, drugi redak »I mrtvljena« mora se ispraviti u »Umrtvljena«.

Strana 122, u pjesmi »Moj otac« u trećoj kitici treći redak, mjesto »pripovijeda, što je« mora biti »pripovijeda, šta je«.

Strana 124, zadnji redak u pjesmi »Sivi časovi« mora glasiti »može li biti bar čas radosti spašen?!«.

Strana 125, u pjesmi pred izlogom pekarnice »treća kitica drugi redak, mjesto »da vidi, što je« mora biti »da vidi: šta je«.

Strana 128, u pjesmi »Tužan trag radosti« u trećem retku treće kitice mjesto »radosti se« mora stajati »radost se«.

Strana 136, u pjesmi »Posljednji oproštaj« prva kitica, prvi redak mjesto »Tijelo je polegnulo« mora biti »Tijelo je polegnuto«; u petoj kitici drugi redak iste pjesme mjesto »zasluženu prošlost« mora stajati »zaslužnu prošlost«

Strana 140, pjesma »Moje putovanje« peta kitica, drugi redak mjesto »svoj teret ponesu samo« mora biti »svoj teret ponesu sami«.

Strana 143, u pjesmi »Ex ponto« prva kitica, četvrti redak mjesto »iz duginih luka!« mora stajati »iz dugina luka!«.

Strana 156, u pjesmi »Portret pjesnika« treća kitica, prvi redak mjesto »Pa kada vreva ulica grada guši« mora se ispraviti u »Pa kada vreva ulice grada guši«.

Strana 159, u pjesmi »Naši borovi« treća kitica, drugi redak mjesto »zelen ne prestaje« mora biti »zelen ne prestaju«.

Strana 169, u pjesmi »Gitara« treći redak, prva kitica mjesto »uz nutrine« mora stajati »iz nutrine«.

Strana 176, u pjesmi »Taj dan« u prvom retku druge kitice mjesto »još mokrije« mora biti »još modrije«.

Strana 190, pjesma »Božić u dječijim očima« prva kitica, prvi redak mjesto »Sada kad tople« mora biti »Sada kao tople«; u istoj pjesmi zadnja kitica, drugi redak mjesto »sve jače se sjala« mora biti »sve jače je sijala«.

Strana 191, u pjesmi »Molitva za dio radosti« druga kitica, drugi redak mjesto »i da bi duše« mora biti »i da bi se duše«.

Strana 195, u pjesmi »Božji pohod« u zadnjoj kitici zadnji redak, mjesto »nego su noći duge... « mora glasiti »nego su noći druge... «.

Strana 227, u pjesmi »Spomenik« druga kitica, prvi redak mjesto »crkva uskrsne« mora biti »crkva uskrisi«.

U pjesmi *Dinka Bilića-Tusuna* »Tužni Dušni dan« u Maruliću br. 4, na str. 543, u predzadnjem retku omaškom je ispuštena riječ: »padaju«. Zadnja dva stiha pjesme treba da glase: »Kao snopovi padaju zločinačke žrtve, — a prognanici mjesto kruha gutaju suze.«

U Maruliću, br. 4/1993, na strani 536 objavljen je prilog: *Rezultati natječaja za izbor najboljeg haiku godine* 1993., a ispušteno je HRVATSKO HAIKU DRUŠTVO, koje se pojavljuje kao organizator tog natječaja – na nivou države Hrvatske, i o čijim se članovima – haiku pjesnicima, sudionicima tog natječaja radi, što uopće nije vidljivo ni jasno.

U članku *Trpimira Macana* »Ideološke i političke strane u Spremnosti 1942.«, Marulić br. 4/1993. na str. 594 posljednji (uvučeni) ulomak započinje riječima »Ustaškoj državi daju sadržaj...«; na 597. str. u bilješci 53 H. Š. su vjerojatno inicijali Hasana Šuljka; na 598. str. u 22. r. odozgo treba brisati navodnike iza riječi *pravom* te na str. 604 u 5. retku odozgo treba biti: postupnog upravljanja.

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (90) 685
Trpimir Macan: »Spremnost« 1942 690
***Ivana Rokić-Radić:** Veseli vrtuljak 706
Albino Luciani (Papa Ivan Pavao I): Na izmaku smo 707
Baldo Šoljan: Charles Dickens: Život našeg Gospodina 710
***Ivo Balentović:** Monolog starog samotnika 711
***Tvrtko Klarić:** Više sivo nego maslinasto 712
Mladen Jurčić: Pisac i Robinson Crusoe 713
***Mladen Jurčić:** Slikar krajolika 716
***Antonija Erceg Šop:** Posvetnice 717
***Anton Koštre:** Na postelji pustoj punoj moje majke 719
V.H.: Vjerska pripadnost u svjetlu postanka Subotice slobodnim kraljevskim gradom 1779. godine 720
***Božidar Brezinščak Bagola:** Istina i mir 723
Nikica Talan: Prvi hrvatski istraživač Amazone 724
***Anđelko Vrsaljko:** Domovino 732
***Blago Vrankić:** Ozarja 732
Tatjana Vranić: Hrvatski Babilon 733
***Vera Valčić:** Moj grijeh 734
Stjepan Babić: Otmica druga Jure 735
***Tvrtko Gavran:** Epitaf 737
***S. Marija od Presvetog Srca:** Mnogima si snaga bila 738
***Mario Ujević:** Križ moj: Noć rastanka 738
Mato Marčinko: Bila jednom crkva 739
***Rajmund Kupareo:** Iz moje pjesmohrane 746
Lucija Benyovsky: Društvo »Hrvatska žena« 747
***Ivanka Kipčić:** Ljubavi 750
Josip Rogin: Desnoruki ljevičar u Jugi 751
***Milan Radić:** Dušni dan 751
Josip Rogin: Feder-cvike i Santa Barbara 752
***Marijan Vogrinec:** Sjeme Ivanovo 752
Živan Bezić: Etički principi 753
***S. Rebeka Anić:** Vrijeme dodirljive vječnosti 760
Stjepan Krpan: Hrvati-Dalmatini u Sentandriji 761
***Marinko Marinović:** Sveti Ante s Kaštela 764
***Grga Rupčić:** Grumen dobrote 764
Marinko Marinović: Bilina — gnijezdo Draškovića 765
Ivan Damiš: O nestaloj crkvi sv. Mihovila u selu Mihovljan kod Čakovca . . 767
***Janko Dimnjaković:** Mrki oklopnici 771
Nevenka Nekić: Poslovi i dani u Pustinji Blaca 772
***Ljiljana Vasilj:** Daleko od tebe 790
***Milan Radić:** Mala Gospa 791
Hrvoje Brajčić: Svetoivanske vatre u mjesecu studenom 792
***Stanislava Adamić:** Sveti rod 796

Stanislav Pejković Šodan: Starčevićanska gerijatrija 797
***Vladimir Bažant:** Kuća na rubu XII 798
Nove publikacije 800

Mišljenja i reagiranja

Marko Kovačević: »Pisma provincijalcu« ili »Pisma provincijalu«? 801
Tatjana Vranić: Još o Srećku Srećkoviću 804
Zdravko Mužinić: Etičke koordinate drame »Gospoda Glembajevi« 808
Valentin Purić: Pluralističko društvo zahtijeva da država bude suzdržljiva a Crkva skromna i mudra 812

Mozaik

Ivo Slaviček: Vrijedilo je čuti! 813
V. D.: Platon o ranjenicima 813

Knjige

Ivan Sović: Knjiga o hrvatskim jezikoslovcima 815
Nikica Talan: Hrvatsko galantno pjesništvo u europskom kontekstu ili europski kontekst u hrvatskom galantnom pjesništvu 819
Jakov Ivaštinović: Široke i uske pjesničke staze 823
Jakov Ivaštinović: Pjesničko svjedočenje Jure Prpića 824
G. M.: Danica 1994. 826
Tomislav Heres: Neka otvorena hrvatska nacionalna pitanja 827
Ivo Slaviček: »Srebrni vezovi« 830
Judita Čovo: Za sadržajnije udovištvo 831
Mirko Validžić: Prominski glasnik 833
Ivan Pandžić: Poetika poštena obraza 835
Mirko Validžić: Izložba sakralnih slika 838

Vijesti

Iz domovine i svijeta 839

MARULIĆ – Hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Uredničkí odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec.